

ΔΙΕΚΔΙΚΩΝΤΑΣ ΧΩΡΟ: ΜΙΚΡΟ-ΓΕΩΓΡΑΦΙΕΣ ΣΥΛΛΟΓΙΚΗΣ ΔΡΑΣΗΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Ντίνα Βαΐου ¹, Άρης Καλαντίδης ²

1. ΕΜΠ, divaiou@central.ntua.gr

2. Georg Simmel Centre for Metropolitan Studies, Πανεπιστήμιο Humboldt, Βερολίνο,
kalandides@inpolis.de

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η πολύπλευρη κρίση που εξελίσσεται στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια με τις δραματικές επιπτώσεις που έχει στην καθημερινή ζωή έχει γεννήσει πληθώρα πρωτοβουλιών προσαρμογής και αντίστασης απέναντι στις καταλυτικές αλλαγές τρόπων ζωής, εισοδημάτων και υπηρεσιών. Ομάδες με διαφορετικούς στόχους και τρόπους οργάνωσης κινητοποιούνται σε διαφορετικές κλίμακες, με επικέντρωση στα μεγάλα αστικά κέντρα. Στην Αθήνα ειδικότερα, καταγράφεται ήδη ένας σημαντικός αριθμός από τοπικές πρωτοβουλίες και πρακτικές αλληλεγγύης, οι οποίες συχνά συνδέονται με εναλλακτικές χρήσεις του αστικού χώρου, αξιοποιώντας όχι μόνο δημόσιους χώρους, αλλά και κενά οικοπέδα, κτίρια σε αχρησία, δρόμους, κήπους κλπ. Μέσα από τέτοιες πρακτικές και χρήσεις, οι διεκδικήσεις γύρω από τον υλικό χώρο της πόλης μετασχηματίζονται σε ένα σημαντικό «εργαστήριο» για τη συγκρότηση μιας νέας δημόσιας σφαίρας (ή πολλών;). Η ανακοίνωσή μας έχει ως στόχο να αναπτύξει έναν προβληματισμό πάνω στους τρόπους με τους οποίους ομάδες κατοίκων της Αθήνας διεκδικούν τέτοιους υλικούς χώρους στα χρόνια της κρίσης, υλοποιούν διαφορετικών μορφών δικαιώματα και πειραματίζονται γύρω από ποικίλες μορφές αλληλεγγύης και κοινωνικής δικτύωσης. Αντλούμε από παραδείγματα τέτοιων πρωτοβουλιών σε γειτονίες της πόλης προκειμένου να συζητήσουμε πρακτικές προσαρμογής αλλά και αντίστασης. Συνεχίζοντας προηγούμενη δουλειά μας, επιδιώκουμε να εμβαθύνουμε περισσότερο σε ερωτήματα που έχουν να κάνουν με τους τρόπους με τους οποίους οι διεκδικήσεις του δημόσιου χώρου μέσα από συλλογικές πρακτικές (μπορεί να) αποτελούν προσαρμογή συγκεκριμένων ομάδων πολιτών στην κρίση, αλλά και ταυτόχρονα συμβολή στην επαναανοηματοδότηση της δημόσιας σφαίρας.

Λέξεις κλειδιά: δημόσιος χώρος, πρωτοβουλίες, κρίση, συλλογική δράση, αλληλεγγύη

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Για την πολύπλευρη κρίση στην Ελλάδα πολλά έχουν γραφτεί τα τελευταία τρία χρόνια απ' άκρη σ' άκρη του πολιτικού φάσματος και με μεταβαλλόμενα επιχειρήματα, καθώς οι εξελίξεις κάνουν πολλές συμβολές πολύ γρήγορα παρωχημένες. Στο πλαίσιο αυτό, πολλοί αναλυτές υποστηρίζουν πως τα Μνημόνια και οι πολιτικές ακραίας λιτότητας δεν διαμορφώνουν «λύσεις» σε καμία από τις χώρες όπου εφαρμόζονται.

Αντίθετα, οδηγούν σε βαθιά ύφεση και κοινωνική κρίση και μεταθέτουν την ανάκαμψη σε ένα όλο και πιο μακρινό μέλλον, καθώς οι χώρες και οι κοινωνίες μπαίνουν σε ένα φαύλο κύκλο αυξανόμενου χρέους και πληθωρισμού, αυξανόμενης ανεργίας, μειούμενων εισοδημάτων και βαθιάς εκπτώχησης. Στην κατεύθυνση αυτή, τα μέτρα που επιβάλλονται ή υιοθετούνται από κυβερνήσεις σαν την ελληνική δεν είναι το μέσο για την επίτευξη κάποιου στόχου, αλλά ο ίδιος ο στόχος. Με τα λόγια του Πωλ Κρούγκμαν (2012: Α27) «η λιτότητα [...] είναι ένας τρόπος να χρησιμοποιείται ο πανικός του ελλείμματος ως δικαιολογία για την κατεδάφιση των κοινωνικών προγραμμάτων [...] τα μέτρα λιτότητας αφορούν τη χρήση της κρίσης όχι την αντιμετώπισή της».

Ένας από τους στόχους των προγραμμάτων ακραίας λιτότητας λοιπόν, σύμφωνα και με το νεοφιλελεύθερο ρεπερτόριο είναι η απορρύθμιση και συρρίκνωση του δημόσιου τομέα, με τις διαφορετικές εκδοχές του σε κάθε χώρα και προφανώς στην Ελλάδα. Επί πλέον, η ελληνική οικονομία είναι αρκετά μικρή και περιφερειακή στην ΕΕ και από την άποψη αυτή ένα πιο πρόσφορο πεδίο για πειραματισμούς και κατά μέτωπο επιθέσεις πχ στα εργασιακά δικαιώματα, την υγεία, την κοινωνική ασφάλιση, την παιδεία, τους δημοκρατικούς θεσμούς, ακόμη και στην εθνική κυριαρχία. Μαζί με την υποτίμηση της δημόσιας περιουσίας, οι πειραματισμοί αυτοί διαμορφώνουν ένα χώρο εξαίρεσης από κοινωνικά δικαιώματα, με χαμηλό κόστος εργασίας και αυταρχική διακυβέρνηση, ένα χώρο φτηνό και πιέσιμο και άρα πρόσφορο για νέους γύρους επενδύσεων.

Παράλληλα, ανθεί ένας κυρίαρχος λόγος επικεντρωμένος αποκλειστικά στις μακροοικονομικές πλευρές της κρίσης και στην επεξεργασία ποσοτικών στοιχείων που τεκμηριώνουν κάθε φορά την ανάγκη για περισσότερη λιτότητα και νέες περικοπές εισοδημάτων και υπηρεσιών. Από τον λόγο αυτό λείπουν δύο σημαντικές πλευρές της κρίσης: πρώτον, ότι πίσω από τους αριθμούς υπάρχουν άνθρωποι, συγκεκριμένα σώματα που υφίστανται το κόστος της λιτότητας, και δεύτερον, ότι οι επιπτώσεις της κρίσης κατανέμονται πολύ άνισα, καθώς εγγράφονται σε προϋπάρχουσες ανισότητες: μεταξύ τόπων, μεταξύ γυναικών και ανδρών, ντόπιων και μεταναστριών, μεγάλων και μικρών εργοδοτών, σταθερά και επισφαλώς εργαζομένων – και κυρίως συνδυασμών των παραπάνω (Karamessini 2012, Hadjimichalis 2011).

Πρόκειται για μια συζήτηση που αναπτύσσεται παράλληλα, και μάλλον ασύμβατα, με τον κυρίαρχο λόγο και έχει ως επίκεντρο τις κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης. Στη συζήτηση αυτή εντάσσεται και η δική μας εργασία που ξεκινάει από ένα γενικότερο ενδιαφέρον για τις λιγότερο συζητούμενες έως αθέατες πλευρές της κρίσης. Πλευρές που αρθρώνονται γύρω από την καθημερινότητα στην πόλη και τους τρόπους με τους οποίους, πίσω από τους δείκτες των επιδόσεων της οικονομίας, διαφορετικοί άνθρωποι παλεύουν να αντιμετωπίσουν (ή και να αντισταθούν) τις καταλυτικές αλλαγές τρόπων ζωής, στις περικοπές εισοδημάτων και στην αποδιάρθρωση των κοινωνικών υπηρεσιών.

Σε καιρούς απαντών μνημονίων και πολιτικών λιτότητας, η κρίση, υποστηρίζει ο D. Harvey (2012), είναι κυρίως αστική. Στις πόλεις, είναι που «η λιτότητα δαγκώνει», όπως υποστηρίζει ο J. Peck (2012). Οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές και τα προγράμματα λιτότητας, με την απορρύθμιση των κοινωνικών υπηρεσιών και υποδομών και τη συρρίκνωση της απασχόλησης στο δημόσιο στοχοποιούν δυσανάλογα τις πόλεις. Όσες και όσοι ζουν στις πόλεις εξαρτώνται, με άνισους τρόπους βέβαια, αφ' ενός από το χρηματικό εισόδημα για την κάλυψη βασικών αναγκών όπως η τροφή, ή η θέρμανση (Jarvis et al 2009) και αφ' ετέρου από βασικές παροχές και υποδομές, οι οποίες, λόγω των

συνεχών περικοπών, μειώνονται, υποβαθμίζονται ή παύουν να υπάρχουν. Επισφαλώς εργαζόμενοι, μόνες μητέρες, χαμηλοσυνταξιούχοι, περιθωριακές ομάδες, πρόσφατοι μετανάστες και πολλές ακόμη αποκλείονται από τη δυνατότητα ή την προοπτική μιας ανεκτής ζωής στην πόλη.

Στις πόλεις όμως αναδύονται πρωτοβουλίες – με διαφορετικούς στόχους, συμμετέχοντες και αποτελέσματα – που προσπαθούν να αντιμετωπίσουν ή να αντισταθούν στην κρίση και τη λιτότητα – και η Αθήνα δεν αποτελεί εξαίρεση. Από το 2010, εμφανίζονται δυναμικά σε πολλές γειτονιές της πόλης πρωτοβουλίες αλληλεγγύης, που περιλαμβάνουν νέες ή εναλλακτικές χρήσεις του δημόσιου χώρου ή αυτοσχεδιάζουν τρόπους συμβίωσης με λιγοστά μέσα. Ταυτόχρονα τέτοιες πρωτοβουλίες συνεισφέρουν στην ανα-νοηματοδότηση του χώρου της πόλης, και με αυτήν την έννοια, μετατρέπονται σε σημαντικά πειράματα για τη διεκδίκηση και συγκρότηση του «δημόσιου».

Οι πρωτοβουλίες αλληλεγγύης αναπτύσσονται σε συνθήκες κατάρρευσης σημαντικών δομών πρόνοιας, οι οποίες συνθέταν το, έστω ασθενικό και επιλεκτικό, κράτος πρόνοιας στην Ελλάδα. Μια διαδεδομένη κριτική βλέπει σε αυτές ένα νεοφιλελεύθερο όχημα για τη διάβρωση του κράτους πρόνοιας. Σύμφωνα με την κριτική αυτή (Mayer 1996, Fyfe 2005, Rosol 2010), τέτοιες πρωτοβουλίες δίνουν το μήνυμα πως «οι πολίτες τα καταφέρνουν και μόνοι τους χωρίς κράτος» και με αυτόν τον τρόπο επιτρέπουν στο κράτος να αποσυρθεί ακόμη περισσότερο. Στην Ελλάδα, όπως και στις άλλες νοτιο-ευρωπαϊκές χώρες, καθώς η όλη συζήτηση γίνεται σε ένα ήδη υποθηκευμένο από τις περικοπές και τη λιτότητα υπόβαθρο, αντιμετωπίζουν έναν ακόμη διπλό κίνδυνο, που εντοπίζεται στη διεθνή σχετική συζήτηση (για μια σύντομη επισκόπηση, βλ. Martinelli 2013). Από τη μια πλευρά καλούνται εκ των πραγμάτων να υποκαταστήσουν τις συρρικνούμενες ή/και καταργούμενες δημόσιες υπηρεσίες και παροχές. Αυτόν όμως το ρόλο δεν είναι δυνατόν να τον παίξουν όταν καταργείται ένα ελάχιστο επίπεδο γενικευμένης δημόσιας παροχής. Από την άλλη, καθώς οι πρωτοβουλίες αλληλεγγύης συγκροτούνται από πρόσωπα που ήδη έχουν πληγεί από την κρίση, είναι δύσκολη η επιβίωσή τους σε μεσο- ή μακροπρόθεσμη βάση, χωρίς σημαντική υποστήριξη, οικονομική ή άλλη.

Στην εργασία μας μελετάμε τέτοιες πρωτοβουλίες στην Αθήνα ως σημείο εκκίνησης για να σκεφτούμε πάνω στους τρόπους με τους οποίους κάτοικοι της πόλης, διεκδικώντας χώρο, συνθέτουν διαφορετικές γεωγραφίες συλλογικής δράσης και διαμορφώνουν νέες δυναμικές και ίσως εναλλακτικές δημόσιες σφαίρες.

2. ΧΩΡΟΙ ΣΥΛΛΟΓΙΚΗΣ ΔΡΑΣΗΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Το υλικό στο οποίο στηρίζεται η εργασία αυτή αποτελεί μέρος μιας έρευνας σε εξέλιξη και βασίζεται στην αποδελτίωση αρθρογραφίας εφημερίδων πάνω σε πρωτοβουλίες αλληλεγγύης και μορφές συλλογικής δράσης από πέντε εφημερίδες (*Αυγή*, *Εποχή*, *Ελευθεροτυπία*, *Εφημερίδα των Συντακτών*, *Καθημερινή*) από το 2011 μέχρι σήμερα (2013), καθώς και έρευνα σε σχετικούς ιστοτόπους (www.solidarity4all και ιστοτόποι πρωτοβουλιών). Στόχος μας είναι να συνεχίσουμε πιο συστηματική δουλειά με συγκεκριμένες πρωτοβουλίες – και με διαφορετικά εργαλεία – για να διερευνήσουμε πώς εμπλέκονται διαφορετικά άτομα και ομάδες, και πώς κατά τη διαδικασία αυτή διαμορφώνονται τοπικοί και υπερτοπικοί σύνδεσμοι και δίκτυα.

Η προκαταρκτική μας έρευνα αναδεικνύει ένα ευρύ φάσμα ενδιαφερόντων, δράσεων, συμμετοχής και πρακτικών, ένα «αρχιπέλαγος κοινωνικών εμπειριών» (βλ. και Espinoza 2013), που αποκαλύπτει τη μεγάλη πολυμορφία και βοηθάει να εντοπίσουμε τι είδους προτεραιότητες και πρακτικές αναπτύσσονται (πίνακας 1). Είναι μεγάλο το εύρος των δράσεων, το πλήθος όσων εμπλέκονται σ' αυτές και η πλατειά γεωγραφική κατανομή στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας, σε διαφορετικές – και συχνά απρόσμενες – περιοχές (π.χ. Φιλοθέη-Ψυχικό). Περιλαμβάνονται συλλογικές δράσεις για καθημερινή επιβίωση (συσσίτια, κοινωνικά παντοπωλεία, συλλογικές κουζίνες, κοινωνικά ιατρεία και φαρμακεία, ανταλλακτικά δίκτυα ...). Περιλαμβάνονται όμως και δράσεις που βασίζονται σε ευρύτερες πολιτικές αναζητήσεις ή επιχειρούν να συγκροτήσουν διαφορετικές πρακτικές συμβίωσης (π.χ. κοινωνικοί χώροι, τοπικές συνελεύσεις, συμβουλευτικά κέντρα και κέντρα υποστήριξης, καταλήψεις ελεύθερων χώρων και πρωτοβουλίες «χωρίς μεσάζοντες»), καθώς και προσπάθειες συγκρότησης κοινωνικών/συνεταιριστικών επιχειρήσεων (συνεργατικά καφενεία και παντοπωλεία, δημιουργικές συνεργατικές στο χώρο της μουσικής, της φωτογραφίας, της παραγωγής λογισμικού, της μετάφρασης, των εκδόσεων και πολλά ακόμη), οι οποίες αναζητούν εναλλακτικές σχέσεις και μορφές απασχόλησης.

Όπως είχαμε την ευκαιρία να δούμε στο σεμινάριο *Crisis Regimes and Emerging Social Movements*, που οργάνωσε η ομάδα encounter athens τον Φεβρουάριο του 2013 στο ΕΜΠ (www.urbanrise.net), οι υλικές ανάγκες επανέρχονται στο προσκήνιο της κινητοποίησης σε όλη τη Νότια Ευρώπη, καθώς η κρίση διαμορφώνει καταστάσεις ακραίας ένδειας για όλο και ευρύτερα στρώματα του πληθυσμού. Παράλληλα αναδύονται με διαφορετικούς τρόπους ανάγκες και διεκδικήσεις πέραν των υλικών (post-material), ανάγκες που έχουν να κάνουν με την επανα-διεκδίκηση δικαιωμάτων, την ελευθερία έκφρασης και αναγνώρισης, το όραμα διαφορετικών μορφών συμβίωσης στις γειτονιές της πόλης (Leyshon et al 2003).

Ακόμα και από την προκαταρκτική μας έρευνα είναι φανερό ότι στις διάφορες φάσεις ανάπτυξης των πρωτοβουλιών εμπλέκονται διαφορετικοί άνθρωποι, αναδύονται δηλαδή σημαντικές διαφορές φύλου, ηλικίας, κοινωνικής τάξης, καθώς και μια γενικευμένη δυσπιστία απέναντι στα κόμματα και τις κομματικές πολιτικές, παρ' όλο που πολλοί και πολλές είναι οργανωμένοι σε αριστερά κόμματα ή σε αριστερές και αναρχικές ομάδες. Η επόμενη φάση της εργασίας μας εστιάζει ακριβώς στο ποιες και ποιοι συμμετέχουν, ποιοι και ποιες διαθέτουν χρόνο, υλικές ικανότητες και ενέργεια για να στήσουν και κυρίως να διατηρήσουν ενεργούς τέτοιους χώρους, συνήθως χωρίς να επιζητούν τα φώτα της δημοσιότητας.

3. ΤΙ ΜΑΘΑΙΝΟΥΜΕ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΧΩΡΟΥΣ ΣΥΛΛΟΓΙΚΗΣ ΔΡΑΣΗΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Ένα υλικό τόσο πλούσιο και ποικίλο, όσο η δράση και οι πρακτικές των πρωτοβουλιών αλληλεγγύης στην Αθήνα (και αλλού) μπορεί κανείς να το μελετήσει από διαφορετικές οπτικές και με διαφορετικά θεωρητικά και ερμηνευτικά εργαλεία. Αυτό έχει επιχειρηθεί αρκετές φορές, όπως φαίνεται και από τις παρεμβάσεις στο Συνέδριο αυτό. Εδώ θα θέλαμε να επισημάνουμε τρία ζητήματα, που ανοίγουν πεδία για παραπέρα διερεύνηση και προβληματισμό.

(α) πέρα από την καθημερινή επιβίωση

Όπως τονίσαμε ήδη, οι πολιτικές λιτότητας καθώς και η υφαρπαγή δημοσίων αγαθών και δικαιωμάτων, έχουν οδηγήσει σε πολύπλευρη εκπτώχευση, αλλά και σε ποικίλες πρακτικές αντίστασης σε κάθε δήμο και γειτονιά της Αθήνας. Εδώ, η έννοια των «καθημερινών οικονομιών» (*economías cotidianas*), όπως την προτείνει η ανθρωπολόγος S. Narotzky (2013), είναι χρήσιμη για να σκεφτούμε το πέρασμα, από τις καθημερινές επιτακτικές ανάγκες επιβίωσης, σε δράσεις, ομάδες, χώρους συνεργασίας και μορφές αλληλεγγύης που θέτουν εν δυνάμει πολύ ευρύτερα αιτήματα. Δράσεις και χώρους που γεννιούνται και συγκροτούνται από την συνύπαρξη και την επίμονη και επίπονη από κοινού δουλειά μέσα στην καθημερινότητα, αλλά και πέρα από αυτήν, σε συνθήκες εντεινόμενης φτώχειας, αυξανόμενων ανισοτήτων και πολλαπλών αποκλεισμών. Πολλές από αυτές έχουν τη δυνατότητα να αναπτυχθούν σε πράξεις αντίστασης μέσα στην καθημερινότητα, αλλά και πέρα από αυτήν. Από την άποψη αυτή πολλές πρωτοβουλίες μπορούν να συνδεθούν και με την έννοια την «κοινωνικής καινοτομίας» (Moulaert et al 2013), αν και ο όρος αυτός συχνά κρύβει πίσω του μια ζοφερή πραγματικότητα, σε συνθήκες εντεινόμενης φτώχειας, αυξανόμενων ανισοτήτων και πολλαπλών αποκλεισμών.

(β) δημόσιοι μικρο-χώροι

Σε ένα αστικό τοπίο που μεταμορφώνεται ταχύτατα, πρωτοβουλίες σαν αυτές στις οποίες αναφερθήκαμε μοιάζει να δημιουργούν πολλαπλούς «δημόσιους μικρο-χώρους» (Amin 2002) στους οποίους διαφορετικοί άνθρωποι όχι μόνο συναντιούνται, αλλά συμμετέχουν. Δεν είναι δηλαδή απλά αποδέκτες βοήθειας ή υπηρεσιών, αλλά ενεργά υποκείμενα σε αμοιβαίες πρακτικές αλληλεγγύης, τις οποίες δυναμώνει η επανάληψη και η οικειότητα, χωρίς προϋποθέσεις προκαθορισμένης ταυτότητας (π.χ. ίδιο πολιτικό χώρο). Η τακτική συμμετοχή (και όχι οι ευκαιριακές συναντήσεις) και μια πιο έντονη έκθεση στους «άλλους» συμβάλλουν στο να συγκροτηθούν τέτοιοι μικρο-χώροι. Ταυτόχρονα θέτουν ευρύτερα ζητήματα για το πού, πώς και με ποιους ανήκει καθεμιά και καθένας από αυτές και αυτούς που συμμετέχουν. Με αυτήν την έννοια διαμορφώνουν έναν διαφορετικό χώρο πολιτικής εμπλοκής και συμμετοχής – διαφορετικούς τρόπους να κάνει κανείς πολιτική και να συγκροτεί χώρο. Διαμορφώνουν δηλαδή δυνατότητες να αναδυθεί μια κοινωνία πολιτών που προβάλλει και διεκδικεί αιτήματα με διαφορετικά οργανωτικά σχήματα, σε τοπικό επίπεδο και σε εδαφική βάση.

(γ) πολλαπλές κλίμακες, σχέση με τους θεσμούς, ζητήματα εξουσίας

Όπως δείχνουν τα παραδείγματα από την Αθήνα, πολλές (αλλά σε καμιά περίπτωση όλες) πρωτοβουλίες ανταποκρίνονται σε επείγουσες ανάγκες οι οποίες έχουν προκύψει πχ από τη διάλυση των δομών απασχόλησης και πρόνοιας και είναι τοπικά και χρονικά ορισμένες. Σε ένα άλλο επίπεδο όμως συμβάλλουν στο να βγουν οι κάτοικοι της πόλης από την απομόνωση και να επεξεργαστούν διαφορετικές μορφές συνύπαρξης και νέους τρόπους άσκησης πολιτικής στους χώρους της καθημερινότητας. Με αυτήν την έννοια μπορούν να γίνουν κατανοητές ως «άμεση δημοκρατία» όπως τη συζητάει η D. Massey (2013), συναρτώντας την με μια «προοδευτική θεώρηση του τόπου». Φυσικά οι πολίτες είναι ενταγμένοι/ες ήδη σε δύσκολες σχέσεις εξουσίας, σε θεσμούς και πολιτικές που διαμορφώνονται στην κλίμακα της πόλης ή του κράτους και κάποιες φορές και σε παγκόσμια κλίμακα.

Πολλές από τις πρωτοβουλίες που αναφέραμε ανταποκρίνονται σε επείγουσες ανάγκες επιβίωσης οι οποίες έχουν προκύψει από τη διάλυση των δομών απασχόλησης και πρόνοιας. Δεν μπορούν να υποκαταστήσουν την απουσία του κράτους ούτε να καλύψουν το κενό υπηρεσιών (εκπαίδευσης, πρόνοιας, υγείας, φροντίδας για παιδιά και ηλικιωμένους, ανεργίας, ...) σε γενικευμένη κλίμακα και σε βάθος χρόνου. Τα κοινωνικά δικαιώματα που συνδέονται με την ευρωπαϊκή παράδοση ιδιότητας του πολίτη (citizenship) δεν αντικαθίστανται από τοπικές πρωτοβουλίες, ούτε από τη νεοφιλελεύθερη ένταξη της κοινωνικής καινοτομίας σε όλες τις πολιτικές. Παράλληλα, τοπικές πρωτοβουλίες δεν είναι σε θέση να διαμορφώσουν απαντήσεις σε ευρύτερα ζητήματα που βρίσκονται στη ρίζα των «τοπικών προβλημάτων», όπως η ανισότητα, η εκμετάλλευση, η αναδιανομή κλπ.

Η αποστροφή των πρωτοβουλιών αλληλεγγύης προς τους εναγκαλισμούς από κόμματα και πολιτικές ομάδες είναι εντελώς κατανοητή στη χώρα και την πόλη μας. Ταυτόχρονα όμως η τεχνογνωσία της οργάνωσης σε επείγουσες συνθήκες, η διαπραγμάτευση με τους θεσμούς και η συνολική στήριξη είναι επίσης αναγκαίες. Γιατί η συγκρότηση και δράση στο επίπεδο αυτό δεν είναι ένα θεωρητικό ζήτημα, αλλά μια καθημερινή εμπλοκή πολύ συγκεκριμένων υλικών σωμάτων και πολλαπλών διαπραγματεύσεων μέσα στο πολυσύνθετο πλέγμα κοινωνικών θεσμών (κρατικών και μη) και σε διαφορετικές γεωγραφικές κλίμακες (Marston 2000, Delaney & Leitner 1997). Η ισορροπία μεταξύ αυτονομίας και ελέγχου αποτελεί ένα συνεχές επίδικο του οποίου η έκβαση μόνο στην πράξη και εκ των υστέρων μπορεί να αξιολογηθεί. Τα ερωτήματα για το πώς γεφυρώνονται οι κλίμακες και ποιες είναι οι κατάλληλες πρακτικές και επίπεδα δράσης είναι πολλά και ανοιχτά.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Amin A., 2002. "Ethnicity and the multicultural city: Living with diversity", *Environment and Planning A*, 34, σ. 959-980
- Cox K.R., 1998. "Spaces of Dependence, Spaces of Engagement and the Politics of Scale or: Looking for Local Politics", *Political Geography* 17: 1, σ. 1-23
- Delaney D. and H. Leitner, 1997. The Political Construction of Scale, *Political Geography* 16: 2, σ. 93-97
- Espinoza V., 2013. "Local Associations in Chile: social innovation in a mature neoliberal society", in in Moulaert F., D. MacCallum, A. Mehmood and A. Hamdouch (eds) *The International Handbook on Social Innovation. Collective Action, social learning and transdisciplinary research*, Cheltenham: Ed. Elgar, σ. 397-411
- Fyfe N., 2005. "Making space for 'neo-communitarianism'?", *Antipode* 37:3, σ. 536-557
- Hadjimichalis, C. (2011) "Uneven geographical development and socio-spatial justice and solidarity: European regions after the 2009 financial crisis", *European Urban and Regional Studies*, 18 (2): 254-274
- Harvey, D. (2012) *Rebel Cities. From the right to the city to the urban revolution*, London and New York: Verso [στα ελληνικά: *Εξεγερμένες πόλεις*, εκδόσεις ΚΨΜ]
- Jarvis, H. with P. Kantor and J. Cloke (2009) *Cities and Gender*, London and New York: Routledge

- Karamessini, M. (2012) “Labour market impact of four recessions on women in Greece: comparative analysis in a long term perspective”, *Social Cohesion and Development*, 7 (2): 1-11
- Krugman, P. (2012) “The austerity agenda”, *New York Times*, 1 June: A27
- Leyshon A., R. Lee and C. Williams (eds) 2003. *Alternative Economic Spaces*, London: Sage
- Marston S., 2000. “The social construction of scale”, *Progress in Human Geography*, 24:2, σ. 219–242
- Martinelli F., 2013. “Learning from case studies of social innovation in the field of social services: creatively balancing top-down universalism with bottom-up democracy”, in Moulaert, F, D. MacCallum, A. Mehmood and A. Hamdouch (eds) *The International Handbook on Social Innovation. Collective Action, social learning and transdisciplinary research*, Cheltenham: Ed. Elgar, σ. 346-360
- Massey D., 2013. “Radical spatiality and the question of democracy”, *Γεωγραφίες*, 21, σ. 12-22
- Mayer M., 1996. “Postfordistische Stadtpolitik: Neue Regulationsweisen in der lokalen Politik und Planung [Μετα-φορντιστική αστική πολιτική: Νέες μέθοδοι ρύθμισης σε τοπικές πολιτικές και σχεδιασμούς]”, *Zeitschrift für Wirtschaftsgeographie: Regulationstheoretische Ansätze in der Geographie* 40:1–2, σ. 20–27
- Narotzky S. (ed), 2013. *Economías cotidianas, economías sociales, economías sostenibles*, Barcelona: Icaria & Instut Català d’ Antropología.
- Peck J., 2012. “Austerity urbanism. American cities under extreme economy”, *City* 16:6, σ. 626–655
- Rosol, M., 2010. “Community Volunteering as Neoliberal Strategy? Green Space Production in Berlin”, *Antipode* 44:1, σ. 239–257.

Πίνακας 1: Προσαρμογή και αντίσταση στην κρίση

	Τύπος δράσης	Πού (στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας)
τροφή, επιβίωση	Συσσίτια, κοινωνικά παντοπωλεία, φαγητό σε μαθητές	Νέα Ιωνία, Κερατσίνι, Ελληνικό-Αργυρούπολη, Σαρωνικός, Πετρούπολη, Αγ. Ανάργυροι-Καματερό, Χαλάδρι, Πειραιάς, Φιλοθέη-Ψυχικό, Ναυπηγεία Ελευσίνας, Περιστέρι-Μπουρνάζι, Κηφισιά, Βύρωνας, Δάφνη-Υμηττός, Ζωγράφου, Φυλή, Ταύρος <i>Δήμος Αθήνας:</i> Εξάχρεια, φοιτητές Νομικής Σχολής, Νέος Κόσμος, Κολωνός, Πολύγωνο-Γκύζη, Παγκράτι, Μέτς
υγεία	Κοινωνικά ιατρεία, κοινωνικά φαρμακεία, πρωτοβουλίες γιατρών, ΜΚΟ	Ελληνικό, Ηλιούπολη, Νέα Ιωνία, Βύρωνας, Πειραιάς, Αιγάλεω, Κηφισιά, Περιστέρι-Κηπούπολη, Αγ. Ανάργυροι, Νέα Σμύρνη, <i>Δήμος Αθήνας:</i> Ανοιχτή Πόλη, Βαβέλ στην Κυψέλη, Πευκάκια, 7ο διαμέρισμα, Πατήσια, «Εμφρασις» πρωτοβουλία Ελλήνων εξωτερικού
εκπαίδευση	Ελεύθερα μαθήματα, ιδιαίτερα σε μαθητές, μαθήματα Ελληνικών σε μετανάστες, γλώσσες, μουσική, αθλητισμός	Πειραιάς, Νίκαια-Ρέντης, Βύρωνας, Χαϊδάρι, Νέα Σμύρνη, Ζωγράφου-φοιτητές ΕΜΠ, Πετρούπολη, Αιγάλεω, Αγ. Δημήτριος, Μεταμόρφωση, Μαρούσι <i>Δήμος Αθήνας:</i> Ακαδημία Πλάτωνος, Βρυσάκι, Νέος Κόσμος, Τρεις Γέφυρες Διάφορες ΕΛΜΕ
ανταλλακτικά δίκτυα	«χωρίς μεσάζοντες», ελεύθερα ανταλλακτικά παζάρια, τράπεζες χρόνου	Αγ. Ανάργυροι-Καματερό, Μοσχάτο, Ελληνικό, Αγ. Δημήτριος, Ζωγράφου, Πειραιάς, Χαϊδάρι, Καισαριανή, Αρτεμιδα-Σπάτα, Νέα Ερυθραία, Κηφισιά, Διόνυσος, Χαλάνδρι, Αγ. Παρασκευή, Παλλήνη, Λυκόβρυση, Χολαργός-Παπάγου, Μοσχάτο, Γαλάτσι, Πέραμα, Πετρούπολη, Μαρούσι, Καλλιθέα, Περιστέρι-Λόφος Αξιωματικών, Βύρωνας, Ίλιον <i>Δήμος Αθήνας:</i> Νέος Κόσμος, Πετράλωνα, Συγγρού-Φιξ, Κυσπέλη, Πολύγωνο-Γύζη, Εξάρχεια, Σύνταγμα, Κολωνός «Ευρωπαϊκό Δίκτυο Γυναικών»
δίκτυα αλληλεγγύης και κοινωνικοί χώροι	Στέκια, τοπικές συνελεύσεις, πολιτιστικές εκδηλώσεις, νομική υποστήριξη, υποστήριξη μεταναστών, φροντίδα ηλικιωμένων και παιδιών [οργανώνονται: δίκτυα ελεύθερης ανταλλαγής, διανομή τροφίμων και κοινωνικά παντοπωλεία, διδακτική βοήθεια]	Χαϊδάρι, Νίκαια, Περιστέρι, Αγ. Παρασκευή, Πέραμα, Φιλαδέλφεια-Χαλκηδόνα, Δάφνη-Υμηττός, Κερατσίνι-Δραπετσώνα, Ηλιούπολη, Καλλιθέα, Νέο Ψυχικό-Φιλοθέη-Ψυχικό, Βάρη-Βούλα-Βουλιαγμένη, Πετρούπολη, Αρτεμιδα (Λούτσα), Καισαριανή, Παλλήνη, Περιστέρι, Ελληνικό <i>Δήμος Αθήνας of Athens:</i> «Ανοιχτή πόλη», Κυψέλη (Αγορά και Μυρμήγκι), Νέος Κόσμος, «Στέκι Μεταναστών», Κολωνός-Σεπόλια-Ακαδημία Πλάτωνος, Κουκάκι-Πλάκα, Εξάρχεια-Νεάπολη
συνεργατικές απασχόλησης	Καφενεία και εστιατόρια, δημιουργικά εργαστήρια (φωτογραφία, design, θέατρο, μουσική κλπ.), ανοιχτά λογισμικά, προγραμματισμός υπολογιστών, υπηρεσίες courier, διαδικτυακό ραδιόφωνο, συνεργατικές τεχνικών, μετάφραση	Κερατσίνι, Ζωγράφου, Ελληνικό, <i>Δήμος Αθήνας:</i> Θησείο, Νεάπολη, Σύνταγμα, Παγκράτι, Ψυρρή, Κουκάκι, Ακαδημία Πλάτωνος, Κάτω Πετράλωνα, “Εφημερίδα των Συντακτών” Θέατρο “Εμπρός”
κατάληψη ελεύθερων χώρων	Πάρκα γειτονιάς, «βοτανικός κήπος» (αστικοί αγροί), κοινόχρηστοι χώροι	

ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΕΣ ΜΕΤΑΤΟΠΙΣΕΙΣ: ΟΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΤΗΣ ΕΠΑΡΧΙΑΣ

Σταυρούλα – Βαγγελιώ Βαρελά¹, Δήμητρα Βλαχάβα², Αθηνά Κατσή³

¹Αρχιτέκτων Μηχανικός, kavaproduct@gmail.com

²Αρχιτέκτων Μηχανικός, tevlachava@gmail.com

³Αγρονόμος και Τοπογράφος Μηχανικός, MSc Γεωργικής Μηχανικής και Υδατικών Πόρων, katsiatm@otenet.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η εργασία πραγματεύεται το φαινόμενο της μετατόπισης πληθυσμού από τα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας σε επαρχιακές πόλεις, ως απόρροια της οικονομικής κρίσης, και διερευνά τις συσχετίσεις που δημιουργούνται στον αστικό χώρο.

Σε περιόδους κρίσης παρατηρούνται έντονες μετακινήσεις πληθυσμών και μεταβολές του τοπίου των πόλεων και του δομημένου περιβάλλοντος. Στην Ελλάδα της οικονομικής κρίσης παρατηρείται μετασχηματισμός της κοινωνίας με μια δυναμική επιστροφής στην περιφέρεια. Το ασταθές εργασιακό περιβάλλον, τα οικονομικά προβλήματα και οι φθίνουσες κοινωνικές δομές στις μεγαλουπόλεις αποτελούν μοχλό ώθησης για την μετακίνηση προς την επαρχία, η οποία φαντάζει ως μια διέξοδος. Από την άλλη, τίθεται το ερώτημα αν οι πόλεις της επαρχίας έχουν τις δυνατότητες και τις υποδομές να υποδεχθούν τους νέους κατοίκους και πως οι νέες συνθήκες που δημιουργούνται μεταβάλλουν τον αστικό χώρο.

Ειδικότερα, η παρούσα εργασία εστιάζει στις πόλεις της Καρδίτσας και των Τρικάλων, όπου παρατηρείται έντονα η επάνοδος πληθυσμιακού δυναμικού, επιφέροντας σημαντικές αλλαγές στον τομέα των οικονομικών δραστηριοτήτων και στην εικόνα του τόπου.

Λέξεις κλειδιά: *πληθυσμιακές μετατοπίσεις, αστυφιλία, οικονομική κρίση, Καρδίτσα, Τρίκαλα*

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες της κάθε εποχής αντανακλώνται στον αστικό χώρο, ο οποίος μεταβάλλεται ανάλογα. Στην παρούσα εργασία ιδιαίτερη βαρύτητα θα δοθεί στις πληθυσμιακές μεταβολές που απορρέουν από τα νέα δεδομένα στην Ελλάδα της κρίσης. Η γνώση των πληθυσμιακών στοιχείων και η κατανόηση των τάσεων που δημιουργούνται οφείλουν να λαμβάνονται υπόψη κατά τη διαδικασία σχεδιασμού του χώρου και των δομών ανάπτυξης.

Με τον όρο ‘Μετανάστες της Επαρχίας’ στην παρούσα εργασία αναφέρονται οι νέοι σε ηλικία που ανήκουν στο ενεργό δυναμικό του πληθυσμού, οι οποίοι επιστρέφουν στις πόλεις καταγωγής τους μετά τη διακοπή της επαγγελματικής τους ενασχόλησης στα

μεγάλα αστικά κέντρα ή αμέσως μετά το πέρας των σπουδών τους. Η επάνοδος αυτή οφείλεται σε λόγους που σχετίζονται με τις συνθήκες της οικονομικής κρίσης.

Η μεθοδολογία για τη σύνταξη της εργασίας είναι πολυδιάστατη και περιλαμβάνει βιβλιογραφική έρευνα, αναζήτηση στατιστικών στοιχείων (Ελληνική Στατιστική Αρχή, ΟΑΕΔ), καταγραφές σχετικών φορέων (Επιμελητήρια, Σύλλογοι Επαγγελματιών), έρευνα πεδίου (επιτόπιες παρατηρήσεις – συνεντεύξεις) και την προσωπική εμπειρία των μελών της ομάδας εργασίας. Για την εξαγωγή των συμπερασμάτων απαιτήθηκε συσχετισμός και αξιολόγηση των στοιχείων και των δεδομένων που προέκυψαν. Επιπλέον, απαιτήθηκε να ληφθεί υπόψη η χρονική διαφορά εμφάνισης των αποτελεσμάτων της κρίσης ανάμεσα στα μεγάλα αστικά κέντρα και στις πόλεις της επαρχίας, καθώς η κρίση επηρέασε τις μεγαλουπόλεις ήδη από το 2009, ενώ η επαρχία ήρθε αντιμέτωπη με τα πρώτα προβλήματα το 2012, μετά την τελευταία απογραφή (2011).

2. ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Τα ποικίλα προβλήματα των ελληνικών πόλεων απλά αντανακλούν τα προβλήματα της ελληνικής οικονομίας, αποτελώντας τη χωρική έκφραση του μεταπολεμικού μοντέλου ανάπτυξης της χώρας, όπως αυτό προσδιορίστηκε από μια σειρά ενδογενών και εξωγενών παραμέτρων, σε συνδυασμό με τις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες κάθε εποχής. Επιπλέον, η προσπάθεια ανάγνωσης του σύγχρονου αστικού τοπίου αναδεικνύει την πολυπλοκότητα των διαδικασιών που σχετίζονται με το σχεδιασμό των ελληνικών πόλεων και η αναζήτηση της σχετικής νομοθεσίας αποκαλύπτει την αλληλουχία των πολεοδομικών διατάξεων που διαμόρφωσαν την εικόνα των πόλεων από την ίδρυση του ελληνικού κράτους.

Η εξέταση των πολιτικών ανάπτυξης των πόλεων στην Ελλάδα από το 1923, οπότε και ψηφίστηκε το Νομοθετικό Διάταγμα της 17-7/16-8-1923, κύριο νομοθετικό πλαίσιο του πολεοδομικού σχεδιασμού για μισό αιώνα και έπειτα, καταδεικνύει ότι στην Ελλάδα με τους ποικίλους ρυθμούς και όρους ανάπτυξης, τα ζητήματα των πόλεων ανάλογα τίθενται με διαφορετικούς όρους. Η εμπλοκή του κράτους στην αστική ανάπτυξη είναι περισσότερο έμμεση (π.χ. διευκόλυνση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας) παρά άμεση (π.χ. παραγωγή κατοικίας), ενώ οι θεσμοί παραμένουν δυσπόστατοι, τυπικοί και άτυποι.

Μετά το 1950 το γενικότερο αναπτυξιακό προφίλ που καθορίστηκε ότι θα ακολουθούσε η χώρα προέβλεπε στη δέσμη των βασικών του οικονομικών συνιστωσών, ότι η οικοδομική δραστηριότητα θα αποτελέσει βασικό μοχλό αναπτυξιακής ώθησης. Βέβαια, τώρα πια είναι ευρύτερα κατανοητό ότι εκείνος ακριβώς ο τύπος της πολεοδομικής ανάπτυξης οδήγησε όσον αφορά το δομημένο περιβάλλον τόσο στη διαμόρφωση ισχυρών χωρικών/χωροταξικών ανισοτήτων όσο και στη διαμόρφωση μιας χαοτικής πολεοδομικής πραγματικότητας. Από το Σύνταγμα του 1975 με το άρθρο 24 που διατυπώνει ορισμένες κατευθυντήριες γραμμές για τη χωροταξική και πολεοδομική πολιτική, και το Ν. 1337/1983, ο οποίος εισήγαγε νέες πολεοδομικές ιδέες στη διαδικασία παραγωγής του κτισμένου περιβάλλοντος, έως το Νέο Οικοδομικό Κανονισμό (ΝΟΚ) του 2012, στον οποίο για πρώτη φορά γίνεται αναφορά του ορισμού του αστικού σχεδιασμού, χωρίς ωστόσο να είναι απόλυτα σαφές το περιεχόμενό του καθώς και από ποιους φορείς υλοποιείται έχει διανυθεί μια μεγάλη πορεία. Σε αυτό το γενικό πλαίσιο, οι πόλεις φάνηκαν πολλές φορές απροετοίμαστες στις κοινωνικές και οικονομικές μεταβολές που

προέκυψαν σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας της χώρας, αρχής γενομένης από την απότομη πληθυσμιακή άνοδο που ακολούθησε τη Μικρασιατική καταστροφή. Γρήγορες και αποσπασματικές ανακατατάξεις στην οικονομία, στις υποδομές, στην κοινωνία μιας πόλης αντιμετωπίζονταν με εύκολες λύσεις που περιόριζαν τις αρνητικές συνέπειες των καταστάσεων, αλλά δεν αποτελούσαν τελεσίδικη λύση προς την ανάπτυξη. Τα εργαλεία σχεδιασμού, προωθώντας ως επί το πλείστον έργα τεχνικών υποδομών για να επιτύχουν κυρίως οικονομικούς στόχους, απέτυχαν εκ του αποτελέσματος στην αντιμετώπιση κοινωνικών προβλημάτων και στην άσκηση πιο ενεργών και ουσιαστικών πολιτικών για τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των πολιτών.

3. ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ: ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΑΣΤΥΦΙΛΙΑΣ

Κατά τη μεταπολεμική περίοδο στην Ελλάδα, σημειώθηκαν έντονα ρεύματα αστυφιλίας, με ανεξέλεγκτη συρροή αγροτικού πληθυσμού προς τα μεγάλα αστικά κέντρα και κυρίως την πρωτεύουσα.

Ο πόλεμος και η κατοχή είχαν δραματικές επιπτώσεις για την ελληνική οικονομία. Η παραγωγή συρρικνώθηκε στο μισό της προπολεμικής περιόδου, οι εξωτερικές συναλλαγές κατέρρευσαν και οι νομισματικές σχέσεις απορυθμίστηκαν πλήρως, με αποτέλεσμα μεγάλη μερίδα του πληθυσμού να οδηγηθεί σε εσωτερική μετανάστευση για λόγους επιβίωσης. Την περίοδο 1945-1950 κυριαρχούν η ανοικοδόμηση των καταστραμμένων από τον πόλεμο παραγωγικών εγκαταστάσεων και υποδομών, και οι πληθυσμιακές μετακινήσεις και ανακατατάξεις. Ενώ στα επόμενα δύο χρόνια επέρχεται μια περίοδος έντονης οικονομικής κρίσης, που χαρακτηρίζεται από την ύφεση της βιομηχανικής παραγωγής, και παράλληλα από την κρίση του ισοζυγίου πληρωμών, λόγω της δραστηκής μείωσης των εισροών κεφαλαίου.

Ο πληθυσμός της υπαίθρου, συγκρινόμενος με αυτόν των αστικών κέντρων, ήταν κατά πολύ μεγαλύτερος. Αρχικά οι εσωτερικές μετακινήσεις προσδιορίστηκαν από οικονομικούς λόγους. Ωστόσο, ιδιαίτερα η εσωτερική μετανάστευση ενισχύθηκε σημαντικά και από λόγους συγκυριακούς, πολιτικούς. Σε μια δεύτερη φάση, οι ραγδαία αυξανόμενες ευκαιρίες απασχόλησης στον τριτογενή τομέα στις πόλεις σε συνδυασμό με τη διαφορά επιπέδου ζωής, κοινωνικό περιβάλλον, μόρφωση είχαν σαν αποτέλεσμα την ταχύτατη διόγκωση του αστυφιλικού ρεύματος. Οι τάσεις εγκατάλειψης της υπαίθρου επιτείνονται από την κατάρρευση του πλαισίου ζωής και της γενικότερης ερήμωσης που παρατηρείται στην ύπαιθρο. Η αγροτική κοινότητα κατά κανόνα έπαψε να είναι ζωντανή λειτουργική μονάδα, ιδιαίτερα στις ορεινές και ημιορεινές περιοχές της χώρας.

Με την κατάτμηση του γεωργικού κλήρου και την διάρθρωση των καλλιεργειών σημειώθηκε πτώση της γεωργικής παραγωγής, καθώς η γενιά που έφερε ουσιαστικά το βάρος της γεωργικής παραγωγής σταμάτησε να είναι οικονομικά ενεργή. Ο κορεσμός στα αστικά επαγγέλματα οδήγησε στην πτώση της παραγωγικότητας ιδιαίτερα στον πρωτογενή τομέα. Τα ραγδαία αυξανόμενα αστικά κέντρα, περιλαμβανόμενης και της Αθήνας, αναπτύχθηκαν άναρχα και χωρίς κανένα σχέδιο έτσι παρουσιάστηκαν ανέτοιμα να δεχτούν το συντριπτικό βάρος, που συνεπάγεται η ασταμάτητη εισροή νέου πληθυσμού. Ως συνέπεια των παραπάνω προέκυψαν προβλήματα ανθρώπινου περιβάλλοντος, μόλυνσης της ατμόσφαιρας, περιορισμού του πράσινου, οδικής κυκλοφορίας. Η πίεση πλέον άρχισε να γίνεται ασφυκτική στο σύνολο της χώρας.

4. ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ

Τα τελευταία τρία χρόνια οι ελληνικές πόλεις εμφανίζουν έντονες μεταβολές σε χωρικό, οικονομικό, κοινωνικό και δημογραφικό επίπεδο. Η εικόνα της πόλης περιγράφεται με κλειστά εμπορικά καταστήματα και επαγγελματικά γραφεία, εγκατάλειψη κτιρίων βιοτεχνικών επιχειρήσεων και γενικότερη πτώση των τιμών σε κατοικίες και διαμερίσματα, τα οποία παραμένουν για μεγάλο διάστημα κενά. Τα ποσοστά της ανεργίας αυξάνονται, με αποτέλεσμα την τάση μετακίνησης ενός μεγάλου ποσοστού του ενεργού πληθυσμού της χώρας, κυρίως των μεσαίων στρωμάτων, για λόγους οικονομικούς – επαγγελματικούς. Οι μετακινήσεις αυτές, είτε προς φθηνότερες γειτονίες της ίδιας πόλης, είτε προς επαρχιακές πόλεις, είτε προς το εξωτερικό οδηγούν τις μεγάλες ελληνικές πόλεις σε αστική συρρίκνωση, αποτελούν, όμως, μια μεγάλη ευκαιρία για την ελληνική επαρχία.

5. ΚΑΡΔΙΤΣΑ

Ο Νομός Καρδίτσας βρίσκεται στο κέντρο της Ελλάδας, με πληθυσμό 113.544 κατοίκους (Απογραφή 2011). Η οικονομία του νομού βασίζεται κυρίως στη γεωργία. Ο γεωργικός χώρος της Καρδίτσας είναι ομοιόμορφος: ο κάμπος της είναι ενιαίος και από τους μεγαλύτερους στην Ελλάδα. Ο πρωτογενής τομέας παίζει πρωταρχικό παραγωγικό ρόλο στο σύνολο του νομού και είναι, έτσι, φυσικό η οικονομική ευμάρεια των κατοίκων του Δήμου να εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις επιδόσεις του. Η κτηνοτροφία δεν παρουσιάζει τον ίδιο βαθμό ανάπτυξης όπως παλιότερα, ενώ και η βιομηχανία είναι περιορισμένη. Οι λίγες βιομηχανικές και βιοτεχνικές μονάδες που υπάρχουν στην περιοχή συνδέονται κυρίως με την επεξεργασία, τη μεταποίηση και τον εξευγενισμό γεωργικών, κτηνοτροφικών και δασικών προϊόντων.

Ο νομός δεν έχει ανεπτυγμένη τουριστική δραστηριότητα, καθώς δεν έχουν καθόλου αξιοποιηθεί οι υπάρχοντες πιθανοί τουριστικοί προορισμοί. Στην ευρύτερη περιοχή υπάρχουν ωστόσο τοπία και φυσικές ομορφιές μοναδικές στην Ελλάδα που θα μπορούσαν να αποτελέσουν σημεία έλξης για πολλούς επισκέπτες. Τα τελευταία χρόνια γίνεται μια τέτοια προσπάθεια για την προβολή ορισμένων τοποθεσιών της ευρύτερης περιοχής της Καρδίτσας, που παρουσιάζουν φυσική ομορφιά, με κυριότερη τη Λίμνη Πλαστήρα.

Η Καρδίτσα, έδρα του ομώνυμου δήμου, βρίσκεται στο κέντρο της ηπειρωτικής Ελλάδας. Αριθμώντας 38.554 κατοίκους (Απογραφή 2011), αποτελεί τυπικό παράδειγμα μικρής επαρχιακής πόλης της Ελλάδας. Η πόλη της Καρδίτσας αποτελεί το διοικητικό, πολιτιστικό και οικονομικό κέντρο του νομού και είναι, επίσης, η έδρα των δημόσιων υπηρεσιών, οι οποίες εξυπηρετούν το σύνολο του νομού. Έτσι, ο τριτογενής τομέας εμφανίζει το μεγαλύτερο ποσοστό απασχόλησης του ενεργού πληθυσμού στο Δήμο Καρδίτσας. Η έλξη, όμως, που ασκούν στο νομό οι υπόλοιποι νομοί της Θεσσαλίας απορροφά σημαντικό ποσοστό της αγοραστικής δύναμης του πληθυσμού του και γενικά των κινητών οικονομικών του πόρων.

Το 1989 εγκρίθηκε το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο της Καρδίτσας, το οποίο βασιζόταν στις διατάξεις του γνωστού νόμου 1337/83. Στις αρχές της δεκαετίας του '80 ξεκίνησε η πεζοδρόμηση του ιστορικού και εμπορικού κέντρου της πόλης, με αποτέλεσμα την

αναβάθμιση της περιοχής και την αύξηση της εμπορικής δραστηριότητας, γεγονός στο οποίο συνέβαλλε και η εκ νέου διαμόρφωση της κεντρικής πλατείας (Πλατεία Ελευθερίας). Οι κεντρικές λειτουργίες της πόλης (εμπόριο-δημόσιες υπηρεσίες) συγκεντρώνονται στο «ιστορικό» κέντρο της πόλης γύρω από το κτίριο της Δημοτικής Αγοράς, την πλατεία Ελευθερίας και επάνω στο δίκτυο των πεζοδρόμων που έχει δημιουργηθεί εκεί, ενώ μερικές έχουν χωροθετηθεί σε βασικούς οδικούς άξονες εκτός κέντρου.

Ο πληθυσμός της Καρδίτσας αυξάνεται σταθερά, ωστόσο ο μη ενεργός πληθυσμός υπερτερεί του ενεργού, με άμεσο αποτέλεσμα η ανεργία στην Καρδίτσα να είναι από τις υψηλότερες στην Ελλάδα, ειδικά για τους νέους και τις γυναίκες. Η εικόνα της πόλης είναι γλαφυρή με κλειστά εμπορικά καταστήματα στο κέντρο της πόλης και επιχειρήσεις που κλείνουν ή ελαττώνουν το δυναμικό τους. Από στοιχεία των επαγγελματικών συλλόγων (μηχανικών, δικηγόρων, κ.λπ.) πολλοί είναι και οι επιστήμονες που εγκαταλείπουν το επάγγελμά τους ή επιλέγουν τη γρήγορη συνταξιοδότηση. Οι μεταβολές αυτές έχουν εμφανή αποτελέσματα στον αστικό χώρο, στον κοινωνικό ιστό και στην οικονομική ανάπτυξη της ευρύτερης περιοχής.

Οι χρήσεις γης στο κέντρο της πόλης αλλάζουν, όπως και η διαμόρφωση του δομημένου περιβάλλοντος, καθώς η οικοδομική δραστηριότητα έχει ελαχιστοποιηθεί. Η κοινωνική συνοχή της επαρχίας δέχεται σοβαρές πιέσεις, καθώς τα οικονομικά προβλήματα των οικογενειών και των επαγγελματιών είναι δυσβάσταχτα.

Σχήμα 1. Χαρακτηριστικές εικόνες από τα καταστήματα του κέντρου της πόλης

Παρόλα αυτά, τα τελευταία χρόνια, κυρίως από το 2010 και μετά υπάρχει μία δυναμική επιστροφής από νέους σε ηλικία κυρίως, οι οποίοι επιστρέφουν στην ιδιαίτερη πατρίδα τους. Η τάση αυτή μετάβασης στην Καρδίτσα περιλαμβάνει νέους επιστήμονες, αλλά και οικογενειάρχες, με κοινό παρανομαστή την ανεργία. Ωστόσο, οι ευκαιρίες απασχόλησης περιορίζονται στον τριτογενή τομέα, με έμφαση στο χώρο της ψυχαγωγίας.

Πίνακας 1. Κατάσταση επιχειρήσεων στο Ν. Καρδίτσας και στην πόλη της Καρδίτσας

ΕΤΟΣ		ΕΓΓΡΑΦΕΣ	ΔΙΑΓΡΑΦΕΣ	ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΕΣΤΙΑΣΗΣ	
				ΕΓΓΡΑΦΕΣ	ΔΙΑΓΡΑΦΕΣ
2010	ΠΟΛΗ	221	156	50	2
	ΝΟΜΟΣ	302	456		
2011	ΠΟΛΗ	301	553	78	3
	ΝΟΜΟΣ	456	895		
2012	ΠΟΛΗ	236	123	105	8
	ΝΟΜΟΣ	321	420		
Α' Εξάμηνο 2013	ΠΟΛΗ	75	126	39	2
	ΝΟΜΟΣ	111	229		

Πηγή: ΕΒΕ Καρδίτσας

6. ΤΡΙΚΑΛΑ

Ο Νομός Τρικάλων υπάγεται στην Περιφέρεια Θεσσαλίας στην κεντρική Ελλάδα και έχει πληθυσμό που ανέρχεται σε 150.938 κατοίκους (Απογραφή 2011). Αποτελεί τυπικό νομό της επαρχίας με την οικονομία του να βασίζεται στην γεωργία και την κτηνοτροφία (πρωτογενής τομέας) και το δευτερογενή τομέα παραγωγής που χαρακτηρίζεται από φθίνουσα πορεία να συγκεντρώνεται στις εξόδους της πόλης των Τρικάλων κατά μήκος των οδικών αξόνων. Ο δε τριτογενής τομέας -εμπορική δραστηριότητα, υπηρεσίες- είναι συγκεντρωμένος στα Τρίκαλα, πρωτεύουσα του νομού. Οι τουριστικές δραστηριότητες, αναπτύσσονται κυρίως περί τον άξονα της Καλαμπάκας (περιηγητικός – θρησκευτικός τουρισμός λόγω των Μετεώρων) και των ορεινών περιοχών της Πύλης (Ελάτη, Περούλι). Επίσης, την τελευταία δεκαετία έχουν αναπτυχθεί και δραστηριότητες αστικού τουρισμού στην πόλη των Τρικάλων, οι οποίες συμβάλλουν σημαντικά στις ανοδικές τάσεις του τριτογενή τομέα.

Τα Τρίκαλα είναι ένα πολυπρόσωπο κέντρο, μία πόλη σύγχρονη που διατηρεί όμως και το παραδοσιακό της χρώμα. Αποτελούν αστικό κέντρο με περιφερειακού επιπέδου διοικητικές λειτουργίες και πληθυσμό 61.653 κατοίκους (Απογραφή 2011). Η πόλη των Τρικάλων είναι από τις παλαιότερες πόλεις της χώρας, έχει συνεχή παρουσία, καθώς ουδέποτε έσβησε ή καταστράφηκε τελείως. Αναμφίβολα σε αυτό συντέλεσε το Κάστρο της το οποίο κατείχε θέση στρατηγικής σημασίας και ήλεγχε τα οδικά περάσματα.

Η πορεία που ακολούθησε ο πολεοδομικός ιστός της πόλης προσδιορίστηκε κατά κύριο λόγο από την ιστορία της, με τις περισσότερες πληροφορίες για την ανάπτυξή της να αφορούν στα πρώτα χρόνια μετά την Τουρκοκρατία. Με την απελευθέρωση το 1881 άρχισε ένας γρήγορος εκσυγχρονισμός της πόλης με πρώτο μέλημα τη δημιουργία ρυμοτομικού σχεδίου, το οποίο άρχισε να εφαρμόζεται σταδιακά από το 1885. Τότε ανοίχθηκαν και οι δύο βασικοί δρόμοι - άξονες της πόλης που τέμνονται κάθετα μεταξύ τους με τον ένα να ακολουθεί το Ληθαίο ποταμό και τον άλλο να τον διαπερνά. Το 1983 εκπονήθηκε το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο της πόλης και στοιχεία του είναι το Παλαιό Εμπορικό Κέντρο και η πεζοδρόμηση τμήματος της οδού Ασκληπιού, που αποτελούν σήμερα το κέντρο της πόλης. Το παλαιό εμπορικό κέντρο χωρίζεται σε δύο διακριτά τμήματα, την περιοχή των παλαιών μανάβικων, που έχει πεζοδρομηθεί και λειτουργεί ως πόλος αναψυχής, και το εμπορικό κέντρο όπου γίνεται η λαϊκή αγορά και βρίσκονται τα κτίρια της Περιφέρειας και των Δικαστηρίων με τα εμπορικά καταστήματα και τις υπηρεσίες να κυριαρχούν. Στην οδό Ασκληπιού βρίσκεται το Δημοτικό Μέγαρο, ενώ συγκεντρώνονται χρήσεις ψυχαγωγίας, ακολουθώντας την τάση για μετατόπιση του εμπορίου προς το νότιο τμήμα της πόλης με την πεζοδρόμηση και κάποιων κάθετων σε αυτή οδών.

Ο μη ενεργός πληθυσμός των Τρικάλων υπερτερεί του ενεργού, ενώ όσον αφορά την ανεργία στα Τρίκαλα το Εργατικό Κέντρο υπολογίζει πως έχει ξεπεράσει το 25%, πλήττοντας περισσότερο νέους και γυναίκες. Κλείνουν διαρκώς επιχειρήσεις κυρίως εμπορικά καταστήματα, ενώ από στοιχεία των επαγγελματικών συλλόγων (μηχανικών, δικηγόρων, κ.λπ.) πολλοί είναι και οι επιστήμονες που εγκαταλείπουν το επάγγελμά τους. Οι μεταβολές αυτές έχουν εμφανή αποτελέσματα στην εικόνα της πόλης, τις χρήσεις γης

του κέντρου αυτής και σε γενικότερο πλαίσιο στην οικονομία του Νομού. Τα κενά ισόγεια καταστήματα καταλαμβάνονται από χρήσεις εστίασης και αναψυχής.

Σχήμα 2. Χαρακτηριστικές εικόνες από τα καταστήματα του κέντρου της πόλης

Τα τελευταία χρόνια, κυρίως από το 2010 και μετά υπάρχει μία δυναμική επιστροφής από νέους σε ηλικία κυρίως πολίτες. Η τάση αυτή εμφανίζεται και από την πληθυσμιακή αύξηση κατά 10.000 κατοίκους περίπου μεταξύ των πρόσφατων απογραφών.

Υπό τις παρούσες συνθήκες οι ευκαιρίες απασχόλησης περιορίζονται στον τριτογενή τομέα, με έμφαση στο χώρο της εστίασης και της ψυχαγωγίας. Οι επιχειρήσεις παροχής γρήγορων γευμάτων και οι καφετέριες που τείνουν να επικρατήσουν στον τομέα της απασχόλησης, στηρίζονται στην ανεργία του υπόλοιπου πληθυσμού, καθώς αποτελούν φθηνό τρόπο διασκέδασης.

Πίνακας 2. Κατάσταση επιχειρήσεων στο Ν. Τρικάλων και στην πόλη των Τρικάλων

ΕΤΟΣ		ΕΓΓΡΑΦΕΣ	ΔΙΑΓΡΑΦΕΣ	ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΕΣΤΙΑΣΗΣ	
				ΕΓΓΡΑΦΕΣ	ΔΙΑΓΡΑΦΕΣ
2010	ΠΟΛΗ	319	457	65	0
	ΝΟΜΟΣ	477	671		
2011	ΠΟΛΗ	301	747	98	2
	ΝΟΜΟΣ	486	1096		
2012	ΠΟΛΗ	335	409	124	2
	ΝΟΜΟΣ	459	605		
Α' Εξάμηνο 2013	ΠΟΛΗ	156	219	53	0
	ΝΟΜΟΣ	220	300		

Πηγή: Επιμελητήριο Τρικάλων

7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το φαινόμενο της πληθυσμιακής μετατόπισης που αναλύεται έχει θετική δυναμική για την ανάπτυξη των επαρχιακών πόλεων, μολονότι απορρέει από τις δυσμενείς συνέπειες της κρίσης. Η αύξηση του εν δυνάμει ενεργού πληθυσμού που διαθέτει και επιστημονική κατάρτιση θα μπορούσε να οδηγήσει στη χρήση σύγχρονων μεθόδων για την οικονομική ανάπτυξη των περιοχών, ειδικά σε τομείς που παραδοσιακά είναι ανεπτυγμένοι.

Στις πόλεις της έρευνας, όμως, δεν αξιοποιούνται οι προοπτικές ενίσχυσης του πρωτογενούς και δευτερογενούς τομέα παραγωγής (γεωργία – κτηνοτροφία, μεταποίηση), που προσφέρουν οι συνθήκες αύξησης του πληθυσμού. Αντίθετα, παρατηρείται γιγάντωση του τριτογενούς τομέα, κυρίως της παροχής υπηρεσιών διασκέδασης και αναψυχής, που επηρεάζει τις χρήσεις γης και το αστικό τοπίο.

8. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Η πολιτεία και οι πολιτικές ανάπτυξης χρειάζεται να υποστηρίξουν την τάση εθελούσιας αποκέντρωσης, η οποία με γνώμονα τον προσανατολισμό στον πρωτογενή και δευτερογενή τομέα θα μπορούσε να αποτελέσει εφαλτήριο για την ανάσταση της παραγωγικότητας στην επαρχία και την αναβάθμιση του αστικού περιβάλλοντός της.

Είναι απαραίτητη η εκμετάλλευση της γνώσης που προσφέρει η μακροχρόνια παράδοση της περιοχής και του υφιστάμενου κτιριακού δυναμικού σε συνδυασμό με την επιστημονική κατάρτιση των νέων ανθρώπων που έχουν επιστρέψει. Με τη χρησιμοποίηση σύγχρονων μεθόδων οικονομικής ανάπτυξης και χρηματοδοτικών εργαλείων μπορεί να επιτευχθεί βελτίωση της ανταγωνιστικότητας του τομέα της γεωργίας και της κτηνοτροφίας με ταυτόχρονη προστασία του περιβάλλοντος και της υπαίθρου που θα οδηγήσουν σε αναβάθμιση της ποιότητας ζωής στις αγροτικές περιοχές και διαφοροποίηση της αγροτικής οικονομίας. Υπό αυτές τις συνθήκες οι πόλεις θα γίνουν πόλοι έλξης για πραγματοποίηση επενδύσεων περισσότερων οικονομικών δραστηριοτήτων, ώστε να απορροφηθεί μεγαλύτερο ποσοστό επιστημονικού προσωπικού. Στόχος είναι η ισόρροπη ανάπτυξη της υπαίθρου και του αστικού τοπίου για τη βελτίωση της εικόνας της κάθε πόλης.

Η ανάπτυξη των περιοχών της μελέτης, οι οποίες αποτελούν ήδη ένα ισχυρό δίπολο στη Δυτική Θεσσαλία, δύναται να αποτελέσει την ίδρυση μιας καινοτόμας δομής ανάπτυξης. Με την οργάνωση δικτύου αγροτουπόλεων, που θα γίνουν οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά κέντρα και θα υποκαταστήσουν βαθμιαία τις μικρές αγροτικές κοινότητες, οι οποίες είναι υποβαθμισμένες, μπορεί να αναδημιουργηθεί ένα πλαίσιο ζωής ικανό, όχι μόνο να συγκρατήσει, αλλά και να προσελκύσει στην επαρχία πληθυσμούς, που απλώς επιβιώνουν στις μεγάλες πόλεις.

9. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- <http://www.espa.gr/el/Pages/staticESSAA.aspx> [Accessed 22 September 2013]
- http://el.wikipedia.org/wiki/Περιφερειακή_Ενότητα_Τρικάλων [Accessed 20 July 2013]
- http://el.wikipedia.org/wiki/Ιστορία_της_σύγχρονης_Ελλάδας [Accessed 20 July 2013]
- <http://www.livepedia.gr/index.php/Αστυφιλία> [Accessed 19 July 2013]
- http://www.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE/BUCKET/General/resident_population_census2011.xls [Accessed 20 September 2013]
- Καρύδης Δ., 1995, *Η θεωρητική ένδεια της σύγχρονης ελληνικής πολεοδομίας, Κείμενα στη Θεωρία και στην Εφαρμογή του Πολεοδομικού και του Χωροταξικού Σχεδιασμού*, Εκδόσεις Παπαζήση.
- Βαΐου Ντ., Μαντουβάλου Μ., 2001, «*Επιλεκτική Αναδρομή στη μελέτη της πόλης «μετά το 1968»*», Σύγχρονα Θέματα, Ιανουάριος – Ιούλιος 2001.
- Μοσχάκη Ε, 2012, *Νέος Οικοδομικός Κανονισμός Ν.4067/2012, ΦΕΚ 79/9-4-2012*, Εκδόσεις Δεδεμάδη.
- Αγγελίδης Μ., 1999, «*Η αειφόρος ανάπτυξη των πόλεων, Η Ευρωπαϊκή Ένωση και η Αρχιτεκτονική*», Πρακτικά Συνεδρίου: *Η Αρχιτεκτονική και η ελληνική πόλη στον 21ο αιώνα*, ΣΑΔΑΣ – Πανελλήνια Ένωση Αρχιτεκτόνων, Αθήνα 8-12 Δεκεμβρίου 1999
- Γοσποδίνη Α., 2012, «*Οικονομική κρίση & οι ‘συρρικνούμενες’ ελληνικές πόλεις*», Πρακτικά Συνεδρίου: *3ο Πανελλήνιο Συνέδριο Πολεοδομίας, Χωροταξίας κα Περιφερειακής Ανάπτυξης*, Τμήμα ΜΧΠΠΑ Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, σ.296-305.

ΕΞΟΡΥΞΕΙΣ, «ΧΡΥΣΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ» ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΟΣ ΛΟΓΟΣ ΓΙΑ ΤΗ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ

Γιώργος Βελεγράκης

Υποψήφιος διδάκτορας, Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο,
gvelegrakis@hua.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στο παρόν κείμενο προσπαθώ μέσα από την ανάλυση λόγου συγκεκριμένων φορέων που εμπλέκονται στην χωροκοινωνική σύγκρουση που λαμβάνει χώρα στη Χαλκιδική τα τελευταία χρόνια, να παρουσιάσω και να μελετήσω την ιδέα που αυτοί αναπτύσσουν «περί ανάπτυξης», το περιεχόμενο που δίνουν στον όρο, τα προτάγματα που θέτουν και τις κοινωνικές/οικονομικές/οικολογικές πτυχές που θίγουν. Σε αυτό το πλαίσιο μελετώ κατά πόσο η εναντίωση μέρους των κατοίκων της περιοχής στα έργα εξόρυξης χρυσού σχετίζεται μόνο με τις -κατά κύριο λόγο περιβαλλοντικές- συνέπειες των έργων ή έχει ως αφετηρία και τελικά επεξεργάζεται ένα πρότυπο διαφορετικής ανάπτυξης για την περιοχή. Προκειμένου να μελετηθεί πλήρως το ερώτημα, θα έπρεπε να συγκεντρωθεί και αναλυθεί σε βάθος ένα μεγάλο υλικό που ξεκινάει από την αρθρογραφία, τις δηλώσεις φορέων και τα δημόσια κείμενα και φτάνει μέχρι τις προσωπικές συνεντεύξεις και δημόσιες ή ιδιωτικές συζητήσεις. Παρόλα αυτά στο συγκεκριμένο κείμενο ασχολούμαι μόνο με συγκεκριμένες πτυχές του δημόσιου λόγου όπως αυτός εκφράζεται μέσα από τα κείμενα του «Συντονιστικό φορέων & συλλόγων Σταγείρων-Ακάνθου ενάντια στην εξόρυξη χρυσού» και του «Ανοικτού Συντονιστικού Θεσσαλονίκης ενάντια στα μεταλλεία χρυσού»¹, σε σύγκριση με τον επίσημο, δημόσιο λόγο της εταιρείας που έχει αναλάβει τα έργα μέσα από το δημόσιο υλικό της. Τόσο ο λόγος των πρωτοβουλιών όσο και αυτός της εταιρείας αναλύονται με επίκεντρο το ερώτημα του τοπικού αναπτυξιακού οράματος που θέτουν για την περιοχή. Τελικά, προσπαθώ, εκτός των άλλων, να παρατηρήσω πως ανασηματοδοτείται ο χώρος όχι τόσο από τα έργα αυτά καθαυτά αλλά κυρίως από την χωροκοινωνική σύγκρουση που αναπτύσσεται στην περιοχή.

Λέξεις κλειδιά: *εξορύξεις, τοπική ανάπτυξη, ανάλυση λόγου, τοπικό κίνημα, χωροκοινωνική σύγκρουση*

---

¹ Πέρα των δύο αναφερόμενων στην περιοχή της Χαλκιδικής αναπτύχθηκαν τα τελευταία χρόνια πολλές πρωτοβουλίες ενάντια στα έργα εξόρυξης χρυσού. Ενδεικτικά αναφέρουμε «Παρατηρητήριο μεταλλευτικών δραστηριοτήτων», «Επιτροπή Αγώνα Μεγάλης Παναγιάς», «Ενεργοί Πολίτες Δ.Ε. Αρναίας», «Περισιώτες», «Ρεβενίκια – Μεγάλη Παναγιά Χαλκιδικής» κ.α. Επιλέγω υλικό μόνο από τις δύο αναφερόμενες πρωτοβουλίες τόσο διότι δημοσιεύουν πολύ συχνά ενημερώσεις-άρθρα και κείμενα για τα έργα και το κίνημα ενάντια σε αυτά όσο και για το περιορισμένο χώρο και χρόνο του συγκεκριμένου κειμένου.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στη ΒΑ Χαλκιδική, με επίκεντρο την περιοχή των Σκουριών, λαμβάνει χώρα τα τελευταία χρόνια μια σημαντική χωροκοινωνική σύγκρουση. Ένα μεγάλο μέρος των κατοίκων της περιοχής αντιδρά στα σχέδια των ιδιωτών επενδυτών (εταιρεία «Hellas Gold - Ελληνικός Χρυσός Α.Ε.Μ.Β.Χ.», θυγατρική της канаδικής εξορυκτικής εταιρείας «El Dorado Gold Inc.») αλλά και της τοπικής και κεντρικής εξουσίας (δημοτική αρχή, κυβέρνηση) για μεγάλα έργα, επιφανειακών κυρίως, εξορύξεων χρυσού στην περιοχή. Οι κάτοικοι της περιοχής που εναντιώνονται στα έργα έχουν συσπειρωθεί γύρω από διάφορες πρωτοβουλίες και κινήσεις κατοίκων ενώ αντίστοιχες πρωτοβουλίες «αλληλεγγύης και συμπαράστασης» έχουν δημιουργηθεί σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη. Το κύριο κίνητρο που θέτουν για την αντίδραση τους είναι η υποβάθμιση του περιβάλλοντος και της ποιότητας ζωής τους από τα προτεινόμενα έργα ενώ θεωρούν ότι τα έργα δεν συνάδουν με την τοπική ανάπτυξη της περιοχής.

Η Χαλκιδική, έχει μια μακρά ιστορία και παράδοση στις εξορυκτικές δραστηριότητες καθώς η έναρξη των μεταλλευτικών δραστηριοτήτων εντοπίζεται γύρω στον 6^ο αιώνα π.Χ. ενώ συνεχίστηκαν σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό μέχρι τις μέρες μας. Ειδικά τα τελευταία είκοσι περίπου χρόνια τα μεταλλεία Κασσάνδρας -ή Στρατωνικού όρους- που περιλαμβάνουν τα γνωστότερα κοιτάσματα στην ευρύτερη περιοχή μεταξύ Ολυμπιάδας, Στανού, Μεγάλης Παναγιάς και Ιερισσού έχουν βρεθεί στο επίκεντρο ενδιαφέροντος εθνικών και υπερεθνικών επενδυτών μεταβιβαζόμενα πολλές φορές από εταιρεία σε εταιρεία -ΑΕΕΧΠ & Λ, TVX HELLAS A.E., KINROSS Gold Corp, European Goldfields, El Dorado Gold Inc.- παρά τις, πολλές φορές ισχυρές, αντιδράσεις των τοπικών κοινωνιών.

Η σημερινή προτεινόμενη επένδυση αλλάζει, όμως κατά πολύ την χρονική και χωρική κλίμακα των δραστηριοτήτων. Η εταιρεία έχει αγοράσει από το ελληνικό κράτος² μια περιοχή 317 χιλ. στρεμμάτων για τις συνολικές δραστηριότητες που εκτός από την επιφανειακή και υπόγεια εξόρυξη περιλαμβάνει μεταλλουργία χρυσού-χαλκού, εργοστάσιο παραγωγής θειικού οξέος, τέλματα αποβλήτων και βιομηχανικό λιμάνι. Μέχρι σήμερα έχουν εκμεταλλευθεί 33 εκ. τόνοι μεταλλευμάτων (Συντονιστικό φορέων & συλλόγων Σταγείρων-Ακάνθου ενάντια στην εξόρυξη χρυσού, 2013) ενώ με βάση τη Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων -ΜΠΕ- τα επόμενα 25 χρόνια αναμένεται να εξορυχτούν 380 εκ. τόνοι (Ελληνικός Χρυσός Α.Ε.Μ.Β.Χ., Enveco A.E., 2010). Ταυτόχρονα από πλευράς τεχνολογίας επιλέγεται η επιφανειακή εξόρυξη -open pit- με τη δημιουργία κρατήρα, μέθοδος που δεν είχε χρησιμοποιηθεί ποτέ στο παρελθόν στην περιοχή. Οι κάτοικοι θεωρούν ότι πέρα από τις άλλες «παρανομίες» από πλευράς εταιρείας, η εξόρυξη με τη μέθοδο του open pit αποτελεί τη σημαντικότερη αιτία υποβάθμισης και περιβαλλοντικής καταστροφής της περιοχής.

Πέρα από την ευρεία ένταση και έκταση των αναπτυσσόμενων έργων και τις συνέπειες τους στην περιοχή ως αφετηρία των κινητοποιήσεων των κατοίκων, είναι σημαντικό να σημειώσουμε δύο ακόμα αλληλοσυμπληρούμενες διαστάσεις. Η μία έχει να κάνει με την

---

² Για την ακρίβεια υπάρχει μια αλλαγή ιδιοκτησίας για τα Μεταλλεία Κασσάνδρας μεταξύ ιδιωτών επενδυτών. Το ελληνικό δημόσιο αγοράζει την έκταση το 2003 από την TVX HELLAS A.E. και την πουλάει για το ίδιο αντίτιμο στην Ελληνικός Χρυσός Α.Ε.Μ.Β.Χ.

περίοδο που προτείνονται τα συγκεκριμένα έργα και η δεύτερη με τη συμβολικότητα της κινητοποίησης.

Τα έργα εξόρυξης χρυσού στη Χαλκιδική γίνονται σε μια περίοδο που η Ελλάδα βρίσκεται στο επίκεντρο της διεθνούς κρίσης, η οποία βρίσκει εφαρμογή στη κρίση δικού της δημόσιου χρέους που έχει οδηγήσει σε επαχθή εξωτερικό δανεισμό. Η «ανάγκη εξυπηρέτησης του χρέους» επιβάλλει τη δομική προσαρμογή σε παγκόσμιους οργανισμούς, όπως η Παγκόσμια Τράπεζα και το ΔΝΤ, σε ένα συγκεκριμένο πρότυπο ανάπτυξης με πλήρη εκμετάλλευση και της τελευταίας δυνατότητας εύρεσης πηγών. Όπως σημειώνουν θεωρητικοί του πεδίου της Πολιτικής Οικολογίας και των Περιβαλλοντικών Οικονομικών (ενδεικτικά Ozkaynak et al., 2012 και Kallis, 2012) σε καθεστώς οικονομικής κρίσης το συνολικό κόστος εξόρυξης μειώνεται καθώς: α) το κόστος εργασίας γίνεται μικρότερο -μείωση μισθών-, β) η αγορά γης κοστίζει λιγότερο -άμεσες και φθηνές πωλήσεις κρατικής γης λόγω χρέους-, γ) η κοινωνική αντίσταση καταστέλλεται ευκολότερα σε «έκτακτες καταστάσεις» και δ) μειώνεται εμφανώς το εξωτερικό κόστος -βλ. περιβάλλον- με τη «νόμιμη» καταπάτηση ή έκτακτη αλλαγή των περιβαλλοντικών ρυθμίσεων. Από την άλλη, το 35% του παραγόμενου χρυσού παγκόσμια δεν εισέρχεται στις περαιτέρω παραγωγικές δραστηριότητες ή στην κατανάλωση και χρησιμοποιείται ως επένδυση ασφαλείας ειδικά σε περιόδους υψηλού πληθωρισμού ή όταν η ανταποδοτικότητα άλλων επενδύσεων είναι μικρή. Συνεπώς η τιμή του είναι ιδιαίτερα ελαστική και ανεβαίνει σε περιόδους οικονομικής κρίσης (Caffentzis, 2012).

Τα παραπάνω αναφέρονται καθώς έχει σημασία η μελέτη του χρονικού και πολιτικού πλαισίου της συγκεκριμένης χωροκοινωνικής σύγκρουσης. Εξάλλου αυτό το πλαίσιο προσδιορίζεται και από τους ίδιους τους κατοίκους ως σημαντικό για την αφετηρία της αντίδρασης τους. Όπως θα φανεί παρακάτω, τα ζητήματα της ανάπτυξης, του δημόσιου χρέους, του ρόλου του κράτους και των ευρύτερα εφαρμοζόμενων πολιτικών αντιμετώπισης της κρίσης εντάσσονται στο δημόσιο λόγο και την προβληματική τους. Παράλληλα ο συμβολισμός του χρυσού, η σημαντικότητα του για το παγκόσμιο σύστημα και το που τελικά αυτός καταλήγει στην παραγωγική-καταναλωτική διαδικασία αποτελεί, εκτός των άλλων, κίνητρο -έστω και μικρότερης σημασίας- για τη κινητοποίησή τους.

2. ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ³

Η ανάλυση λόγου είναι μια ερευνητική προσέγγιση που τις τελευταίες δεκαετίες βρίσκει εφαρμογή σε ένα ολοένα και ευρύτερο πεδίο των ανθρωπιστικών και κοινωνικών σπουδών. Η διεύρυνση του πεδίου αυτού βρίσκεται σε σχέση ανάλογη με την αυξανόμενη φιλοσοφικο-κοινωνική εμβάθυνση που επιχειρείται στην ίδια την έννοια του λόγου και ανιχνεύεται στη συμπερίληψη της αντίστοιχης προβληματικής σε ευρύτερα φιλοσοφικά ρεύματα και συστήματα σκέψης – ξεκινώντας από τη δομιστική γλωσσολογική προσέγγιση του Saussure, περνώντας στο μεταδομισμό του Foucault και την «κειμενική» προσέγγιση του Derrida καθώς και στις μαρξιστικές προσεγγίσεις της ιδεολογίας από τον Gramsci και τον Althusser, για να φτάσει στη συγκρότηση της θεωρίας του λόγου από

---

³ Μέρος αυτής της παραγράφου προέρχεται από το κεφάλαιο «Δημόσιος λόγος και αστική σύγκρουση στην περιοχή του Αγίου Παντελεήμονα» της μεταπτυχιακής εργασίας «Η περιοχή του Αγίου Παντελεήμονα Αχαρνών ως πεδίο χωροκοινωνικών σχέσεων μεταξύ παλαιότερων κατοίκων και νεοαφιχθέντων μεταναστών» (Βελεγράκης κ.α., 2011).

τους Laclau και Mouffe, η οποία περιλαμβάνει στοιχεία τόσο από τις μεταδομιστικές όσο και από τις μεταμαρξιστικές προσεγγίσεις (Howarth, 2008). Οι τρεις διαστάσεις της ανάλυσης λόγου, οι οποίες μπορούν να ανιχνευθούν και στην έρευνά μας είναι: η ανάλυση του λόγου ως κειμένου (διάσταση που παραπέμπει στη γλωσσική ανάλυση), η ανάλυσή του ως μιας περίπτωσης πρακτικής λόγου -για παράδειγμα, ποιες πρακτικές παραγωγής και ερμηνείας λόγου χρησιμοποιούνται- καθώς και η ανάλυσή του ως μιας περίπτωσης κοινωνικής πρακτικής -για παράδειγμα, μέσα σε ποια κοινωνικά συγκείμενα εκφέρεται ο συγκεκριμένος λόγος- (Fairclough, 1992).

3. ΕΞΟΡΥΞΕΙΣ ΚΑΙ ΔΙΑΜΑΧΕΣ ΠΕΡΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Δεν αποτελεί στόχο του συγκεκριμένου κειμένου μια αναλυτική παρουσίαση και περιγραφή της έννοιας της ανάπτυξης με όλα τα επίθετα της -βιώσιμη, αιεφόρος, ολοκληρωμένη κλπ- (ενδεικτικά Baker et al., 1997) ή ως προς τις κλίμακες που την προσδιορίζουν -τοπική, περιφερειακή κλπ (ενδεικτικά Χατζημιχάλης, 1992). Δεν επιδιώκω επίσης να προσφέρω μια αναλυτική μελέτη του τρόπου με τον οποίο τα περιβαλλοντικά κινήματα στην Ελλάδα έχουν κατακρίνει αλλά και προσφέρει οπτικές στην έννοια της ανάπτυξης (βλ. Kousis, 2010). Έχει όμως σημασία να παρουσιαστεί σύντομα με βάση τη διεθνή βιβλιογραφία το πρότυπο ανάπτυξης με επίκεντρο τις εξορυκτικές δραστηριότητες και τις χωροκοινωνικές σχέσεις που υποδηλώνει. Παράλληλα παρουσιάζονται σύντομα κάποιες αναπτυξιακές εναλλακτικές που διεκδικούνται στον αντίποδα αυτού του προτύπου καθώς και η έννοια της «ριζοσπαστικής χωρικότητας» (Massey, 2012) ως πυρήνας αυτών των εναλλακτικών.

Όπως σημειώνει ο Lander (2013), τα κράτη που επιλέγουν τις εξορύξεις, ως κέντρο ανάπτυξης, ανεξαρτήτως έντασης, «εισέρχονται» σε ένα πλέγμα νέων χωροκοινωνικών σχέσεων που χαρακτηρίζονται από άνιση ανάπτυξη εντός της επικράτειάς τους, αυταρχικές και κατασταλτικές πολιτικές, χωροκοινωνική και οικονομική ανισότητα, περιβαλλοντική υποβάθμιση, αλλαγές στην δομή του κράτους και αδυναμία τεχνολογικής εξέλιξης και διάχυσης της τεχνολογίας σε άλλες δραστηριότητες. Τα φαινόμενα αυτά είναι εντονότερα όταν προωθείται και η λεγόμενη «μονοκαλλιέργεια των εξορύξεων» (Lander, 2013). Παράλληλα ο Brand (2013) σημειώνει ότι παρατηρείται μια «διεθνοποίηση του κράτους» που σημαίνει ότι δεν διεθνοποιεί μόνο την οικονομία του μέσω των εξαγωγών αλλά το σύνολο των πολιτικών του καθώς η δυνατότητα διαμόρφωσης πολιτικών εξαρτάται κατά πολύ από την εξορυκτική του δραστηριότητα. Αν μάλιστα αυτό συμβαίνει σε καθεστώς κρίσης χρέους, τότε το μεγαλύτερο μέρος των πολιτικών καθορίζεται από τους δανειστές και την παγκόσμια αγορά.

Όσον αφορά τις εναλλακτικά ή και από-αναπτυξιακά πρότυπα που διαμορφώνονται σε κράτη και περιοχές με έντονη εξορυκτική δραστηριότητα αλλά και ευρύτερα, ο Gudynas (2013) υποστηρίζει ότι αυτά μπορεί να προκύπτουν από τη κριτική θεωρία για την ανάπτυξη ως τέτοια και να έχουν ως αφετηρία την κριτική στην οικονομική μεγέθυνση, τις σχέσεις κράτους-αγοράς κλπ. ή να εστιάζουν σε άλλους τομείς και ιδιαίτερα στο ζήτημα του «οικολογικού και κοινωνικού κόστους». Υπό αυτή την οπτική κατηγοριοποιεί και τις εναλλακτικές: α) αυτές με πυρήνα τις οικονομικές σχέσεις και το ρόλο του κεφαλαίου, β) αυτές με πυρήνα τις κοινωνικές διαστάσεις, γ) αυτές με πυρήνα τις

οικολογικές συνέπειες και δ) από-αναπτυξιακές με κέντρο μια ευρύτερη κριτική στην έννοια της «προόδου» -βαθιά οικολογία, «buen vivir» κ.α.

Τέλος, η Massey (2012) θεωρεί ότι πυρήνας για οποιοδήποτε εναλλακτικό αναπτυξιακό πρότυπο είναι η διεκδίκηση της ηγεμονίας ενός προτύπου ριζικής ετερογένειας, η συνύπαρξη «πολλών χώρων» στην πραγματική δημοκρατία. Καθώς «δεν υπάρχει καμία υπόθεση για δυνητική ομοιογενή ολότητα στο χώρο χωρίς θραύσματα» (Μάσσευ, 2012) ο χώρος και η κοινωνία πρέπει να είναι συνεχώς ανοικτές στη ριζοσπαστική διεκδίκηση. Οι επιλογές που προκύπτουν από αυτή τη θεώρηση έχουν να κάνουν με δύο κατευθύνσεις: Μια συνολικότερη πολιτική αμφισβήτηση και μια νέα κοινωνική παραγωγή του χώρου που προκύπτει από την εμπειρία των κινήματων και των διεκδικήσεων τους και μια συνεχή προσπάθεια δημοκρατικών «εμποδίων» στις παρεμβάσεις χωρικού προγραμματισμού των θεσμών, όταν έρχονται σε σύγκρουση με τη θέληση των τοπικών κοινωνιών.

4. Ο ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΟΣ ΛΟΓΟΣ ΣΤΟ ΤΟΠΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ

Η μελέτη γίνεται μέσα από την ανάλυση του δημόσιου λόγου δύο συγκεκριμένων πρωτοβουλιών του «Συντονιστικό φορέων & συλλόγων Σταγείρων-Ακάνθου ενάντια στην εξόρυξη χρυσού, 2013» και του «Ανοικτού Συντονιστικού Θεσσαλονίκης ενάντια στα μεταλλεία χρυσού» και ειδικά των εντύπων, «Ενάντια στα μεταλλεία χρυσού», «soshalkidiki» και «Εκ-Μεταλλευτικά Νέα» που δημοσιοποίησαν από το Σεπτέμβριο του 2012 μέχρι το Σεπτέμβριο του 2013 σε σύγκριση με τον επίσημο, δημόσιο λόγο της εταιρείας που έχει αναλάβει τα έργα μέσα από το δημόσιο υλικό της, τα «Μεταλλευτικά Νέα» -τεύχος 7, Ιούλιος, Αύγουστος 2013. Τόσο ο λόγος των πρωτοβουλιών όσο και αυτός της εταιρείας αναλύονται με επίκεντρο το ερώτημα του τοπικού αναπτυξιακού οράματος που θέτουν για την περιοχή, το περιεχόμενο που δίνουν στον όρο, τα προτάγματα που θέτουν και τις κοινωνικές/οικονομικές/οικολογικές πτυχές που θίγουν.

Για λόγους συντομίας η ανάλυση του υλικού παρουσιάζεται σε μορφή πίνακα. Στην πρώτη στήλη του πίνακα παρουσιάζονται οι ειδικοί άξονες με βάση τους οποίους γίνεται η ανάλυση του κάθε κειμένου. Η επιλογή των αξόνων γίνεται πρωτίστως με βάση το περιεχόμενο του λόγου (σειρές 1-5) και δευτερευόντως με βάση τη μορφή του (σειρές 6-7). Στην επόμενη παράγραφο σημειώνω τα συμπεράσματα από την ανάλυση.

Πίνακας 1. Ανάλυση όψεων του δημόσιου λόγου για την τοπική ανάπτυξη στη Χαλκιδική

	«Ενάντια στα μεταλλεία χρυσού», Ανοικτό Συντονιστικό Θεσσαλονίκης, 2012	«Soshalkidiki», Συντονιστικό φορέων & συλλόγων Σταγείρων-Ακάνθου, 2013	«Εκμεταλλευτικά νέα», Ανοικτό Συντονιστικό Θεσσαλονίκης, 2013	«Μεταλλευτικά νέα, τεύχος 7», Ελληνικός Χρυσός 2013
--	---	--	---	---

Πτυχές που θίγονται	Οικονομικές, κοινωνικές, περιβαλλοντικές	Οικονομικές, κοινωνικές, περιβαλλοντικές	Οικονομικές, κοινωνικές, περιβαλλοντικές	Οικονομικές, κοινωνικές, περιβαλλοντικές
Κλίμακα	Τοπικό, εθνικό, διεθνές πεδίο	Τοπικό πεδίο	Τοπικό πεδίο	Τοπικό, εθνικό πεδίο
Κεντρική ιδέα τοπικής ανάπτυξης	Τοπικότητα, δημοκρατία	Προστασία περιβάλλοντος και ποιότητας ζωής	Προστασία περιβάλλοντος και ποιότητας ζωής	Οικονομική μεγέθυνση, απασχόληση
Ποιοι κλάδοι κομβικοί για την τοπική ανάπτυξη;	–	Τουρισμός, γεωργία, κτηνοτροφία, δασοκομία, μελισσοκομία, αλιεία, βιοκαλλιέργειες, υδατοκαλλιέργειες	–	Οι εξορύξεις το μόνο κέντρο ανάπτυξης
Κόστος εξορύξεων (άμεσο και έμμεσο)	Τεράστιο κόστος και αρνητικό το ισοζύγιο για την τοπική κοινωνία	Τεράστιο κόστος και αρνητικό το ισοζύγιο για την τοπική κοινωνία	Τεράστιο κόστος και αρνητικό το ισοζύγιο για την τοπική κοινωνία	Οι μακροχρόνιες επενδύσεις στην περιοχή είναι σημαντικότερες από το άμεσο κόστος
Χρήση επιστημονικών μελετών, δεδομένων κλπ	Ναι (παραδείγματα αντίστοιχων δραστηριοτήτων από το εξωτερικό)	Ναι (πρωτογενής επεξεργασία της ΜΠΕ, αναφορά σε φορείς π.χ. ΤΕΕ)	Όχι	Ναι (ΜΠΕ, οικονομοτεχνικά δεδομένα)
Χρήση προσωπικών αφηγήσεων από τους κάτοικους	Όχι	Ναι, έμμεσα μέσα από το ημερολόγιο κινητοποιήσεων	Ναι, για αποδόμηση των αντίθετων επιχειρημάτων	Ναι

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο αναπτυξιακός λόγος από πλευράς των πρωτοβουλιών ξεκινάει από μια αίσθηση τοπικότητας και «τοπικής ανάπτυξης» και επικεντρώνεται κυρίως σε έναν αντί-λογο απέναντι σε αυτόν τον επενδυτών. Σε αυτό το πλαίσιο, εστιάζει στην απάντηση των διλημάτων που τίθενται ευρύτερα στο δημόσιο διάλογο από πλευράς εταιρείας: οικονομική ανάπτυξη για την περιοχή, θέσεις εργασίας, ανταποδοτικά οφέλη και στην αποδόμηση των επιχειρημάτων της –ενδεικτικό είναι το τεύχος «Εκ-μεταλλευτικά νέα» όπου η χρήση του λόγου και των επιχειρημάτων επιτελεί αποκλειστικά αυτό τον σκοπό (βλ. Ανοικτό Συντονιστικό Θεσσαλονίκης ενάντια στα μεταλλεία χρυσού, 2013). Από την άλλη, ενσωματώνει έναν επιστημονικό λόγο είτε με απευθείας αναφορά σε επιστημονικούς φορείς -π.χ. ΤΕΕ- είτε με πρωτογενής ανάλυση της ΜΠΕ για το έργο και ανάλυσης κυρίως των περιβαλλοντικών και κοινωνικών πτυχών του (βλ. Συντονιστικό φορέων & συλλόγων Σταγείρων-Ακάνθου ενάντια στην εξόρυξη χρυσού, 2013). Η τοπική κοινωνία, συνεπώς, με την πρακτική της δείχνει ότι θέλει να έχει λόγο περί της ανάπτυξης (ξεκινώντας από το τοπικό και φτάνοντας σε άλλες κλίμακες). Με αυτή την έννοια δεν εναντιώνεται απλώς στα έργα αλλά προσπαθεί να τα αποδομήσει ως πρότυπο ανάπτυξης. Συνεπώς διαμορφώνει και ένα αντίστοιχο λόγο που μπορεί από τη μία να είναι λόγος αντιπληροφόρησης από την άλλη είναι ιδιαίτερα «επιστημονικός» προκειμένου να στηριχθούν τα αντι-επιχειρήματα. Η έννοια της τοπική ανάπτυξη προκειμένου να είναι αποδεκτή για τους κατοίκους θεωρείται ότι πρέπει να είναι σε σχέση με την καθημερινότητα και την καθημερινή τους ζωή όπως και αν εκφράζεται (σχέση με το περιβάλλον, κοινωνικότητα, ποιότητα ζωής, παραγωγικές δραστηριότητες).

Το ευρύτερο αναπτυξιακό όραμα διατυπώνεται μόνο στο ένα από τα τρία κείμενα και χαρακτηρίζεται από τους εξής πυλώνες: α) δημοκρατία στο σχεδιασμό και την υλοποίηση, β) διαφορετική σχέση ανθρωπογενούς και φυσικού περιβάλλοντος, γ) σεβασμός στις υπάρχουσες δραστηριότητες της περιοχής –αν και δεν γίνεται αναφορά στον τουρισμό-, δ) μικρή κλίμακα παρέμβασης και ε) «κοινωνικότητα» (βλ. Ανοικτό Συντονιστικό Θεσσαλονίκης ενάντια στα μεταλλεία χρυσού, 2012).

Στο δημόσιο λόγο της εταιρείας από την άλλη είναι εμφανής η επιμονή στις οικονομικές και «αναπτυξιακές» διαστάσεις –άρα επιμένει και σε πολλά ποσοτικά δεδομένα- υπό το πρίσμα κυρίως της απασχόλησης. Παράλληλα χρησιμοποιούνται πολλές «προσωπικές μαρτυρίες» από εργαζόμενους ή κατοίκους της περιοχής που αποδέχονται τα έργα. Ο αναπτυξιακός λόγος της εταιρείας στηρίζεται στα εξής επιχειρήματα, που ορίζουν και το αναπτυξιακό όραμα: α) οι εξορύξεις είναι σύμφυτες με τον τόπο και όποια έννοια απασχόλησης, β) το περιβαλλοντικό κόστος είναι μετριασμένο, γ) τα ανταποδοτικά οφέλη για την τοπική κοινωνία είναι πολύ μεγάλα -κυρίως θέσεις εργασίας- και ε) «προσφέρεται» ανάπτυξη και για το κράτος, ως απάντηση στην κρίση χρέους της περιόδου (βλ. Ελληνικός Χρυσός Α.Ε.Μ.Β.Χ., 2013).

Κλείνοντας να σημειώσω ότι είναι δεδομένη μια χωρο-κοινωνική διαλεκτική: μια αμοιβαία διαμορφωτική σχέση μεταξύ χωρικότητας και κοινωνικότητας. Υπό αυτό το πρίσμα εξετάζω τη χωροκοινωνική σύγκρουση στη Χαλκιδική καθώς και τον αναπτυξιακό δημόσιο λόγο που αναπτύσσεται στην περιοχή με επίκεντρο τις εξορύξεις χρυσού ως μια χωρική διεκδίκηση. Οι φορείς του δημόσιου λόγου, θέτοντας στη δημόσια σφαίρα την προβληματική τους και το αναπτυξιακό τους όραμα, ουσιαστικά μπαίνουν σε

μια διαδικασία σύγκρουσης και διεκδίκησης του χώρου. Ακόμα και τα προτάγματα που θέτουν ή οι διαστάσεις των προτεινόμενων εξορυκτικών δραστηριοτήτων που θίγουν ή αποκρύπτουν -περιβαλλοντικές, οικονομικές, κοινωνικές- εντάσσονται, κατά την άποψη μου, στην ίδια διαδικασία χωρικής διεκδίκησης.

6. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ανοικτό Συντονιστικό Θεσσαλονίκης ενάντια στα μεταλλεία χρυσού, 2012. «Ενάντια στα μεταλλεία χρυσού». Διαθέσιμο στο <http://issuu.com/nogoldthess/docs/booknogold/1?e=5008459/2688264>. [Ανάκτηση Οκτώβριος 2013].

Ανοικτό Συντονιστικό Θεσσαλονίκης ενάντια στα μεταλλεία χρυσού, 2013. «Εκ-μεταλλευτικά νέα». Διαθέσιμο στο <http://issuu.com/nogoldthess/docs/booknogold/1?e=5008459/2688264>. [Ανάκτηση Οκτώβριος 2013].

Βαΐου, Ν., Χατζημιχάλης, Κ., 2012. *Ο Χώρος στην Αριστερή Σκέψη*, Νήσος, Αθήνα.

Βελεγράκης, Γ., Γλένη Β., Σαγιά, Α., Σολδάτου Γ., 2011, «Η περιοχή του Αγίου Παντελεήμονα Αχαρνών ως πεδίο χωροκοινωνικών σχέσεων μεταξύ παλαιότερων κατοίκων και νεοαφιχθέντων μεταναστών», ΕΜΠ, Αθήνα, 2011.

Ελληνικός Χρυσός Α.Ε.Μ.Β.Χ., ENVECO Α.Ε., 2010. «Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων του έργου «Μεταλλευτικές-Μεταλλουργικές εγκαταστάσεις μεταλλείων Κασσάνδρας» της εταιρείας «Ελληνικός Χρυσός Α.Ε.Μ.Β.Χ.» στο Νομό Χαλκιδικής». Διαθέσιμο στο http://www.e-stratoni.gr/files/mpe_hellas_gold/Kyria_Meleti.pdf [Ανάκτηση Οκτώβριος 2013].

Ελληνικός Χρυσός Α.Ε.Μ.Β.Χ, 2013. «Μεταλλευτικά Νέα, Τεύχος 7, Ιούλιος-Αύγουστος 2013». Διαθέσιμο στο <http://www.hellas-gold.com/contact/mining-news> [Ανάκτηση Οκτώβριος 2013].

Συντονιστικό φορέων & συλλόγων Σταγείρων-Ακάνθου ενάντια στην εξόρυξη χρυσού, 2013. «soshalkidiki». Διαθέσιμο στο <http://soshalkidiki.wordpress.com/>. [Ανάκτηση Οκτώβριος 2013].

Χατζημιχάλης, Κ., 1992. Εισαγωγή. Στο: Κωστής Χατζημιχάλης (επιμ.), *Περιφερειακή Ανάπτυξη και Πολιτική: Κείμενα από τη διεθνή εμπειρία*, Εξάντας, Αθήνα.

Baker, S., Kousis, M., Richardson, D., Young, S., 1997. Introduction: the theory and practice of sustainable development in EU perspective. Στο Baker, S., Kousis, M., Richardson, D., Young, S., (επ.) *The politics of sustainable development*, Routledge, London & New York, σ. 1-40.

Brand, U., 2013. The role of the state and public policies in processes of transformation. Στο Lang, M., & Mokrani, D., (επ.) *Beyond Development. Alternative visions from Latin America*, TNI, Amsterdam, σ. 105-115.

Caffentzis, G., 2012. «Καλοκαίρι 2012, μια αναφορά από την Ελλάδα». Διαθέσιμο στο <http://www.rebelnet.gr/articles/view/summer-2012-a-report-from-greece>. [Ανάκτηση Οκτώβριος 2013].

Fairclough, N., 1992. *Discourse and Social Change*, Polity Press, Cambridge.

Gudynas, E., 2013. Debates on development and the alternatives in Latin America. A brief heterodox guide. Στο Lang, M., & Mokrani, D., (επ.) *Beyond Development. Alternative visions from Latin America*, TNI, Amsterdam, σ. 15-39.

Howarth, D., 2008. *Η έννοια του λόγου*, Πολύτροπον, Αθήνα.

Kallis, G., 2012. «The rise of a new extractivism and the plea for degrowth». Διαθέσιμο στο <http://www.ejolt.org/2012/10/the-rise-of-a-new-extractivism-and-the-plea-for-degrowth/>. [Ανάκτηση Οκτώβριος 2013].

Kousis, M., 2010. Greece. Στο Rootes, C. (επ.) *Environmental Protest in Western Europe*, Oxford University Press, New York, σ. 109-134

Lander, E., 2013. Complementary and conflicting transformation projects in heterogeneous societies. Στο Lang, M., Mokrani, D., (επ.) *Beyond Development. Alternative visions from Latin America*, TNI, Amsterdam, σ. 87-104.

Massey, D., 2012. Radical Spatiality and the question of democracy. Στο Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο Αθηνών, *Αναγόρευση της Doreen Massey σε επίτιμη διδάκτορα του τμήματος Γεωγραφίας*, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο Αθήνα, σ. 27-45.

Özkaynak, B., Rodriguez-Labajos, B., Arsel, M., Avcı, D., Carbonell, M.H., Chareyron, B., Chicaiza, G., Conde, M., Demaria, F., Finamore, R., Kohrs, B., Krishna, V.V., Mahongnao, M., Raeva, D., Singh, A.A., Slavov, T., Tkalec, T., Yáñez, I., Walter, M., Živčič, L., 2012. «Mining Conflicts around the World: Common Grounds from Environmental Justice Perspective, EJOLT Report No. 7». Διαθέσιμο στο <http://www.ejolt.org/wordpress/wp-content/uploads/2012/11/Mining-Report-low.pdf>. [Ανάκτηση Οκτώβριος 2013].

ΠΟΛΗ-ΠΟΛΙΤΙΚΟ_ ΚΥΡΙΑΡΧΟΣ ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΣΤΗΝ ΣΥΓΚΥΡΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Βλάση Αναστασία, Δεμερτζή Αγγελική, Θεοδωράκη Σοφία, Ιωάννου Αλέξης, Καραγκιοζίδου Εύα, Νάσης Κώστας, Παπατζανή Ευαγγελία, Χούπας Δημοσθένης,

Μεταπτυχιακοί Φοιτητές Δ.Π.Μ.Σ.: Αρχιτεκτονική – Σχεδιασμός του Χώρου |
«Πολεοδομία - Χωροταξία», Ε.Μ.Π.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το κέντρο της πόλης υπήρξε ιστορικά ο φυσικός χώρος έκφρασης του Πολιτικού ως διαδικασίας και δραστηριότητας από τα κάτω. Το κέντρο της Αθήνας ειδικότερα αποτέλεσε το κατεξοχήν πεδίο εκδίπλωσης των πολιτικών γεγονότων στη σύγχρονη ελληνική ιστορία.

Οι κοσμοθεωρητικές μετατοπίσεις των τελευταίων δεκαετιών ωστόσο, μεταβάλλουν τη σχέση Πολιτικού και αστικού χώρου. Το Πολιτικό, από κεντρικό στοιχείο της κοινωνικής ζωής μεταπίπτει σε μια ακόμη παράμετρο της, συρρικνώνεται και γίνεται ακτιβισμός. Ταυτόχρονα, το κέντρο της πόλης παύει να αποτελεί τη μεγάλη χούνη (τόπο) όπου εκδηλώνονται οι κοινωνικές δυναμικές και μετατρέπεται σε υποδοχέα των πολιτικών δράσεων.

Στην ελληνική πραγματικότητα της κρίσης, η έκφραση του φαινομένου αυτού αποκτά νέα ποιότητα και ένταση. Με το χαρακτήρα πολεμικής, ο κυρίαρχος λόγος καθιστά το Πολιτικό ως δραστηριότητα ανταγωνιστική στην οικονομία και ευθέως αντίθετη με την κοινωνική ειρήνη και ασφάλεια. Οι πολιτικές εκδηλώσεις εντάσσονται στην ευρύτερη “παθογένεια του κέντρου της πόλης”, ενώ νέες αξίες αναδύονται: ευταξία, δημόσια υγεία, ασφάλεια επενδύσεων. Συμπληρωματικά, η συνθήκη διαχείρισης της κρίσης εισάγει στο κέντρο της Αθήνας νέες αποτρεπτικές και κατασταλτικές πρακτικές.

Το πλέγμα αυτό ρητορικής και επεμβάσεων συντείνει τελικά στην άρση του τόπου έκφρασης του Πολιτικού, δηλαδή της χωρικής του διάστασης και αποτελεί ουσιαστικά απόπειρα κατάργησης των πολιτικών εκδηλώσεων στο κέντρο της πόλης.

Η παρούσα μελέτη διερευνά τις νέες σημασιοδοτήσεις που λαμβάνουν ο αστικός χώρος και το Πολιτικό, εξετάζει τον εξοβελισμό του Πολιτικού από το κέντρο της Αθήνας και αποπειράται να αναλύσει τις μεταβολές στη σχέση πόλης – Πολιτικού υπό την επίδραση των κυρίαρχων ιδεολογημάτων και στάσεων στη συγκυρία της κρίσης.

Λέξεις κλειδιά: Πολιτικό, Κέντρο Πόλης, Δημόσιος/Κυρίαρχος λόγος, Κρίση

1. Η ΣΧΕΣΗ ΠΟΛΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ

«Ο χώρος», σύμφωνα με το Lefebvre, «έχει διαμορφωθεί, διαπλαστεί από ιστορικά ή φυσικά στοιχεία, μα έχει διαμορφωθεί πολιτικά. Ο χώρος είναι πολιτικός και ιδεολογικός. Είναι κατά λέξη μια παράσταση γεμάτη ιδεολογία». Δηλαδή, είναι ένα κοινωνικό προϊόν και ταυτόχρονα ένα προϊόν της ιστορίας.

Πιο συγκεκριμένα, οι πόλεις, όπως επισημαίνει και ο D. Harvey, είναι κέντρα συσσώρευσης κεφαλαίου και συνεπώς πεδίο ταξικού ανταγωνισμού και κοινωνικών συγκρούσεων. Είναι ο τόπος συνάντησης της κατοίκησης, της διοίκησης και της παραγωγής, χώρος κατ' εξοχήν βίωσης της καθημερινότητας στο "σύγχρονο" κόσμο, με το δημόσιο χώρο τους να αποτελεί παραδοσιακά και τον πυρήνα της χωρικής αποτύπωσης των πολιτικών αντιπαραθέσεων της κοινωνίας. Είναι ο τόπος τόσο της συμπύκνωσης των επιδιώξεων της εξουσίας, όσο και των κινήματων που αντιστέκονται σ' αυτή (Harvey, 2011).

«Η κεντρικότητα είναι συστατική της αστικής ζωής» (Lefebvre, 2007) και συνεπώς ο πλέον προνομιακός χώρος κοινωνικής συνάντησης, πολιτικής έκφρασης και πρακτικής στην πόλη είναι το κέντρο της. Στο κέντρο της πόλης έχουν ιστορικά εκδηλωθεί και αποτυπωθεί οι ταξικές συγκρούσεις, οι πολιτικές διεκδικήσεις, οι εξεγέρσεις, οι επαναστάσεις, και βεβαίως ο θρίαμβος ή η καταστολή επ' αυτών.

Η Αθήνα, στη σύντομη ιστορία της ως πολιτικό και παραγωγικό κέντρο της χώρας, δεν αποτελεί εξαίρεση, και μ' αυτή την έννοια, είναι ο κατεξοχήν τόπος όπου εμφανίζονται οι κοινωνικοί και οικονομικοί μετασχηματισμοί, με το δημόσιο χώρο της να γίνεται κατά συνέπεια ο κύριος δέκτης των αντίστοιχων πολιτικών συγκρούσεων. Από την 3η Σεπτέμβρη και την πλατεία Συντάγματος το 1843 έως τα Ιουλιανά, την εξέγερση του Πολυτεχνείου και τους κοινωνικούς αγώνες της μεταπολίτευσης, στο κέντρο της Αθήνας καταγράφεται η έκφραση του Πολιτικού ως ανταγωνισμού μεταξύ διαφορετικών συλλογικών υποκειμένων.

Παράλληλα, η πολιτική και οικονομική εξουσία επιχειρεί να μορφοποιήσει αυτό τον ίδιο χώρο, τόσο σε πραγματικό όσο και σε φαντασιακό επίπεδο: τον "γεμίζει" με ένα πλήθος διαδικασιών και εικόνων (δημόσιων κτηρίων, καταστημάτων, λεωφόρων) δηλωτικών της κυριαρχίας της, ενώ ταυτόχρονα εξασφαλίζει τη διαχείρισή του μέσω της αστυνόμευσης και της καταστολής.

Με πυρήνα λοιπόν το κέντρο της πόλης, αναπτύσσεται ιστορικά ο δημόσιος λόγος που αφορά στις κοινωνικές, και δη ταξικές συγκρούσεις. Πρόκειται για τον κατεξοχήν δημόσιο πολιτικό λόγο, καθώς αποτελεί την αποτύπωση της επικρατούσας ιδεολογίας στη δημόσια ρητορική, δηλαδή, ενέχει ολόκληρο το φάσμα των αντιλήψεων που απολαμβάνουν κάποιο κοινωνικό κύρος. Ο λόγος αυτός, σύμφωνα με όσα καταγράφονται παραπάνω, παραδοσιακά διέπεται από την πολιτικοποίηση του χωρικού ζητήματος, και την ανάλογη «χωρικοποίηση» των πολιτικών και ιδεολογικών συγκρούσεων. Διέπεται δηλαδή ιστορικά από την παραδοχή πως το πολιτικό επίδικο είναι άρρηκτα δεμένο με την πόλη που το αναδεικνύει.

2. Η ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΑ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ. Ο ΕΞΟΒΕΛΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΑΠΟ ΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟ ΛΟΓΟ

Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια, παρακολουθώντας την επικυριαρχία των μετανεωτερικών ιδεολογημάτων πάνω στο δημόσιο λόγο, παρατηρείται μια ακριβώς αντίθετη τάση. Πρόκειται για μια διαδικασία που λαμβάνει χώρα σε διεθνές επίπεδο και συναντάται σε ολόκληρο το δυτικό κόσμο, ενώ στην ελληνική περίπτωση γίνεται εμφανής κυρίως από τα μέσα της δεκαετίας του '80 και μετά, αν και ως –εν πολλοίς λανθάνουσα– διαδικασία είναι υπαρκτή καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου που ονομάζουμε «μεταπολίτευση» (Σεβαστάκης, 2004).

Σύμφωνα μ' αυτήν, οι «μεγάλες αφηγήσεις» των χρόνων της νεωτερικότητας (κόσμος της αγοράς- καπιταλισμός, κόσμος της εργασίας- σοσιαλισμός) υποχωρούν για να δώσουν τη θέση τους σε μία και μόνη κυρίαρχη αφήγηση, αυτή της ανάπτυξης (των παραγωγικών δυνατοτήτων και κατ' επέκταση του βιοτικού επιπέδου, του πολιτισμού και κάθε έκφρασης της ζωής) που -

υποτίθεται ότι- ευνοεί το σύνολο της κοινωνίας. Οι κοινωνικές συγκρούσεις δεν μπορούν βέβαια να εκλείψουν εντελώς, ωστόσο σταδιακά περιορίζονται, μέχρι του σημείου να ενσωματωθούν ολοκληρωτικά, εντός του πλαισίου αυτής της μοναδικής αφήγησης, στην οποία προσδίδεται - προκειμένου να παραμείνει πειστική- ένας καθαρά υλικός, μετρήσιμος και συνεπώς λίγο-πολύ αντικειμενικός χαρακτήρας (Lefebvre, 1988).

Στο πολιτικό πεδίο ειδικότερα, η κυρίαρχη τάση της φιλελεύθερης σκέψης που χαρακτηρίζεται από μια ορθολογική και ατομικιστική προσέγγιση, όπως μεθερμηνεύεται στη μετάβασή της από τον κλασσικό φιλελευθερισμό στην μεταμοντέρνα φάση της μαζικής δημοκρατίας, αποκλείει την αναγνώριση των συλλογικών πολιτικών ταυτοτήτων και αρνείται αναπόφευκτα την ανταγωνιστική διάσταση του Πολιτικού. Ως σκοπός πλέον τίθεται η επίτευξη της συναίνεσης και η απώθηση της σύγκρουσης επιτυγχάνεται με την επιβολή μιας αυταρχικής τάξης. Στη μεταπολιτική αυτή κατάσταση, «οι πολιτικοί ανταγωνισμοί διατυπώνονται με όρους ηθικών κατηγοριών [...] ενώ η πολιτική νοείται ως επίλυση τεχνικών προβλημάτων» (Mouffe, 2010).

Έτσι, βλέπουμε να συγκροτείται ένας νέος διεκδικητικός, σημειακά προσανατολισμένος και εν τέλει πολυδιασπασμένος δημόσιος λόγος (κινήματα ταυτότητας, φύλου, life-style, A.M.E.A. κλπ) που εστιάζει στο άτομο (Κόκκινες Σελίδες, 2012) και αποστερείται το συλλογικό του χαρακτήρα. Ταυτόχρονα βέβαια, χάνεται η δυνατότητα αμφισβήτησης της ιδεολογικής και πολιτικής του βάσης, καθώς και η χωρικά εντοπισμένη αποτύπωσή του. Παρατηρείται έτσι η από-"χωρικοποίηση" του δημόσιου πολιτικού λόγου.

Αυτό δεν σημαίνει πως τα ζητήματα, που άπτονται του χώρου (της πόλης) και της παραγωγής του, εξαφανίζονται. Αντίθετα, μια σειρά εντοπισμένων στο χώρο διεκδικήσεων φέρνει τα ζητήματα της πόλης στο προσκήνιο με μια ίσως πρωτοφανή ένταση, αποσυνδεδεμένα ωστόσο από τις υπόλοιπες παραμέτρους της κοινωνικής ζωής, επενδυμένα με ένα μανδύα καθολικότητας και επιστημονισμού: αναζητούνται οι λύσεις εκείνες που θα βελτιώσουν τις συνθήκες διαβίωσης για όλους τους κατοίκους και τους χρήστες της, ανεξάρτητα από την κοινωνική- ταξική τους θέση, μετατρέποντας ένα κατεξοχήν πολιτικό πρόβλημα σε τεχνικό και εκχωρώντας τη δυνατότητα άρθρωσης λόγου σχετικού με το χώρο σε μια μικρή ομάδα επιστημονικά καταρτισμένων "ειδικών"- τεχνοκρατών. Έτσι, διαπιστώνεται παράλληλα μια από-πολιτικοποίηση του χωρικού ζητήματος.

Αυτό το ιδεολογικό τέχνασμα δίνει τη δυνατότητα σε μια περίοδο *έκτακτης ανάγκης* (βλ. βαθιά και δομική κρίση/ ύφεση) στους διαχειριστές της δημόσιας συζήτησης να εξομοιώσουν το δημόσιο με τον κυρίαρχο λόγο, στο όνομα του *κοινού καλού* (Bauman, 2009). Αντιμετωπίζουμε λοιπόν το παράδοξο, σε μια περίοδο που οι κοινωνικές αντιθέσεις και τα αποτελέσματα των πολιτικών επιλογών της εξουσίας αποτυπώνονται με διαρκώς αυξανόμενη ένταση στο δημόσιο χώρο της πόλης, η πολιτική διάσταση να εξοβελίζεται σχεδόν ολοκληρωτικά από το δημόσιο λόγο που εκφέρεται γύρω απ' αυτήν.

3. Η ΣΧΕΣΗ ΠΟΛΗΣ- ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ. Ο ΕΞΟΒΕΛΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΟΛΗ

Στην προσέγγιση της μεταλλαγής της σχέσης πόλης και Πολιτικού, διαπιστώνονται δύο παράλληλες κατευθύνσεις, όπως παρατηρούνται στη διεθνή πρακτική και διαμορφώνουν τις τάσεις παραγωγής του αστικού χώρου. Τον πρώτο άξονα αποτελεί το "όραμα της ανάπτυξης", με κύριο πεδίο εφαρμογής τους πυρήνες των πόλεων, και η κατασκευή της εικόνας της νέας μητρόπολης, με τη ριζική αναδιάρθρωση του χώρου υπό την επίδραση καθορισμένων δυνάμεων.

Έπειτα, η αποπολιτικοποίηση του χώρου πραγματώνεται μέσα από την καταστολή, τόσο με πολιτικές γενικευμένης μηδενικής ανοχής, όσο και με πρακτικές και επιχειρήσεις, στοχευμένες ενάντια στην πολιτική δράση. Και οι δύο αυτές κατευθύνσεις συνοψίζουν στοιχεία που οδηγούν στη μεταλλαγή της σχέσης, όπως έχει οριστεί, κυρίως όμως συλλειτουργούν αποδιαρθρώνοντας την πολιτική και κοινωνική διάσταση του χώρου, μεταβάλλοντας την ίδια την έννοια του Πολιτικού και επιτυγχάνοντας σταδιακά τον ολοκληρωτικό διωγμό του πολιτικού από την πόλη.

Αν θεωρήσουμε πως η πόλη προκύπτει ως γεωγραφική και κοινωνική συγκέντρωση ενός κεφαλαίου (Harvey, 2013), τότε η ανάπτυξή της συνδέεται άμεσα με τη συνεχή επέκταση της καπιταλιστικής παραγωγής, μέσω των διαρκών επανεπενδύσεων κεφαλαίου στον αστικό χώρο. Η παραγωγή του αστικού χώρου φέρει έντονα ταξικό πρόσημο, καθώς το πλεόνασμα που παράγεται περιέρχεται στον έλεγχο λίγων, αλλά και κατανέμεται χωρικά με άνισο τρόπο. Με αυτή την έννοια, θα πρέπει να εξετάσουμε και τη διαδικασία της ανισομερούς ανάπτυξης του, ως αποτέλεσμα διεργασιών που καθορίζουν και μεταβάλλουν τις αξίες της γης, ενώ παράλληλα αλλάζουν την κοινωνική σύνθεση της πόλης.

Από τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, η ανάπτυξη των πόλεων των πιο ανεπτυγμένων δυτικών οικονομιών διεξάχθηκε μέσα από την επέκτασή τους προς τα προάστια, σε νέες δηλαδή περιφερειακές εκτάσεις, με χαμηλές αξίες γης, οι οποίες προσφέρονται για τη δημιουργία νέων περιοχών κατοικίας. Η επένδυση κεφαλαίου στο νέο αυτό πεδίο και η απόσυρσή του από τα αστικά κέντρα επέφερε σταδιακά την υποτίμηση των αξιών γης στο κέντρο και την απαξίωση των περιοχών αυτών. Στα πλαίσια της γεωγραφικής αυτής κίνησης του, το κεφάλαιο θα επιστρέψει στις περιοχές αυτές, όταν πλέον η επανεπένδυση θα εξασφαλίσει την εντατικότερη και πιο προσοδοφόρα χρήση τους (Κομπρεσέρ, 2012).

Ο διαρκής αυτός μετασχηματισμός του αστικού χώρου δε θα μπορούσε παρά να παράξει με τη σειρά του ριζικές μεταβολές και σε κοινωνικό επίπεδο. Στο παραπάνω πλαίσιο, επιχειρείται ο μετασχηματισμός της κοινωνικής σύνθεσης των εκάστοτε περιοχών προς εκμετάλλευση, με την αντικατάσταση των παλαιότερων κατοίκων τους (χαμηλά κοινωνικά στρώματα, μετανάστες, μειονοτικές ή περιθωριοποιημένες ομάδες) με νέους, οι οποίοι προέρχονται κατά κύριο λόγο από μεσαία κοινωνικά στρώματα, με το προκάλυμμα της εξυγίανσης ή -όπως υποδεικνύει η διεθνής επιστημονική ορολογία- του εξευγενισμού τους. Στη διαδικασία αυτή καθοριστικός είναι ο ρόλος του κατασκευαστικού και κτηματομεσιτικού κεφαλαίου, των εκάστοτε "καταναλωτικών" τάσεων των αγοραστών και ενοικιαστών ακινήτων, αλλά του κράτους, ως θεσμικού ρυθμιστή αυτών των διεργασιών.

Η αναδιάρθρωση του αστικού χώρου ολοκληρώνεται μέσω του μετασχηματισμού του και πολιτισμικού προτύπου. Ένα συνονθύλευμα θεαματικών τόπων και εμπειριών, νέο-εισαγμένων ή ακόμα πρόσφατα ανακαλυμμένων αρετών του κέντρου, αποτελεί τη βάση για την επένδυση ενός πολιτισμικού κεφαλαίου (Κομπρεσέρ, 2012). Έτσι, προωθείται η κατασκευή της φανταστικής εικόνας της πόλης, με μηχανισμούς προβολής (branding) που εξασφαλίζουν τη μοναδικότητά της (Παγώνης, 2004). Ο υλικός χώρος της πόλης, εκσυγχρονίζεται από τις επενδύσεις και γίνεται πεδίο ανταπόδοσης αυτών. Η ελκυστικότητα έχει ως σκοπό την ίδια την επενδυτική δραστηριότητα και την ενθάρρυνση της τουριστικής οικονομίας. Με τους στόχους αυτούς, διατυπώνεται ένα νέο σύστημα αξιών που διέπει τη διαμόρφωση του χώρου, αλλά και η καθημερινότητα. Η ευταξία και η ασφάλεια αποτελούν πυρήνα των αξιών αυτών, ενώ στοχοποιούνται δράσεις και υποκείμενα. Το Πολιτικό, σύμφωνα με τον κυρίαρχο λόγο, απειλεί την ευρυθμία των νέων λειτουργιών του κέντρου πόλης και την εικόνα του και άρα οφείλει να καθαιρείται από αυτό.

Η ενεργοποίηση των κατασταλτικών μηχανισμών επιτελεί, με τη σειρά της, έναν ειδικό εργαλειικό ρόλο στη διατήρηση αυτής της φανταστικής εικόνας. Το κράτος προτάσσει τη μηδενική ανοχή απέναντι σε φαινόμενα που απειλούν την ποιότητα ζωής και την ευημερία των κατοίκων (ποιών απ' όλους) της πόλης, εφαρμόζοντας πρακτικές προληπτικής αστυνόμευσης και διωγμού των υποκειμένων που «ταυτίζονται» με αυτά τα φαινόμενα (Smith, 2012). Έτσι, αναδιοργανώνει το χώρο με αμεσότερους τρόπους. Ο αυξανόμενος ρόλος της αστυνομίας αποκαλύπτει τη θέση της ως «πολεοδομικού σχεδιαστή» του κέντρου (Davis, 2008).

Εργαλεία αποτελούν ο έλεγχος και η επιτήρηση στο δημόσιο χώρο, με στόχο την πρόληψη και την άμεση απομάκρυνση δραστηριοτήτων και κοινωνικών ομάδων, με επιχειρήσεις εξυγίανσης. Στην καρδιά αυτών εντοπίζεται μία κατασκευασμένη ηθική που σταθεροποιεί τον έλεγχο, την ευνομία και την πάταξη του εγκλήματος. Ο συγκρουσιακός χαρακτήρας του Πολιτικού και η πολιτική δράση ονομάζονται «πολιτική βία» (Καμίνης, 2013), στοχοποιούνται και εκδιώκονται καθώς εντάσσονται στην αστική παθογένεια και συμβάλλουν στην επικράτηση της ανομίας.

Στις πρακτικές αυτές, διαπιστώνεται πως η εγκληματικότητα αποκτά απτή υπόσταση στο χώρο, ταυτίζεται με συγκεκριμένα κοινωνικά υποκείμενα μέσα στο αστικό περιβάλλον (Smith, 2012), προσωποποιείται στο μετανάστη, τον επαίτη, το διαδηλωτή. Στη λογική αυτή, οι ενδείξεις και τα κρούσματα γίνονται ένα, τα συμπτώματα ορίζονται ως η αιτία (Κομπρεσέρ, 2012) και ως τέτοια πρέπει παταχθούν.

Στην περίπτωση της Αθήνας θα μπορούσε κανείς εύκολα να παρατηρήσει μια αναντιστοιχία ανάμεσα στις εξαγγελίες στόχων στο πεδίο του δημόσιου (κυρίαρχου) λόγου και στην υλοποίησή τους από την αγορά. Πρόκειται ουσιαστικά για μια αδυναμία του εγχώριου οικοδομικού και κτηματομεσιτικού κεφαλαίου να ολοκληρώσει τις προαναφερθείσες διαδικασίες που οδηγεί στο παράδοξο αυτό.

Οι λόγοι είναι αρκετά εμφανείς. Η πολυδιασπασμένη και ιδιαίτερα μικρή ιδιοκτησία που κυριαρχεί στην εγχώρια συνθήκη και η συνακόλουθη (και μοναδική στα καπιταλιστικά χρονικά) ρύθμιση της *αντιπαροχής*, που με τη σειρά της επέτρεψε την σχεδόν ολοκληρωτική αποχή του κράτους από την υποχρέωση στέγασης των ασθενέστερων οικονομικά στρωμάτων. Οι κεντρικές παρεμβάσεις τύπου *gentrification* δυσχεραίνουν λόγω της έλλειψης μεγάλων ιδιοκτησιών στο κέντρο της πόλης, της απουσία τεράστιων στεγαστικών μπλοκ-εργατικών κατοικιών, που λειτουργούν ως πυρήνες διαχειριζόμενης υποβάθμισης, καθώς και της δυσκολίας καθαρής «προαστιοποίησης» (και συνεπώς ζωνοποίησης). Έτσι, ως βασικό πρόβλημα εντοπίζεται η –κατ' αντιστοιχία με την κατακερματισμένη ιδιοκτησία– μικρής έντασης (αν και σε γιγαντιαία κλίμακα) και κατά συνέπεια πολυδιασπασμένη οικοδομική δραστηριότητα, που ταυτόχρονα εγκαθιδρύει ένα πολύπλευρο και χαοτικό πλέγμα εξαρτήσεων με την πολιτική– διοικητική εξουσία, αφού καθιστά ασύμφορες έως απαγορευτικές τέτοιου τύπου επενδύσεις.

Με αποδυναμωμένη λοιπόν την καθαυτή οικονομική διείσδυση, η σύγκλιση των δύο ταυτόχρονων και ανεξάρτητων κατευθύνσεων διαφαίνεται, καταρχήν, στη μετατόπιση του κυρίαρχου λόγου για το κέντρο της πόλης, ως προαπαιτούμενο για την εξασφάλιση της κοινωνικής συναίνεσης και συνοχής, με πρόσχημα την εμπέδωση των επικαλούμενων χωρικών αναδιαρθρώσεων. Κοινή συνισταμένη των επιμέρους μεταλλαγών που εντοπίζονται αποτελεί η βαθμιαία εκδίωξη του Πολιτικού από τον αστικό καμβά.

Στην κυρίαρχη ρητορική αναγνωρίζονται δύο θεμέλιοι άξονες. Κατ' αρχήν, διαφαίνεται η στοχοποίηση κοινωνικών ομάδων και συγκεκριμένα των φτωχών και των μεταναστών ως κύριων υπαίτιων για τον αστικό μαρασμό, όπως ήδη αναπτύχθηκε. Επίσης, η κατοίκησή του από τις παραπάνω ομάδες και η κατοχύρωσή του ως σκηνή πολιτικών εξελίξεων, ανάγονται σε

παράγοντες της "υποβάθμισης" του. Τα γεγονότα μεγεθύνονται και διαστρεβλώνονται, δια μέσω του κυρίαρχου λόγου, ώστε να γίνει κοινά αποδεκτή μία κατάσταση εξαίρεσης, με άμεση ανάγκη επέμβασης. Από τα μεγάλα έργα υποδομών της δεκαετίας του '90, με τα πρώτα θετικά προτάγματα για τον εκσυγχρονισμό της πόλης, στο ιδεολόγημα της πολυπολιτισμικότητας την περίοδο προετοιμασίας και υποδοχής των Ολυμπιακών Αγώνων, στο ερειπωμένο κέντρο και στο "άβατο" του 2008, διαπιστώνεται η εντατικοποίηση και η τράχυνση του λόγου για το χώρο της πόλης, από τις αρχές της οικονομικής κρίσης.

Η κρίση, στην παρούσα μελέτη, αντιμετωπίζεται ως διαδικασία επιτάχυνσης, ένας καταλύτης που συμπυκνώνει γεγονότα στο χρόνο και στο χώρο. Με αυτήν την οπτική, γίνεται σαφές πως καθώς τα κατηγορητήρια για το κέντρο πληθαίνουν προοδευτικά, το Πολιτικό βίαια αποσύρεται από το προσκήνιο με τους τρόπους που περιγράφηκαν παραπάνω. Στην κατεύθυνση του αναπτυξιακού οράματος, ο στόχος να «ανακαταλάβουμε τις πόλεις μας» (ομιλία Σαμαρά Α., 29.3.2012), ενσαρκώνει μία εκδικητική και αντιδραστική φαυλότητα ενάντια σε διάφορους πληθυσμούς που κατηγορούνται ότι "έκλεψαν" την πόλη (Smith, 1996). Τα τρέχοντα σχέδια για το κέντρο, με έναν χαρακτήρα πολιτισμικής αναγέννησης, καθορίζουν ρόλους συμβατούς, όπως οι «λάτρεις του ποδήλατου» (Τα Νέα, 2013) και τα «νέα δημιουργικά ζευγάρια» (ΥΠΕΚΑ, Δελτίο Τύπου 4.10.2010), και αντιφατικούς προς το όραμα. Η βραβευμένη "λύση" για το κέντρο της πόλης επιλέγεται με βάση την «αισθητική και τη λειτουργικότητα» (Τουρνικιώτης, Τα Νέα, 2013), ως κύριες προϋποθέσεις ώστε το «κέντρο της Αθήνας να μπορεί να είναι ο επί της ουσίας δημόσιος χώρος της πόλης [...] των κατοίκων της» (Κουβέλης, Τα Νέα, 2013). Η θεσμοθετημένη επίστευσή των σχεδίων αυτών, όπως για παράδειγμα με την ένταξή τους σε διαδικασία fast-track, περιγράφει αυτήν ακριβώς την εντατικοποίηση εκμετάλλευσης του αστικού χώρου σε έκτακτες συνθήκες και την αποσιώπηση διαστάσεων της πόλης που μέχρι τώρα ήταν συνυφασμένες με αυτήν, όπως η εκδήλωση του Πολιτικού. Όταν κυριαρχεί η αντίληψη πως «χάσαμε από τους μετανάστες την Ομόνοια, χάνουμε το Σύνταγμα λόγω 'Αγανακτισμένων'» (Καθημερινή, 2011), είναι επόμενη η άμεση απάντηση με δυνάμεις καταστολής και επιχειρήσεις.

Σε αυτήν την κατεύθυνση, η επιχείρηση "Ξένιος Ζευς" κρίνεται πως έχει αλλάξει ως ένα βαθμό την εικόνα γενικευμένης ανομίας στο κέντρο και επηρεάζει θετικά την οικονομία, με την πιθανή αύξηση του τουρισμού και την ανταπόκριση των ξένων αγορών (Καθημερινή, 2012γ). Αντίστοιχα, η εκκένωση δεκάδων χώρων «"όμηρων" από αναρχικούς, αστέγους και μετανάστες» (Καθημερινή, 2013), δίνει σαφές πολιτικό στίγμα στην ανατροπή της «καθολικής εστίας ανομίας» του κέντρου (Δένδιας, 2013), εκεί όπου οι «δείκτες αρρώστιας, φτώχειας και δυστυχίας χτυπούν κόκκινο» (Καθημερινή, 2012α). Επιπλέον, εκτός από τις "υγειονομικές βόμβες", απειλή αποτελούν τα Πανεπιστημιακά Ιδρύματα, καθώς «το πανεπιστημιακό άσυλο έχει εκπέσει σε άσυλο της βίας και της ανομίας» (Καμίνης, 2013). Τέλος, η καταστολή του Πολιτικού συνοψίζεται κατάδηλα στη νομοθετική πρόταση σχετικά με την απαγόρευση ή τον περιορισμό των διαδηλώσεων και των συναθροίσεων στο κέντρο της πόλης, καθώς «δε συνυπάρχει αρμονικά με άλλα συνταγματικά δικαιώματα, όπως η απρόσκοπτη κοινωνική, οικονομική και πολιτιστική δραστηριότητα» (Καθημερινή, 2012β).

4. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Στην παρούσα εισήγηση, όπως ήδη έχει αποσαφηνιστεί, θεωρείται πως τα ζητήματα παραγωγής και σχεδιασμού του χώρου που παρατηρούνται στην Αθήνα της κρίσης, της ανεργίας, της εξαθλίωσης και της γενικευμένης φτώχειας δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν

ανεξάρτητα από την ευρύτερη κοινωνική και πολιτική συγκυρία. Αντίστοιχα, η επιστήμη (δηλαδή η διαδικασία παραγωγής γνώσης) και μάλιστα μια κοινωνική επιστήμη όπως είναι η κοινωνιολογία της πόλης, δεν μπορεί να είναι ουδέτερη και αντικειμενική, όπως ισχυρίζεται η κυρίαρχη στρουκτουραλιστική αντίληψη. Με άλλα λόγια, μια οποιαδήποτε επιστημονική προσέγγιση των ζητημάτων της πόλης προϋποθέτει τη σαφή διατύπωση της οπτικής του μελετητή, για να είναι μεθοδολογικά έγκυρη (Castells, 1977). Το συγκεκριμένο θέμα επιλέχθηκε, ώστε να αναδειχθούν οι πτυχές εκείνες, της σχέσης χώρου (πόλης) και κοινωνίας που ο κυρίαρχος λόγος εμπρόθετα αγνοεί.

Εξετάστηκε πώς ο δημόσιος χώρος στην Αθήνα τείνει να εμφανίζεται ως ένα τεράστιο κενό, μια ανολοκλήρωτη διαδικασία με συγκεκριμένες προοπτικές, ενώ στην πραγματικότητα ήταν και παραμένει μια ολοκληρωμένη δημιουργία της συλλογικής εργασίας, προϊόν κοινωνικό και ιστορικό. Το δικαίωμα χρήσης του συνεπώς, θα πρέπει να παραχωρείται σε όλους όσοι συμμετέχουν στη δημιουργία και την αναπαραγωγή του κι όχι σε αυτούς του τον ιδιοποιούνται για πολιτικό ή οικονομικό όφελος. Ακόμα κι αν οι "δημόσιες επενδύσεις" δημιουργούν κάτι που μοιάζει με δημόσιο χώρο -στο όνομα του κοινού συμφέροντος-, οι πραγματικοί δικαιούχοι είναι τα επενδυτικά funds, οι υπεργολάβοι, οι γαιοκτήμονες κλπ.

Στον βαθμό που οι πόλεις παραμένουν τόποι συμπύκνωσης ταξικών συγκρούσεων και αγώνων, η απενοχοποίηση και υιοθέτηση των πολιτικών διαδικασιών από τους κατοίκους-πραγματικούς χρήστες είναι αναγκαία, ώστε να επανοικειοποιηθούν και να καταστήσουν ξανά δημόσιο, τον υφαρπαζόμενο χώρο της πόλης. Τα τελευταία χρόνια αναδύονται, έστω αποσπασματικά, ανάλογα παραδείγματα: Η εξέγερση του Δεκέμβρη του 2008 που ακολούθησε τη δολοφονία του Γρηγορόπουλου επανέφερε μια σειρά από διεκδικήσεις στο χώρο της πόλης, με χαρακτήρα πολιτικό. Οι μεγάλες απεργίες το καλοκαίρι του 2011 με κέντρο την κατελιημμένη πλατεία Συντάγματος οδήγησαν στην ανάδειξη ενός πρωτόλειου προτάγματος της "άμεσης δημοκρατίας", αλλά και την δημιουργία λαϊκών συνελεύσεων στις γειτονιές της πόλης.

Η σχέση πόλης και Πολιτικού παραμένει αέναη και διαλεκτική. Δεν υπάρχει πολιτική δράση που να μην αποτυπώνεται στον χώρο, ούτε χωρική μεταλλαγή χωρίς πολιτικές διαστάσεις. Ο κυρίαρχος λόγος και οι εφαρμοζόμενες πρακτικές επιχειρούν να το αποσιωπήσουν. Με αυτήν την έννοια, η οπτική που προκρίνεται προσβλέπει στην ελεύθερη χρήση του δημόσιου χώρου, καθώς και της πόλης στο σύνολό της, από τα πραγματικά και όχι τα καταναλωτικά της υποκείμενα, δηλαδή από τους κατοίκους της και όχι από τους πελάτες της. Αυτό όμως, προϋποθέτει μια σειρά ριζικών και ριζοσπαστικών αλλαγών σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο, ώστε η χρήση του δημόσιου χώρου απ' τους πραγματικούς δημιουργούς του, να είναι ελεύθερη σε μια κοινωνία που δεν θα διεμβολίζεται ούτε από τις σχέσεις εκμετάλλευσης, ούτε από τον λόγο που αυτές παράγουν.

5. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bauman Z., 2009. *Ρευστοί καιροί: Η ζωή την εποχή της αβεβαιότητας*, Μεταίχμιο, Αθήνα.
- Davis M., 2008 [1992] *Πέρα από το Blade Runner. Αστικός έλεγχος- Η οικολογία του φόβου*, μτφρ. Ηλιάδης Ν., FUTURA, Αθήνα.
- Harvey D., 2011 [2005], «Η Πολιτική Οικονομία του Δημόσιου Χώρου του Ντέιβιντ Χάρβεϋ», μτφρ. Βουρεκάς Κ., Στο: <http://akea2011.wordpress.com/2011/04/01/theopoliticalconomyofpublicspace/> [τελευταία επίσκεψη 5.10.2013]
- Harvey D., 2013 [2012] *Εξεγερμένες πόλεις. Από το δικαίωμα στην πόλη στην επανάσταση της πόλης*, μτφρ. Χαλμούκου Κ., ΚΨΜ, Αθήνα.

- Lefebvre H., 1988 [1971]. *Αρχαίοι και νέοι Ελεάτες*, μτφρ. Λαμπρίδης Μ., Έρασμος, Αθήνα.
- Lefebvre H., 2007 [1968]. *Δικαίωμα στην Πόλη. Χώρος και πολιτική*, Κουκίδα, Αθήνα, σσ. 227-240 & 333-345.
- Mouffe C., 2012. *Επί του Πολιτικού*, μτφρ. Κιουπκιολής Α., Εκκρεμές, Αθήνα.
- Smith N., 1996. *The New Urban Frontier. Gentrification and the Revanchist City*, Routledge, Νέα Υόρκη.
- Smith N., 2012. «Ποια νέα πολεοδομία; Ο ρεβανσισμός των ‘90s», *Κομπρεσέρ*, Αθήνα, Τεύχος 4, σσ. 27-35.
- Δένδιας Ν., 2013. «Εισαγωγική τοποθέτηση του Υπουργού Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη», Στο: Ζαραφώνιτου, Χ. (επιμ.) *Πόλη, εγκληματικότητα και ανασφάλεια στην εποχή της οικονομικής κρίσης. Πρακτικά ημερίδας*, Διόνικος, Αθήνα, σσ. 13-15.
- Καθημερινή, 2011 «*Η ελπίδα στην πόλη των «Αγανακτισμένων» – οι ξένοι κι εμείς στον καθρέπτη της επικαιρότητας...*», Δημοσίευση: 5.7.2011.
- Καθημερινή, 2012α, «*“Συναγερμός” για τους λαθρομετανάστες*», Δημοσίευση: 1.4.2012.
- Καθημερινή, 2012β, «*Για τις διαδηλώσεις στο ιστορικό κέντρο*», Καμίνης, Γ. Δημοσίευση: 8.4.2012.
- Καθημερινή, 2012γ, «*Κι όμως, ήταν μια καλή χρονιά...*», Δημοσίευση: 29.12.2012.
- Καθημερινή, 2013, «*Δεκάδες χώροι, «όμηροι» αναρχικών, αστέγων, μεταναστών*», Δημοσίευση: 20.1.2013.
- Καμίνης Γ., 2013. «*Το πρόβλημα της βίας στην Αθήνα*», Στο: Ζαραφώνιτου, Χ. (επιμ.) *Πόλη, εγκληματικότητα και ανασφάλεια στην εποχή της οικονομικής κρίσης. Πρακτικά ημερίδας*, Διόνικος, Αθήνα, σσ. 19-22.
- Κόκκινες Σελίδες, 2012. «*Ποιά εργατική τάξη; Πάει αυτή!...*», *Κόκκινες σελίδες*, 1(1), Λέσχη κατασκόπων του 21ου αιώνα, Αθήνα.
- Κομπρεσέρ (ομάδα συντακτών) 2012. «*Rethink Gentrification: Φιλόδοξοι Μεσίτες, Ξεπεσμένοι Μεσοαστοί και Σύγχρονοι Πληβείοι στο Κέντρο της Αθήνας*», *Κομπρεσέρ*, Αθήνα, Τεύχος 4, σσ. 37-51.
- Castells M., 1977 [1973], «*Pratique épistémologique et sciences sociales*» Στο: Π. Λαζαρίδης (επιμ.), *Πόλη και κοινωνία: Ιδεολογία, κοινωνιολογική θεωρία και σχεδιασμός*, Νέα Σύνορα Λιβάνης, Θεσσαλονίκη, σσ. 161-218.
- Παγώνης Θ., 2004. «*Ο φυσικός σχεδιασμός ως μέσο για την προβολή της πόλης: Η νέα φαντασιακή εικόνα της Αθήνας*», *Γεωγραφίες*, Αθήνα, Ιούνιος 2004, σσ. 105-111.
- Σεβαστάκης Ν., 2004. *Κοινότοπη χώρα: Όψεις του δημόσιου χώρου και αντινομίες αξιών στη σημερινή Ελλάδα*, Σαββάλας, Αθήνα.
- Τα Νέα, 2013. «*Rethink Athens: Πράσινη ανάσα στο απαξιωμένο κέντρο*», Δημοσίευση: 28.2.2013.

Η ΧΩΡΟΘΕΤΗΣΗ ΤΩΝ ΑΠΕ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ. ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ Ν. ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Δήμητρα Βλαχάβα¹, Σοφία Φαραζούμη²

¹Αρχιτέκτων Μηχανικός, tevlachava@gmail.com

²Αρχιτέκτων Μηχανικός, sofia.fl5@hotmail.com

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η εργασία πραγματεύεται τη μη ορθολογική και άνευ σχεδιασμού χωροθέτηση των συστημάτων των κύριων μορφών ανανεώσιμων πηγών ενέργειας (Α.Π.Ε.) εις βάρος της παραγωγικής γης, στην Ελλάδα της οικονομικής κρίσης, μέσα από το παράδειγμα της εύφορης Θεσσαλικής πεδιάδας, εστιάζοντας στο Νομό Τρικάλων.

Στις σημερινές συνθήκες της όξυνσης της κρίσης, ένα μεγάλο μέρος της στρατηγικής για την πράσινη ανάπτυξη αποτελεί η προώθηση επιλογών σε επίπεδο του χωροταξικού και πολεοδομικού σχεδιασμού. Ο χωροταξικός σχεδιασμός, η πολιτική γης και συνολικότερα η έννοια της οργάνωσης του κοινωνικού χώρου είναι αναπόσπαστα συνδεδεμένα με το πλαίσιο των σχέσεων παραγωγής στις οποίες κινούνται.

Η Πολιτεία μη έχοντας κατανοήσει πως για την οικονομική και κοινωνική ανάκαμψη της χώρας απαραίτητη είναι τόσο η ενεργειακή αυτονομία όσο και η ανάπτυξη της γεωργικής παραγωγής, έχει εναποθέσει την διαχείριση της πράσινης ενέργειας σε ιδιώτες, οι οποίοι ανεξέλεγκτα και διάσπαρτα εγκαθιστούν σε εύφορες εκτάσεις συστήματα παραγωγής ενέργειας.

Λέξεις κλειδιά: οικονομική κρίση, ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, φωτοβολταϊκά, Τρίκαλα.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η προσπάθεια του ανθρώπου για τη συνεχή άνοδο του βιοτικού του επιπέδου σε συνδυασμό με τη ραγδαία αύξηση του πληθυσμού της γης, και η βιομηχανική ανάπτυξη, οδήγησαν στην ταχεία αύξηση της ζήτησης για ενέργεια, η οποία στην σημερινή περίοδο της οικονομικής κρίσης απαιτείται να είναι και φθηνή.

Τα τελευταία χρόνια η μέση ετήσια παγκόσμια αύξηση της κατανάλωσης ενέργειας κυμαίνεται μεταξύ του 4-5%, ποσοστό το οποίο μεταφράζεται σε διπλασιασμό της κατανάλωσης ενέργειας κάθε δέκα ή δώδεκα χρόνια. Το μεγαλύτερο μέρος της ενέργειας που χρησιμοποιούμε σήμερα προέρχεται από συμβατικά καύσιμα που προέρχονται από «μη ανανεώσιμες πηγές», καύσιμα τα οποία δηλαδή, με τους συνεχώς αυξανόμενους ρυθμούς ζήτησης σύντομα θα εξαντληθούν.

Η διαδικασία παραγωγής ενέργειας, και ιδιαίτερα η παραγωγή της ηλεκτρικής ενέργειας με τη χρήση συμβατικών καυσίμων, είναι ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες ρύπανσης της ατμόσφαιρας και γενικότερα υποβάθμισης του περιβάλλοντος.

Για το λόγο αυτό, η διεθνής ερευνητική κοινότητα και η ενεργειακή βιομηχανία έχουν στρέψει το ενδιαφέρον τους αφενός σε σύγχρονες «καθαρές» τεχνολογίες παραγωγής με βελτιωμένη ενεργειακά και περιβαλλοντικά απόδοση και αφετέρου στην αξιοποίηση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας.

Στην παρούσα εργασία γίνεται μία σύντομη περιγραφή των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας με ιδιαίτερη βαρύτητα να δίνεται στην Ηλιακή Ενέργεια, καθώς στο Νομό Τρικάλων υπάρχουν αξιόλογες δυνατότητες αξιοποίησης του ηλιακού δυναμικού με δυνατότητα υπερκάλυψης των ενεργειακών απαιτήσεων της περιοχής, ενώ δεν υπάρχουν σημαντικές προοπτικές αξιοποίησης του αιολικού δυναμικού. Στη συνέχεια, ακολουθεί μία επισκόπηση της διαδικασίας αδειοδότησης και χωροθέτησης των ΑΠΕ στην Ελλάδα με αναφορά στο Ειδικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης για τις Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας (ΕΠΧΣΑΑ-ΑΠΕ), ως απαραίτητου εργαλείου για την χωροταξική προσέγγιση των εγκαταστάσεων ΑΠΕ, των δυνατοτήτων και περιορισμών που θέτει καθώς και των αδυναμιών που παρουσιάζει ως προς τον καθορισμό των περιοχών προτεραιότητας και των ζωνών αποκλεισμού. Τέλος, γίνεται μία σύντομη παρουσίαση της Περιφέρειας Θεσσαλίας και του Ν. Τρικάλων ως προς τα δημογραφικά, τα οικονομικά χαρακτηριστικά, τους φυσικούς πόρους, καθώς και τα επίπεδα παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας από φωτοβολταϊκά.

2. ΑΠΕ: ΟΡΙΣΜΟΣ - ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ

Οι ήπιες μορφές ενέργειας ή ανανεώσιμες πηγές ενέργειας (ΑΠΕ) είναι μορφές εκμεταλλεύσιμης ενέργειας, όπως ο άνεμος, η γεωθερμία, η κυκλοφορία του νερού και άλλες, που προέρχονται από διάφορες φυσικές διαδικασίες. Ο όρος «ήπιες» αναφέρεται σε δυο βασικά χαρακτηριστικά τους: α) για την εκμετάλλευσή τους δεν απαιτείται κάποια ενεργητική παρέμβαση, όπως εξόρυξη, άντληση ή καύση, όπως με τις μέχρι τώρα χρησιμοποιούμενες πηγές ενέργειας, αλλά απλώς η εκμετάλλευση της ήδη υπάρχουσας ροής ενέργειας στη φύση και β) πρόκειται για «καθαρές» μορφές ενέργειας, πολύ «φιλικές» στο περιβάλλον, που δεν αποδεδεσμεύουν υδρογονάνθρακες, διοξείδιο του άνθρακα ή τοξικά και ραδιενεργά απόβλητα, όπως οι υπόλοιπες πηγές ενέργειας που χρησιμοποιούνται σε μεγάλη κλίμακα. Έτσι, οι ΑΠΕ θεωρούνται μία αφετηρία για την επίλυση των οικολογικών προβλημάτων. Υπολογίζεται, ότι το τεχνικά εκμεταλλεύσιμο ενεργειακό δυναμικό από τις ήπιες μορφές ενέργειας είναι πολλαπλάσιο της παγκόσμιας συνολικής κατανάλωσης ενέργειας.

Οι κυριότερες μορφές ΑΠΕ σήμερα είναι: αιολική, ηλιακή, υδραυλική, γεωθερμική ενέργεια, βιομάζα και ενέργεια από κύματα και παλίρροιες.

Η Ελλάδα, χώρα με μεγάλη ηλιοφάνεια, προσφέρεται για την αξιοποίηση της ηλιακής ενέργειας, της ενέργειας δηλαδή που προέρχεται από τον ήλιο και αξιοποιείται μέσω τεχνολογιών που εκμεταλλεύονται τη θερμική και ηλεκτρομαγνητική ακτινοβολία του ηλίου με τη χρήση μηχανικών μέσων, για τη συλλογή, αποθήκευση και διανομή της. Η ηλιακή ακτινοβολία αξιοποιείται για την παραγωγή ηλεκτρισμού με δύο τρόπους: α) συλλογή της ηλιακής ενέργειας για να παραχθεί θερμότητα και β) μετατροπή το φως του ήλιου σε ηλεκτρισμό με τη χρήση φωτοβολταϊκών κυψελών ή συστοιχιών.

Η ανάπτυξη των ΑΠΕ επιφέρει κοινωνικοοικονομικά οφέλη τόσο σε τοπικό όσο και σε εθνικό επίπεδο. Πιο συγκεκριμένα και με βάση τα καταγεγραμμένα απολογιστικά

στοιχεία των εν λειτουργία έργων ΑΠΕ στην Ελλάδα, τα έργα συμβάλλουν σημαντικά στην τοπική απασχόληση. Η λειτουργία έργων ΑΠΕ προσφέρει ένα μόνιμο και σημαντικό ετήσιο έσοδο στους τοπικούς Δήμους (2% επί του τζίρου τους), αλλά και στην τοπική οικονομία γενικότερα, ενώ η κατασκευή τους σε μία περιοχή συνοδεύεται από την παράλληλη υλοποίηση σειράς αντισταθμιστικών οφελών, πέραν των άμεσων και μετρήσιμων οικονομικών εισροών και των δημιουργούμενων θέσεων απασχόλησης (Ταϊλαχίδου, 2012). Για παράδειγμα κατασκευάζονται ή βελτιώνονται, χωρίς κόστος για τους δημότες, σημαντικά έργα υποδομής στην ευρύτερη περιοχή (οδικό δίκτυο, τηλεπικοινωνίες, ηλεκτρικό δίκτυο).

Επιπρόσθετα, τα ενεργειακά οφέλη με την ανάπτυξη των ΑΠΕ, μπορούν να συνοψιστούν στα εξής: α) Είναι εγχώριες πηγές ενέργειας και συνεισφέρουν στην ενίσχυση της ενεργειακής ανεξαρτησίας και της ασφάλειας του ενεργειακού εφοδιασμού σε εθνικό επίπεδο, β) είναι διάσπαρτες γεωγραφικά και συμβάλλουν στην αποκέντρωση του ενεργειακού συστήματος, δίνοντας τη δυνατότητα κάλυψης των ενεργειακών αναγκών σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο, ανακουφίζοντας τα συστήματα υποδομής (δίκτυα, δρόμοι, κ.λπ.) και μειώνοντας τις απώλειες από τη μεταφορά ενέργειας, γ) οι εγκαταστάσεις εκμετάλλευσης των ΑΠΕ σχεδιάζονται συνήθως για να καλύπτουν τις συγκεκριμένες ανάγκες των χρηστών, τόσο σε μικρή όσο και σε μεγάλη κλίμακα εφαρμογών και έχουν μικρό σχετικά χρόνο κατασκευής, επιτρέποντας έτσι τη γρήγορη ανταπόκριση της προσφοράς προς τη ζήτηση ενέργειας.

Οι ΑΠΕ, που σηματοδοτούν μια διαφοροποιημένη προσέγγιση του τρόπου παραγωγής της ενέργειας, εντάσσονται στο χώρο συνύπαρξης της πολιτικής προστασίας του περιβάλλοντος και της ενεργειακής πολιτικής, εμπεριέχουν μια ισοστάθμιση μεταξύ της περιβαλλοντικής προστασίας και της κοινωνικοοικονομικής ευημερίας και υπηρετούν τη γενικότερη στρατηγική της βιώσιμης ανάπτυξης, η οποία επιδιώκεται τόσο σε επίπεδο ευρωπαϊκής ένωσης όσο και σε εθνικό επίπεδο.

Είναι γεγονός πως παρά την κρίση που πλήττει τη χώρα μας θα πρέπει να παράγουμε μέχρι το 2020 το 20% της ενέργειάς μας από ΑΠΕ, όπως και η υπόλοιπη Ευρωπαϊκή Ένωση, παρότι ρυπαίνουμε την ατμόσφαιρα με θερμοκηπιακά αέρια με υποπολλαπλάσιους ρυθμούς συγκριτικά με τους βιομηχανικούς εταίρους μας.

3. ΧΩΡΟΤΑΞΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΑΠΕ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Η έλλειψη χωροταξικού σχεδιασμού αποτέλεσε βασικό πρόβλημα στην γενικότερη αναπτυξιακή πολιτική της χώρας μας. Η χωροθέτηση των εγκαταστάσεων ΑΠΕ στην Ελλάδα έχει αντιμετωπισθεί αποκλειστικά στο πλαίσιο των διαδικασιών περιβαλλοντικής αδειοδότησης των σχετικών έργων. Η διαδικασία αυτή, αν και επιτρέπει την εκτίμηση των επιπτώσεων στο περιβάλλον στο επίπεδο κάθε εγκατάστασης, εν τούτοις δεν μπορεί, λόγω του εξατομικευμένου χαρακτήρα της, να απαντήσει στην ανάγκη καθιέρωσης γενικών κριτηρίων χωροθέτησης έργων ΑΠΕ. Θα έπρεπε να διασφαλίζεται ένα κοινό πλαίσιο χωρικής οργάνωσης ανάλογα με τις επιμέρους κατηγορίες έργων, τη φυσιογνωμία, τις χωροταξικές ιδιαιτερότητες και τις ειδικές ανάγκες ανάπτυξης, προστασίας ή διαφύλαξης που απαντώνται σε συγκεκριμένες περιοχές και σε ευπαθή οικοσυστήματα της χώρας.

Η γραφειοκρατία και η συνεχής εναλλαγή διάφορων νομοθετημάτων και κανονιστικών διατάξεων για έργα ΑΠΕ στην προσπάθεια ρύθμισης τεχνικών, περιβαλλοντικών,

χωροταξικών και κοινωνικών ζητημάτων, που αναδείχθηκαν μέσα από τις παλαιότερες διαδικασίες αδειοδότησης, έχουν ως αποτέλεσμα την καθυστέρηση στην υλοποίηση ακόμα και στην αποθάρρυνση των αντίστοιχων επενδύσεων.

Την ανάγκη για ορθολογικό σχεδιασμό και προγραμματισμό της χωροθέτησης εγκαταστάσεων ΑΠΕ υπέδειξε και το Συμβούλιο της Επικρατείας, επαναλαμβάνοντας και στο πεδίο των ΑΠΕ, την ανάγκη ευρύτερου χωροταξικού σχεδιασμού.

Λαμβάνοντας υπόψη την Κοινοτική Οδηγία 2001/77/ΕΚ και τους Νόμους 3299/2004 και 3468/2006, θεσπίστηκε το 2008 το ΕΠΧΣΑΑ-ΑΠΕ. Κύριος σκοπός του είναι η διαμόρφωση πολιτικών χωροθέτησης έργων ΑΠΕ βάσει των διαθέσιμων σε εθνικό επίπεδο στοιχείων και η καθιέρωση κανόνων και κριτηρίων χωροθέτησης που θα επιτρέπουν, αφενός τη δημιουργία βιώσιμων εγκαταστάσεων ΑΠΕ και αφετέρου την αρμονική ένταξή τους στο φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον. Αυτά θα συντελέσουν στη δημιουργία ενός αποτελεσματικού μηχανισμού χωροθέτησης εγκαταστάσεων ΑΠΕ, ώστε να επιτευχθεί ανταπόκριση στους στόχους των εθνικών και ευρωπαϊκών πολιτικών. Το ΕΠΧΣΑΑ-ΑΠΕ υποδεικνύει επίσης περιοχές στις οποίες αποκλείεται η εγκατάσταση συγκεκριμένων κατηγοριών ΑΠΕ (περιοχές αποκλεισμού) και καθορίζει τις ελάχιστες αποστάσεις που πρέπει να πληροί η εγκατάσταση έργων ΑΠΕ από γειτνιαζουσες χρήσεις, δραστηριότητες και δίκτυα τεχνικής υποδομής (ζώνες ασυμβατότητας) (Ματόπουλος, 2012).

Επιπλέον, ο Ν.3851/2010 εισήγαγε πλήθος νέων ρυθμίσεων και αναμόρφωσε τα στάδια της αδειοδότησης, απλοποιώντας και επιταχύνοντας τις διαδικασίες για την υλοποίηση έργων ηλεκτροπαραγωγής από ΑΠΕ. Με το Ν.3851/2010, το Ειδικό Χωροταξικό για τις ΑΠΕ εξοπλίστηκε με άμεση δεσμευτικότητα ώστε οι αναλυτικές ρυθμίσεις και κριτήρια που περιέχει να μπορούν να εφαρμοσθούν άμεσα, χωρίς η εφαρμογή αυτή να προσκρούει σε άλλα σχέδια ή μελέτες που κατά το χρόνο εκπόνησής τους δεν είχαν λάβει υπόψη την προοπτική εγκατάστασης ΑΠΕ (Ματόπουλος, 2012). Ενώ ο Ν.4014/2011, όσον αφορά το περιβαλλοντικό τμήμα της αδειοδότησης, φέρει νέες αλλαγές τόσο στην κατάταξη των έργων ΑΠΕ όσο και στην αδειοδοτική διαδικασία, (Ταϊλαχίδου, 2012).

Οι παραπάνω νόμοι, έχουν μεγάλη αναπτυξιακή διάσταση που θα μπορούσε να δώσει ώθηση στην οικονομία της χώρας, ενισχύοντας τον ανταγωνισμό, δημιουργώντας νέες θέσεις εργασίας, τονώνοντας την εγχώρια βιομηχανία και προσφέροντας καθαρή και εγχώρια παραγόμενη ενέργεια στους καταναλωτές και παραγωγικούς φορείς. Μειώνονται όμως οι έλεγχοι και οι περιορισμοί ανοίγοντας το δρόμο σε μεγάλες εταιρείες για την υπαρπαγή της γης εις βάρος της παραγωγικότητας.

Οι επενδυτικές ευκαιρίες για την προώθηση των εφαρμογών τις ανανεώσιμης ενέργειας στην Ελλάδα περιλαμβάνουν διάφορα χρηματοδοτικά προγράμματα. Τέτοια προγράμματα είναι τα Επιχειρησιακά Προγράμματα του Υπουργείου Ανάπτυξης και οι εκάστοτε Αναπτυξιακοί Νόμοι. Σήμερα χρησιμοποιούνται το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Ανταγωνιστικότητας (ΕΠΙΑΝ) – προγραμματική περίοδος 2007-2013 και ο Αναπτυξιακός Νόμος 3299/04. Επιπλέον, πέραν των επιδοτήσεων κεφαλαίου μέσω των προαναφερθέντων προγραμμάτων ο Ν.3468/2006 παρέχει το νομικό υπόβαθρο για την ανάπτυξη των ΑΠΕ και προσφέρει εγγυημένες τιμές αγοράς της ηλεκτρικής ενέργειας που παράγεται από τις τεχνολογίες αυτές.

4. ΦΩΤΟΒΟΛΤΑΪΚΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Σχεδόν καθημερινά πλέον βομβαρδιζόμαστε από τα ΜΜΕ σχετικά με τη αναπτυξιακή προοπτική στην πράσινη ενέργεια. Το ελληνικό κράτος και οι τράπεζες προβάλλουν ασταμάτητα και επιδοτούν μεθόδους παραγωγής ρεύματος με φωτοβολταϊκά. Πολλές φωτοβολταϊκές συστοιχίες άρχισαν να «φυτεύονται» διάσπαρτα ακόμη και σε εδάφη μεγάλης γονιμότητας. Με αυτό τον τρόπο γίνονται επενδύσεις από μερικές χιλιάδες έως μερικά εκατομμύρια ευρώ στην Ελλάδα. Οι επενδύσεις αυτές δεν βοηθούν την χώρα, καθώς δεν δημιουργείται ούτε μία μόνιμη θέση εργασίας, ενώ αντίθετα, εξάγονται τεράστιες ποσότητες χρήματος για την αγορά της τεχνογνωσίας και των συστημάτων. Παράλληλα οι ίδιες αυτές επενδύσεις δίνουν για μια ακόμα φορά την ώθηση για ανάπτυξη και την δημιουργία θέσεων εργασίας στην Κίνα και την Αμερική, αφήνοντας εδώ μόνο την ζημία και το παθητικό. Η ουσία του προβλήματος ξεκινά από το κόστος που αγοράζει η ΔΕΗ το ρεύμα που παράγεται από τα φωτοβολταϊκά. Η τιμή κιλοβατώρας στα συμβόλαια της περιόδου 2009-2011, με τα οποία έχει δεσμευτεί για είκοσι χρόνια η ΔΕΗ ήταν 0,50-0,55 ευρώ. Σήμερα αυτό βαίνει μειούμενο αλλά και πάλι κυμαίνεται πάνω από την τιμή με την οποία πουλάει η ΔΕΗ (0,13-0,17 ευρώ). Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να συσσωρεύει η ΔΕΗ παθητικό, οικονομική ζημιά που θα κληθεί να πληρώσει ο Έλληνας φορολογούμενος. Άμεσα μάλιστα πληρώνουν την αυθαίρετη επιβάρυνση όλοι οι καταναλωτές ηλεκτρικού ρεύματος μία και υφίσταται ήδη κονδύλι υπέρ της ζημιάς από το υπερβολικό κόστος των φωτοβολταϊκών. Δηλαδή η ΔΕΗ, -προς όφελος των ξένων κατασκευαστών φωτοβολταϊκών- χρεώνει με κάθε εγκατάσταση φωτοβολταϊκού συστήματος τους Έλληνες καταναλωτές. Αυτό το απαράδεκτο και ειδικά σε εποχή που η Ελλάδα μαστίζεται από την οικονομική κρίση έρχεται να προκαλέσει ένα ακόμα αγκάθι για το μέλλον, που θα αποτελέσει εμπόδιο στην ανταγωνιστικότητα της υπερδανεισμένης μας χώρας.

Η αιχμή του δόρατος για την πράσινη ανάπτυξη μέχρι το 2012, οπότε και εγκαταλείφθηκε, υπήρξε το πρόγραμμα «ΗΛΙΟΣ». Το πρόγραμμα αυτό αφορούσε στην παραγωγή πράσινης ενέργειας με την μεγάλης κλίμακας εγκατάσταση φωτοβολταϊκών πάρκων στην Ελληνική επικράτεια, από ξένες εταιρείες και πλήρης εκμετάλλευσης αυτής από χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης πλην της Ελλάδας. Παρόλο που το πρόγραμμα εγκαταλείφθηκε, με τα υπάρχοντα δεδομένα διαφαίνεται πως η κεντρική ιδέα του για την παραγωγή ενέργειας από δημιουργία φωτοβολταϊκών πάρκων μεγάλης έκτασης ήταν σωστή, αλλά με την προϋπόθεση δημιουργίας ηλιακών πάρκων κατόπιν ορθολογικού σχεδιασμού και εκμετάλλευσης της ενέργειας από την Ελληνική Πολιτεία, καθώς τώρα έχει εναποτεθεί η διαχείριση της πράσινης ενέργειας σε ιδιώτες, οι οποίοι ανεξέλεγκτα και διάσπαρτα εγκαθιστούν σε εύφορες εκτάσεις συστήματα παραγωγής ενέργειας.

5. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΦΩΤΟΒΟΛΤΑΪΚΩΝ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

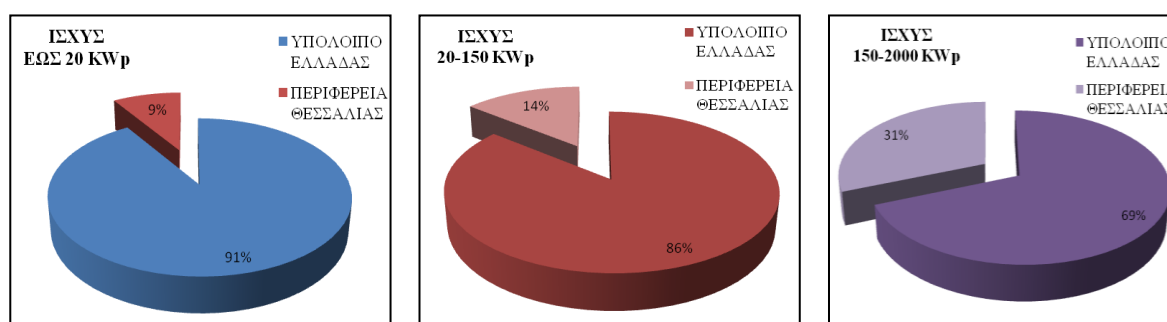
Η Περιφέρεια Θεσσαλίας καταλαμβάνει το κεντρικό – ανατολικό τμήμα του ηπειρωτικού κορμού της Ελλάδας. Αποτελείται από τους Νομούς Καρδίτσας, Λαρίσης, Μαγνησίας και Τρικάλων και έχει έκταση 14.036χλμ.². Το 36% του εδάφους της είναι πεδινό, το 17,1% ημιορεινό και το 44,9% ορεινό. Ο θεσσαλικός κάμπος αποτελεί τη μεγαλύτερη πεδιάδα της χώρας.

Η Περιφέρεια Θεσσαλίας είναι η τρίτη σε πληθυσμιακό μέγεθος περιφέρεια με πληθυσμό 730.730 κατοίκους (Απογραφή 2011). Ο αστικός πληθυσμός ανέρχεται στο 44% του συνολικού πληθυσμού της Περιφέρειας και παρουσιάζει αυξητικές τάσεις. Ο αγροτικός πληθυσμός ανέρχεται στο 40% του συνολικού και παρουσιάζει πτώση, ενώ ο ημιαστικός σταδιακά αυξάνεται και φτάνει στο 16% του συνόλου.

Το 38,7% του εργατικού δυναμικού της περιφέρειας Θεσσαλίας απασχολείται στον πρωτογενή τομέα, ο οποίος συνεισφέρει στην οικονομία της Περιφέρειας τόσο στην απασχόληση και παροχή πρώτων υλών όσο και στο εισόδημα (το 66% του εισοδήματος της περιφέρειας προέρχεται από τη γεωργία).

Η Θεσσαλία είναι σχεδόν εξαρτημένη από τα συμβατικά καύσιμα ενώ παρουσιάζει μεγάλες δυνατότητες αξιοποίησης της ηλιακής ενέργειας. Σε μία προσπάθεια απεξάρτησης από τις μη ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, αγκιστρώθηκε στις ευκαιρίες επένδυσης στην παραγωγή ενέργειας από παθητικά ηλιακά συστήματα, χωρίς μέτρο και σχεδιασμό. Σε ημερίδα που διοργάνωσε το Τεχνικό Επιμελητήριο Μαγνησίας για τα φωτοβολταϊκά συστήματα επισημάνθηκε, ότι η Ελλάδα βρίσκεται στην πρώτη δεκάδα των χωρών που παράγουν ενέργεια μέσω φωτοβολταϊκών συστημάτων. Είναι γεγονός ότι το 95% των Ελλήνων αναγνωρίζουν τα φωτοβολταϊκά και δευτερευόντως τις ανεμογεννήτριες ως ΑΠΕ, όταν οι γιγαντιαίες Ευρωπαϊκές οικονομίες επενδύουν σε βιομάζα το 65%, σε υδροηλεκτρική ενέργεια το 24%, στη γεωθερμία το 7%, σε αιολική ενέργεια το 3% και σε φωτοβολταϊκά μόνο το 1% των επενδύσεών τους (Δαναλάτος, 2012).

Στην εθνική παραγωγή ενέργειας από φωτοβολταϊκά πλαίσια σημαντικό μερίδιο φέρει η Θεσσαλία, όπου λειτουργεί το 19% του συνόλου των φωτοβολταϊκών σταθμών της χώρας, εμφανίζοντας τη δεύτερη μεγαλύτερη παραγωγή μετά την Κεντρική Μακεδονία (Γρατσάνη, 2010). Η μεγαλύτερη συμβολή της Θεσσαλίας σε εγκαταστάσεις αφορά σε σταθμούς μεγαλύτερης ισχύος από 150 έως 2000KWp, τομέα στον οποίο καταλαμβάνει το 31% της εθνικής παραγωγής, κατά 9% συμβάλει στη μικρή κατηγορία έως 20KWp, ενώ 14% στη μέση ονομαστική ισχύ των 150KWp (Σχήμα 1).

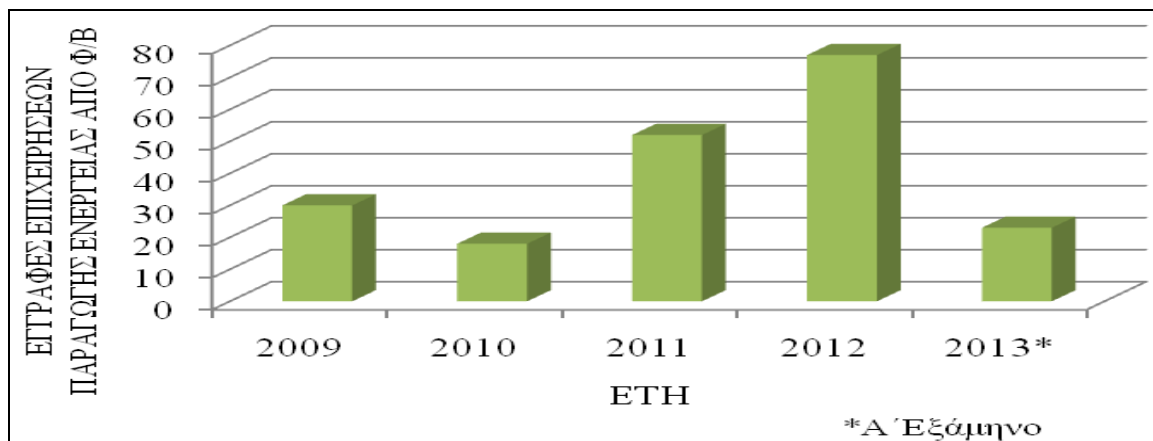
Σχήμα 1. Ποσοστό συμμετοχής της Περιφέρειας Θεσσαλίας στην εθνική παραγωγή ενέργειας από φωτοβολταϊκά ανά ισχύ (Πηγή: Αναπτυξιακή Εταιρεία Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης Α.Ε.).

6. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΦΩΤΟΒΟΛΤΑΪΚΩΝ ΣΤΟ ΝΟΜΟ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Ο Ν. Τρικάλων είναι ο δεύτερος σε έκταση και ο τρίτος σε πληθυσμό από τους τέσσερις νομούς της Θεσσαλίας, ενώ κατέχει το βορειοδυτικό τμήμα της περιφέρειας.

Έχει έκταση 3.367 χλμ². με το 72% των εδαφών του να είναι ορεινό, το 11% ημιορεινό και το 17% πεδινό. Ο πληθυσμός του δε, ανέρχεται σε 150.938 κατοίκους (Απογραφή 2011).

Στο νομό παρατηρήθηκε τα τελευταία χρόνια και εν μέσω της οικονομικής κρίσης ραγδαία αύξηση στην εγκατάσταση των φωτοβολταϊκών συστημάτων για την παραγωγή ενέργειας. (Σχήμα 2)

Σχήμα 2. Κατάσταση επιχειρήσεων παραγωγής ενέργειας από φωτοβολταϊκά στο Ν.Τρικάλων ανά έτος (Πηγή: Επιμελητήριο Τρικάλων).

Οι εγκαταστάσεις φωτοβολταϊκών γίνονται διάσπαρτα σε ιδιωτικές εκτάσεις με άδειες που δίνονται από τις αρμόδιες υπηρεσίες με γνώμονα την ανάπτυξη αλλά πολλές φορές χωρίς την τήρηση των περιορισμών που θέτει το ΕΠΧΣΑΑ-ΑΠΕ (ζώνες αποκλεισμού και ζώνες καταλληλότητας) (Σχήμα 3). Σύμφωνα με το ΕΠΧΣΑΑ-ΑΠΕ ως ζώνες αποκλεισμού για τη χωροθέτηση εγκαταστάσεων φωτοβολταϊκών συστημάτων είναι ενδεικτικά: αρχαιολογικοί χώροι, οικότοποι, εθνικοί δρυμοί, αστικός ιστός, δασικές εκτάσεις και γη υψηλής παραγωγικότητας, ενώ ως περιοχές προτεραιότητας για τη χωροθέτηση εγκαταστάσεων εκμετάλλευσης της ηλιακής ενέργειας είναι περιοχές που είναι άγονες και κατά προτίμηση αθέατες από πολυσύχναστους χώρους.

Σχήμα 3. Εγκαταστάσεις φωτοβολταϊκών συστημάτων πλησίον καλλιεργειών, μνημείων και βοσκοτόπων.

7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η χωροθέτηση των φωτοβολταϊκών συστημάτων δεν γίνεται κεντρικά με σχεδιασμό και έχει αφεθεί στην ιδιωτική πρωτοβουλία ως επένδυση. Η λειτουργία των

φωτοβολταϊκών πάρκων προσφέρει μεν μεγάλες προοπτικές ενέργειας, επηρεάζει δε τη βλάστηση της έκτασης, για το λόγο ότι η έκταση θα πρέπει να είναι ασκίαστη.

Επιπρόσθετα, το ποσό που σπαταλείται για την ενίσχυση της ενέργειας από τα φωτοβολταϊκά είναι πολύ μεγάλο, καθώς επιδοτώντας τον τελικό παραγωγό του ρεύματος πληρώνουμε πολύ περισσότερο, αφού επιδοτούμε και όλους τους μεσάζοντες. Πίσω από τους συναρμολογητές των πάνελς υπάρχουν μεγάλοι κατασκευαστές του πυρήνα των φωτοβολταϊκών. Τα χρήματα που κατευθύνει το κράτος, η ευρωπαϊκή ένωση και οι πολίτες για την επένδυση σε παραγωγή ρεύματος από φωτοβολταϊκά, τελικά οδηγούνται στο μεγαλύτερο μέρος τους εκτός Ελληνικής Οικονομίας, που τώρα περισσότερο από ποτέ, έχει ανάγκη τα χρήματα να κινούνται στην εσωτερική αγορά και όχι να φεύγουν αυτούσια στο εξωτερικό.

Η κοινωνική αξιοποίηση της γης προϋποθέτει κεντρικό σχεδιασμό, καθώς μέσω της ορθής οργάνωσης των χρήσεων γης θα μπορούσαν να αποκομισθούν σημαντικά αναπτυξιακά και περιβαλλοντικά οφέλη. Μέσα από τον κεντρικό σχεδιασμό και την κατάλληλη χωροθέτηση φωτοβολταϊκών συστημάτων απευθείας από τη ΔΕΗ σε δημόσιες εκτάσεις δίνεται η μέγιστη δυνατότητα αξιοποίησης του ηλιακού δυναμικού, γεγονός που μπορεί να συμβάλει στην τροφοδοσία του συστήματος ηλεκτροδότησης και στην κάλυψη των ενεργειακών απαιτήσεων της κάθε περιοχής.

Με τον κατάλληλο σχεδιασμό οι ιδιωτικές εκτάσεις θα παραμείνουν ελεύθερες και θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν μέσα από επενδύσεις στην παραγωγική βάση της χώρας, για παράδειγμα παραγωγή, τυποποίηση και εξαγωγή αγροτικών προϊόντων του Θεσσαλικού κάμπου. Κατά τον τρόπο αυτό τα χρήματα θα κινούνταν κυκλικά στην τοπική οικονομία επιφέροντας πλούτο και ανάπτυξη. Η τελική επένδυση θα μοίραζε τα χρήματα στην τοπική και γενικότερη οικονομία της χώρας, σε αντίθεση με τα φωτοβολταϊκά που με τη κακή διαχείριση προκαλούν ζημιές για την ΔΕΗ και την Ελληνική οικονομία γενικότερα.

8. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Γρατσάνη Α., 2010. «Η συμβολή της τεχνολογίας στην ανάπτυξη των περιφερειών της Ελλάδας: Η περίπτωση των φωτοβολταϊκών συστημάτων στην περιφέρεια Θεσσαλίας», *Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα οικιακής οικονομίας & οικολογίας*, Αθήνα, 6/2010
- Δαναλάτος Ν., 2012. «Ο Ήλιος του προτεκτοράτου», Available from: http://www.agro-help.com/2012/03/blog-post_06.html [Accessed 21 August 2013]
- Ματόπουλος Χ., 2012. «Διερεύνηση δυνατοτήτων αξιοποίησης ανανεώσιμων πηγών ενέργειας (ΑΠΕ) στους Νομούς Θεσσαλονίκης και Χαλκιδικής», *Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Σχολή Θετικών Επιστημών και Τεχνολογίας, Πρόγραμμα Σπουδών: Περιβαλλοντικός Σχεδιασμός Πόλεων και Κτιρίων*, Πάτρα, 9/2012
- Ταϊλαχίδου Μ.Ε., 2012. «Διερεύνηση δυνατοτήτων αξιοποίησης ανανεώσιμων πηγών ενέργειας (ΑΠΕ) στους Νομούς Πέλλας, Ημαθίας, Πιερίας», *Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Σχολή Θετικών Επιστημών και Τεχνολογίας, Πρόγραμμα Σπουδών: Περιβαλλοντικός Σχεδιασμός Πόλεων και Κτιρίων*, Πάτρα, 9/2012
- ΕΕΚ 2001/77/ΕΚ
- ΦΕΚ 261/Α/23-12-2004
- ΦΕΚ 129/Α/27-06-2006
- ΦΕΚ 2464/Β/09-12-2008
- ΦΕΚ 85/Α/04-06-2010
- ΦΕΚ 209/Α/29-09-2011

ΨΗΦΙΑΚΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΩΣ ΟΧΗΜΑΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΥ

Ελένη Βλαχονάσιου

Δρ. Αρχιτέκτων, καθ. Εφαρμογών, Τμήμα Π.Δ.Ε. , Τ.Ε.Ι. Σερρών
vlachonasiou@teiser.gr

Περίληψη:

Η συμμετοχή του κοινού σε αποφάσεις για το δημόσιο χώρο και η ανάπτυξη ψηφιακών εργαλείων συνεργατικού σχεδιασμού μπορούν να υποστηρίξουν διεκδικήσεις αστικών χώρων. Η περίπτωση των “ψηφιακών κοινών”, λογισμικά ανοικτού κώδικα και δίκτυα καταναμημένης παραγωγής (Fab Labs) μπορούν να τροφοδοτήσουν ειδικά εργαλεία συνεργατικού σχεδιασμού αστικού χώρου όπως το Protospace. Μια τέτοια προσέγγιση καλλιεργεί ταυτόχρονα πνεύμα συνεργασίας και δημιουργεί πεδίο ανάπτυξης προβληματισμών απέναντι στην κρίση.

Λέξεις κλειδιά: συνεργατικός σχεδιασμός, ψηφιακά λογισμικά σχεδιασμού, λογισμικά ανοικτού κώδικα, δημόσιος χώρος, Protospace.

Ένα εγχείρημα για διεκδίκηση δημόσιου χώρου θα σήμαινε ότι οι πολίτες θα είναι αντιμέτωποι με μηχανισμούς της πολιτείας (Wacquant, 2010)¹, ιδιωτικές πρωτοβουλίες και στρατηγικές κεντρικού σχεδιασμού. Θα σήμαινε την επιδίωξη για συμμετοχή σε αποφάσεις για το δημόσιο χώρο, για τη δημιουργία μηχανισμών που υποστηρίζουν ανταλλαγές απόψεων και συλλογικές δράσεις για ζητήματα που αφορούν το δημόσιο χώρο.

Καθοριστικής σημασίας για την επιτυχία των διεκδικήσεων αυτών είναι οι προτάσεις και οι δράσεις των πολιτών να έχουν διαμορφωθεί από κοινού. Σε αυτή την κατεύθυνση επιδιώκεται η άμεση συμμετοχή του κοινού σε αποφάσεις για τη διαχείριση του χώρου και στην υλοποίησή τους, η ανάπτυξη αποκεντρωμένων στρατηγικών επεμβάσεων, η ανάπτυξη εργαλείων που να διευκολύνουν τη συνεργασία μεταξύ ειδικών και κοινού, υποστηριζόμενα από τεχνολογία χαμηλού κόστους. Απαντήσεις θα μπορούσαν να αναζητηθούν μέσα από τις ψηφιακές τεχνολογίες και την ευρεία εξάπλωση δικτύων πληροφορίας και επικοινωνίας, μέσω των οποίων διαμορφώνονται συνθήκες ευνοϊκές για τη συμμετοχή του κοινού σε ζητήματα δημόσιου χώρου και για συνεργασία σε διάφορα επίπεδα μεταξύ ειδικών και κοινού. Οι συνθήκες αυτές δίνουν προοπτικές για αναθεώρηση πολιτικών επεμβάσεων και διαδικασιών διαχείρισης σε ζητήματα του δημόσιου χώρου. Άμεση απόρροια των παραπάνω είναι η ανάγκη για ανάπτυξη κατάλληλων ψηφιακών εργαλείων που να τα υποστηρίζουν.

---

¹ Υπό το πρίσμα ότι κύριος υπεύθυνος για τη δημιουργία συνθηκών αποκλεισμού είναι η ίδια η πολιτεία. Wacquant, L., 2010. “Designing Urban Seclusion in the Twenty – First Century”

Το αίτημα για τη συμμετοχή των χρηστών σε ζητήματα σχεδιασμού του χώρου έχει ήδη διατυπωθεί από τον προηγούμενο αιώνα. Το 1969 οι C.Price, R.Banham, P. Barker και P.Hall στο “Non- Plan: An Experiment in Freedom” αμφισβητούν το αποκλειστικό “δικαίωμα” των ειδικών στις αποφάσεις για τους “άλλους” και προτείνουν ο έλεγχος για τον αστικό χώρο να δίνεται στους χρήστες ώστε να δημιουργηθεί η δυνατότητα για την ανάπτυξη διαδικασιών αυτο-οργάνωσης².

Στη δεκαετία '70 οι περιπτώσεις για ένταξη των χρηστών στο σχεδιασμό του χώρου εντάθηκαν και αναπτύχθηκαν διάφορες τεχνικές συμμετοχικού σχεδιασμού. Ωστόσο η πολυπλοκότητα των εγχειρημάτων έδειξε ότι δεν αρκεί οποιαδήποτε συμμετοχή των χρηστών για ουσιαστική συμβολή τους στη διαμόρφωση του περιβαλλόντός τους. Η επικοινωνία μεταξύ των συνεργαζόμενων, η ισότιμη πρόσβασή τους σε όλες τις φάσεις της διαδικασίας σχεδιασμού, η τοποθεσία, τα χρονοδιαγράμματα είναι, μεταξύ άλλων, παράγοντες καθοριστικής σημασίας για την επιτυχία του σχεδιασμού. Τα κυριότερα προβλήματα είναι:

- δυσκολία στην επικοινωνία μεταξύ των συνεργαζόμενων διαφορετικών ειδικοτήτων και καθώς και με το κοινό.
- χαμηλά κίνητρα για τη συμμετοχή του κοινού σε διαδικασίες συχνά πολύπλοκες και δυσνόητες.

Προϋπόθεση για συνεργατικό σχεδιασμό αποτελεί μια ισοκατανομή εξουσιών (Steino, 2013) κάτι που συχνά δεν συντρέχει. Οι Achten & Beetz αναφέρουν ότι μετά από 25 χρόνια συνεργατικού σχεδιασμού, το μεγαλύτερο μέρος της έρευνας επικεντρώνεται σε τεχνολογικά ζητήματα, με ελάχιστη τάση για σύνδεση με την πρακτική. Ο συνεργατικός σχεδιασμός απαιτεί διαρκή παρακίνηση από εκπαιδευτικούς και ερευνητές, υποδηλώνοντας το εύρος των δυσκολιών που ακόμη τον χαρακτηρίζουν (Achten, 2009).

Μεγάλο μέρος της τρέχουσας έρευνας για το συνεργατικό σχεδιασμό εμβαθύνει στην ανάπτυξη ψηφιακών εργαλείων μέσω των οποίων μπορούν να επικοινωνούν πολλαπλοί και διαφορετικοί συμμετέχοντες, ώστε να επιλύονται προβλήματα κατανόησης και έκφρασης μεταξύ τους καθώς της συμμετοχής τους από απομακρυσμένες γεωγραφικά θέσεις. Η τεχνολογία VR, ο σχεδιασμός διεπαφών, οι αναπαραστάσεις του χώρου (Wagner, 2012), τα ψηφιακά συστήματα σχεδιασμού που χρησιμοποιούνται αποτελούν πεδία έρευνας για δύο κύρια σημεία: την ανάπτυξη ευέλικτων στρατηγικών για τον αστικό χώρο και την υποστήριξη της συνεργατικότητας σε αυτή την κατεύθυνση.

Στο σημείο αυτό θα ήταν σκόπιμο να εξεταστεί το είδος της συμβολής των ψηφιακών τεχνολογιών και πληροφορίας για τη συνεργατικότητα στο σχεδιασμό υπό το πρίσμα μιας διεκδίκησης δημόσιου χώρου. Με την εξάπλωση των δικτύων κάθε άτομο (θεωρητικά) μπορεί να έχει πρόσβαση σε πληροφορίες από τις οποίες μέχρι πρότινος μεγάλες ομάδες ήταν περιορισμένες ή και αποκλεισμένες. Η αίσθηση αυτή της ελεύθερης πρόσβασης σε πληροφορίες που βρίσκονται σε κοινή χρήση συναντώνται στην περίπτωση των “ψηφιακών κοινών”. Ο F. Stalder αναφέρει: “Τα ψηφιακά κοινά, ως γενικός ορισμός, είναι το σύνολο των πληροφοριακών πόρων που δημιουργούνται και μοιράζονται μέσα σε εθελοντικές κοινότητες με ποικίλα μεγέθη και ενδιαφέροντα. Οι πόροι αυτοί τυπικά διατηρούνται de facto ως κοινοί, αντί για ιδιωτικοί ή δημόσιοι (για παράδειγμα κρατικοί). Η διαχείριση αυτών των πόρων χαρακτηριστικά προσανατολίζεται για χρήση μέσα στην

² <http://www.spatialagency.net/database/how/empowerment/price>. [Accessed 6 October 2013]

κοινότητα, αντί για ανταλλαγή με τις αγορές. Ως αποτέλεσμα, ο διαχωρισμός μεταξύ παραγωγών και καταναλωτών είναι ελάχιστος μέσα στα ψηφιακά κοινά.” (Stalder, 2010).

Η εκτενής δικτύωση προωθεί νέες μορφές κοινωνικών δράσεων και θέτει σε αμφισβήτηση καθιερωμένες πρακτικές του αστικού σχεδιασμού (Παπαλεξόπουλος, 2013). Έννοιες όπως η διαδραστικότητα, η αυτο-οργάνωση και η προσαρμογή επιχειρούν να απαντήσουν στην πολυπλοκότητα του αστικού σχεδιασμού και προάγουν την ενεργή συμμετοχή των χρηστών στη διαμόρφωση του περιβάλλοντός τους. Δημιουργούνται συνθήκες για τη σύγκλιση κεντρικών και μη κεντρικών πρωτοβουλιών για το δημόσιο χώρο. Μέσα από αυτά αναδύεται μια διαφορετική μορφή ελέγχου, διανεμημένου, ο οποίος ασκείται από ένα πλήθος ατόμων που συνεργάζονται ελεύθερα, κάνοντας χρήση τεχνολογιών πληροφορίας και επικοινωνιών. Σχεδιασμοί του δημόσιου χώρου θα μπορούσαν να θεωρούνται μηχανισμοί που υποστηρίζουν διανεμημένες μορφές λήψης αποφάσεων καθώς και την οργάνωσή τους (Chatelet, 2006).

Παρά το πνεύμα ευφορίας που επικρατεί, η ελευθερία που υπόσχονται τα δίκτυα αυτά δεν είναι πάντα αυτή που προβάλλουν. Ο S. Kwinter επισημαίνει ότι τα δίκτυα αυτά αποτελούν πεδία άσκησης πολιτικών και συμφερόντων που δύσκολα γίνονται αντιληπτά από τον κάθε χρήστη (Kwinter, 2012). Ήδη από το 1968 ο G. Hardin θίγει το ζήτημα της ατομικής συμπεριφοράς απέναντι στα κοινά αγαθά.³, όπου το άτομο δεν λαμβάνει υπ’ όψιν του μειονεκτήματα για το σύνολο που προκύπτουν από την κοινή χρήση των αγαθών αυτών. Όσον αφορά την εξάπλωση των δικτύων ο M. Castells επισημαίνει ότι αυτά εξαπλώνονται επιλεκτικά στον πλανήτη και δρουν επάνω σε υφιστάμενες δομές, θεσμούς και οργανώσεις. Εξαιτίας της ικανότητάς τους για αναδιαμόρφωση, τα προγράμματα που διοικούν κάθε δίκτυο μπορούν “να αναζητούν πολύτιμες προσθήκες από παντού και να τις ενσωματώνουν, ενώ προσπερνούν και αποκλείουν τις περιοχές, δραστηριότητες και τα άτομα που έχουν ελάχιστη αξία για τη διεκπεραίωση των στόχων που έχουν ανατεθεί στο δίκτυο αυτό.” Επιπλέον διακρίνει ότι η κουλτούρα της δικτυωμένης κοινωνίας είναι κουλτούρα από πρωτόκολλα και επικοινωνίες και δίνει τη δυνατότητα για επικοινωνία ανάμεσα σε κουλτούρες βασισμένες όχι σε κοινές αξίες αλλά στην κοινή χρήση της αξίας της επικοινωνίας (Castells, 2004).

Το κίνημα που έχει συνδεθεί περισσότερο με την ισότιμη πρόσβαση σε κοινά αγαθά είναι αυτό των λογισμικών ανοικτού κώδικα. Στα λογισμικά αυτά ο πηγαίος κώδικας είναι ελεύθερα προσβάσιμος σε οποιονδήποτε για να τον χρησιμοποιήσει ή και να τον τροποποιήσει, δίδοντάς τον πάλι πίσω σε κοινή χρήση⁴. Με αυτόν τον τρόπο γίνεται αξιοποίηση διαφορετικών εξειδικεύσεων, οι οποίες συντονίζονται εθελοντικά για να βελτιωθεί ένα αγαθό (λογισμικό) το οποίο είναι σε κοινή χρήση, αποτελώντας όφελος για όλη την κοινότητα.

Η λογική του ανοικτού κώδικα έχει ξεπεράσει τα όρια του σχεδιασμού λογισμικών, έχοντας επεκταθεί στη δημιουργία άλλων μορφών γνώσης (Stalder, 2005), ενώ έχει αρχίσει να επηρεάζει ριζικά τους τρόπους σχεδιασμού και παραγωγής στο φυσικό χώρο. (Bauwens, 2009). Οι αρχιτέκτονες βρίσκονται μπροστά σε νέα μοντέλα κατανομημένου ελέγχου, σχεδιασμού και παραγωγής τα οποία τείνουν να επεκταθούν και στην κλίμακα του σχεδιασμού του φυσικού χώρου. Ο Δ. Παπαλεξόπουλος αναφέρει: “Τα ψηφιακά

³ http://en.wikipedia.org/wiki/Tragedy_of_the_commons [Accessed 6 October 2013]

⁴ Ο όρος “ανοικτό λογισμικό” δεν σημαίνει απαραίτητα και “ελεύθερο λογισμικό”, ούτε επίσης “δωρεάν λογισμικό”, http://el.wikipedia.org/wiki/Λογισμικό_ανοικτού_κώδικα [Accessed 6 October 2013]

κοινά σχεδιασμού προσπαθούν να οδηγήσουν αυτή την πραγματικότητα προς μια πιο δημοκρατική κατεύθυνση, προωθώντας την αποκέντρωση, μειώνοντας τα εμπόδια στην συμμετοχή, οργανώνοντας την αντίθεση στην εξουσία που αποκτούν τα μονοπώλια επί της πνευματικής ιδιοκτησίας⁵. Η δύναμη των ψηφιακών κοινών σχεδιασμού βρίσκεται στη δημιουργία αλγορίθμων (γραφή κώδικα) και μικροστοιχείων (κατασκευής) τα οποία δημιουργούν μια κοινή δεξαμενή και από όπου θα κληθούν να εξυπηρετήσουν στόχους άλλους από αυτούς για τους οποίους δημιουργήθηκαν. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι μέσα από αυτά αντλούνται απαντήσεις για την κρίση “μέσα από μια προοπτική χαμηλής τεχνολογίας, επικεντρωμένης στη γνώση” (Παπαλεξόπουλος, 2011).

Βασιζόμενες στο πνεύμα των λογισμικών ανοικτού κώδικα αναπτύχθηκαν ορισμένες πρωτοβουλίες οι οποίες παρουσιάζουν προοπτικές για την ενεργή εμπλοκή των χρηστών στη διαμόρφωση του περιβάλλοντός τους.

Το MIT Open Source Building Alliance (OSBA) ξεκίνησε το 2002 από το MIT House_n research group και στοχεύει στην μαζική εξατομίκευση ανταποκρινόμενων κτιρίων. Σκοπός είναι ο σχεδιασμός να επικεντρώνεται σε ένα μοναδικό πλαίσιο κτιρίου και ταυτόχρονα να δίνεται στους χρήστες η δυνατότητα να προσαρμόσουν το περιβάλλον τους στις δικές τους ανάγκες και αξίες⁵. Η πρωτοβουλία αυτή φιλοδοξεί να καλύψει ένα κενό στην παραγωγή κατοικίας, υπό το πρίσμα ότι η κατοικία του μέλλοντος θα είναι υποχρωμένη να καλύψει ένα διαρκώς αυξανόμενο εύρος πολύπλοκων δραστηριοτήτων (εργασία, μάθηση, εμπόριο). Με αυτή την οπτική εταιρείες, βιομηχανίες, ενδιαφερόμενοι και ερευνητές στοχεύουν στην ανάπτυξη μονάδων για μια “ανοικτού κώδικα” προσέγγιση μέσω αρθρωτών στοιχείων για τη δημιουργία υψηλής αξίας, ανταποκρινόμενων, εξατομικευμένων, “σχεδόν μηδενικής καταπόνησης ενέργειας” κτιρίων. Ο όρος “open source” αφορά τον τρόπο οργάνωσης του OSBA: δημιουργήθηκε ένας ιστότοπος όπου όλοι ανεξαιρέτως μπορούσαν να συμβάλλουν με παραγωγή ιδεών, τεχνικές αξιολογήσεις των προτάσεων και γενικά κοινή γνώμη. Εδώ όμως η παροχή εργαλείων και γνώσης δεν είναι ανοικτή στο ευρύ κοινό, αλλά μόνο στους καταναλωτές μέσω των επιχειρήσεων, εταιρειών και ερευνητικών ομάδων που συμμετέχουν σε κάθε έργο.

Μια άλλη πρωτοβουλία από το MIT είναι τα Fab Labs. “Τα Fab Labs είναι μικρές μονάδες έρευνας και διάδοσης τεχνολογίας ψηφιακής κατασκευής ανοικτά στο ευρύ κοινό. Αν και η ιδέα ξεκίνησε από το εργαστήριο Bits and Atoms του MIT και συγκεκριμένα από τον Neil Gershenfeld το 2002, αναπτύχθηκαν ραγδαία τα τελευταία χρόνια σε ένα χαλαρό διεθνές δίκτυο που δεν περιλαμβάνει μόνο όσα έχουν το σήμα αναφοράς του δικτύου που συντονίζει το MIT” (Παπαλεξόπουλος, 2002). Πρόκειται για ένα “άτυπο παγκόσμιο δίκτυο ψηφιακής παραγωγής (digital fabrication facilities) σε 21 χώρες”, με στόχο “τη διάδοση, διάχυση και έρευνα τεχνολογικών ψηφιακής παραγωγής και κατασκευής σε μηχανικούς, επιχειρήσεις και ευρύ κοινό.” Το δίκτυο βασίζεται σε συστήματα ψηφιακού λογισμικού, στην ολοένα μεγαλύτερη πρόσβαση του ευρύ κοινού σε software και hardware, σε λογισμικά ανοικτού κώδικα, στην εξάπλωση της τεχνολογίας CNC που δίνουν τη δυνατότητα σε οποιοδήποτε χρήστη να χρησιμοποιήσει λογισμικά ανοικτού κώδικα και να σχεδιάσει και να παράγει αντικείμενα με τη βοήθεια της τεχνολογίας CNC, της τρισδιάστατης εκτύπωσης, της τρισδιάστατης συναρμολόγησης και κατ’ επέκταση των νέων ψηφιακών υλικών (Gershenfeld, 2012).

⁵ http://architecture.mit.edu/house_n/documents/OSBA%20white%20paper.pdf [Accessed 6 October 2013]

Τα Fab Labs έχουν συλληφθεί ως εργαστήρια για την “κατασκευή και μέτρηση αντικειμένων σε κλίμακες από το άτομο μέχρι και το κτίριο.”⁶ Σε πιο ευρεία κλίμακα τα Fab Labs δημιουργούν μια υποδομή για δίκτυα καινοτομίας⁷. Η λογική της κατασκευής δεν αφορά μόνο αντικείμενα (ή και κτίρια) αλλά αφορά και τα ίδια τα εργαλεία, τις μηχανές κατασκευής, τις οποίες ο κάθε χρήστης μπορεί να τροποποιήσει και να κατασκευάσει (Gershenfeld, 2012). Η πρωτοβουλία αυτή περιλαμβάνει αυτοεκπαίδευση και συνεργατική μάθηση, ωστόσο συνήθως δεν εντάσσεται μέσα σε ακαδημαϊκούς θεσμούς. Ο Δ. Παπαλεξόπουλος την εντάσσει σε προοπτικές για διεκδικήσεις δημόσιου χώρου, κάνοντας λόγο για ανάταξη του κτιριακού κεφαλαίου “μέσα από ένα πλήθος *κατανεμημένων - τοπικών μικρο – επεμβάσεων* που θα βελτιώσουν το αστικό κέλυφος, με άμεση τοπική συμμετοχή όλων των ενδιαφερομένων συλλογικοτήτων, υποστηριζόμενοι από κοινά ψηφιακού σχεδιασμού με εφαρμογή *ανοικτής παραγωγής*.” (Παπαλεξόπουλος, 2002)

Οι αλλαγές συσχετισμών σε διαδικασίες παραγωγής, η ιδέα του “ανοικτού”, η ανακατανομή προνομίων ανάμεσα σε σχεδιαστές και ευρύ κοινό, θα είχαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το ερώτημα της εργασίας εφόσον τροφοδοτούσαν και διαδικασίες αστικού σχεδιασμού. Από τη δεκαετία 2000 έχουν αρχίσει να αναπτύσσονται ειδικά ψηφιακά εργαλεία για την αντιμετώπιση ενός τέτοιου πολύπλοκου εγχειρήματος. Παρακάτω αναφέρονται ενδεικτικά ορισμένα.

Το A.N.D.I αποτελεί ένα λειτουργικό σύστημα που βασίζεται στο Διαδίκτυο και αφορά ομάδες ατόμων που ενδιαφέρονται να συμμετέχουν στη διαμόρφωση του περιβάλλοντός τους. Είναι ένα περιβάλλον συνεργατικού σχεδιασμού που βασίζεται σε μια βάση δεδομένων και υποστηρίζει την ανάπτυξη λογισμικών και εργαλείων για διαδικτυωμένη δημιουργική συνεργασία. Στο περιβάλλον αυτό “ο αρχιτεκτονικός κώδικας” είναι ανοικτός και διαθέσιμος χωρίς κόστος στο κοινό, ώστε να υπάρχει το κίνητρο να ελκύει ένα μεγάλο μέρος της κοινότητας να εμπλακεί ενεργά στη συζήτηση για τα κοινά και σε δημιουργικές διαδικασίες σχεδιασμού (Redi, 2005).

Το Urban Gallery έχει δημιουργηθεί ως ένα πρωτότυπο αστικού σχεδιασμού, μια διαδραστική, βασισμένη στο Διαδίκτυο, ψηφιακή βάση δεδομένων που αποτελείται από τέσσερα επίπεδα. Πρόκειται για ένα εικονικό χώρο που υποστηρίζει την αποθήκευση και διαχείριση δεδομένων και έρευνας και ταυτόχρονα ένας δημόσιος χώρος που συνδέει διαφορετικούς παίκτες και συντελεστές, ώστε να δημιουργεί ένα συνεχές μέρος συνάντησης για την ανάπτυξη δυναμικών master plan για αστικά περιβάλλοντα μικρής και μεγάλης κλίμακας. Δίνει τη δυνατότητα για συγκριτική προτυποποίηση και ταυτόχρονη ανάπτυξης σε διαφορετικές γεωγραφικές τοποθεσίες (Bunschoten, 2004).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την οπτική αυτής της εργασίας έχει η ανάπτυξη του Protospace ως εργαλείο συνεργατικού σχεδιασμού. Ο σχεδιασμός του Protospace ως λογισμικό και ως φυσικός χώρος αφορά στη δημιουργία ενός διαδραστικού περιβάλλοντος για το σχεδιασμό, όπου με ειδικά λογισμικά σχεδιασμού και τεχνολογίες επικοινωνιών μπορούν να συνεργάζονται διαφορετικές ειδικότητες, εκπρόσωποι φορέων καθώς και το ευρύ κοινό. Οι δύο βασικές αρχές πάνω στις οποίες στηρίζεται το εγχείρημα είναι το διαδραστικό παιχνίδι με πολλαπλούς παίκτες και η διαδραστικότητα σε

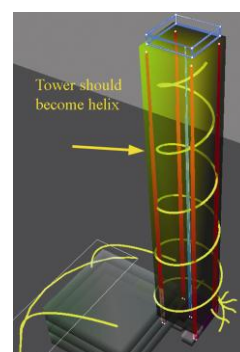
⁶ <http://fab.cba.mit.edu/content/tools/> [Accessed 6 October 2013]

⁷ http://www.cleveland.com/science/index.ssf/2009/06/fabrication_labs_let_student_a.html [Accessed 6 October 2013]

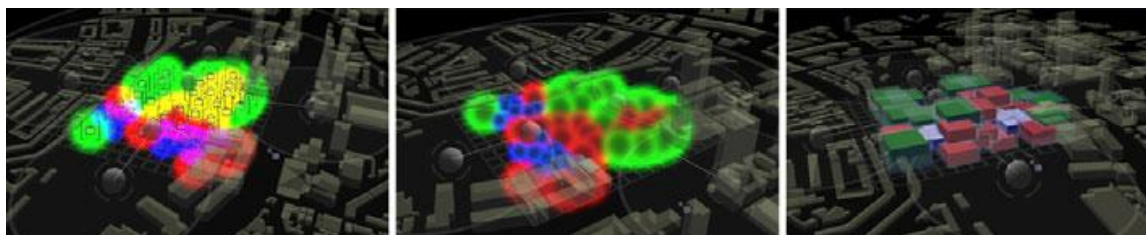
πραγματικό χρόνο μέσα σε τρισδιάστατο περιβάλλον. “Είναι ένα περιβάλλον για ανταλλαγές δεδομένων ανάμεσα στα σώματα και στο νου των σχεδιαστών και τα υπερπραγματικά δεδομένα της βάσης που τροφοδοτούν τους προβαλλόμενους κόσμους. Οι παίκτες δεν βρίσκονται γύρω από υπολογιστές και οθόνες αλλά κινούνται ελεύθερα μέσα στο χώρο, σε μια προπάθεια ενίσχυσης της επικοινωνίας μεταξύ του. Ο χώρος ανταλλαγής για το συμμετοχικό σχεδιασμό είναι ένα περιβάλλον επαυξημένης πραγματικότητας.” Το εργαστήριο έχει σχεδιαστεί να λειτουργεί ως “ένα ανοικτό studio σχεδιασμού και ένας χώρος κοινωνικών ανταλλαγών” (Oosterhuis, 2005). Η ομάδα σχεδιασμού αποτελεί μια ομάδα παικτών που είναι μέλη του σμήνους, του έργου: κανείς δεν έχει το συνολικό έλεγχο του έργου.

Σχήμα 1. Πλέγμα υπέρθεσης κριτηρίων

Σχήμα 2. Καμπύλες

Σχήμα 3. Σκηνές από την εφαρμογή Protospace Demo 1.2

Στο εργαστήριο μεγάλο μέρος της έρευνας αφορά την ανάπτυξη εργαλείων συνεργατικού σχεδιασμού (Σχήματα 1-2). Τα συμπεράσματα από διαφορετικές μελέτες περιπτώσεων δείχνουν ότι υπάρχουν ακόμη σημαντικά προβλήματα στην επικοινωνία μεταξύ διαφορετικών ειδικοτήτων. Δεν υπάρχουν ικανοποιητικές μέθοδοι και εργαλεία για συνεργατικό σχεδιασμό, οπότε είναι απαραίτητη η συνέχιση της έρευνας, όπου κάθε μέλος της ομάδας αναπτύσσει το δικό του λογισμικό κατά περίπτωση (Hubers, 2009). Τα αποτελέσματα από διαφορετικές προσεγγίσεις (σχεδιασμός ειδικών διεπαφών, σύνδεση πολλαπλών εφαρμογών σε μια βάση δεδομένων, ανάπτυξη πρωτοκόλλων για την ευέλικτη δημιουργία δυναμικών συνδέσεων) είναι ενθαρρυντικά για τη δημιουργία πολύπλοκων σχεδιασμών με διανεμημένο χαρακτήρα (Σχήμα 3) (Jaskiewicz, 2009).

Ψηφιακά παραμετρικά εργαλεία σχεδιασμού δίνουν δυνατότητες για ταχεία αναπαράσταση και αξιολόγηση αστικών σεναρίων, παρέχοντας προσεγγίσεις στον αστικού σχεδιασμού που είναι ταχείες, οικονομικές και εύκολες στη χρήση (Steino, 2013). Ανάλογες απόψεις συμπεριφέρει και ο Hubers, αναφέροντας ότι παρόλο που τα παραμετρικά λογισμικά απαιτούν ακριβείς γνώσεις των σχέσεων που ορίζονται, γεγονός που δεν ευνοεί την δημιουργική μοντελοποίηση ιδεών σε αφηρημένο επίπεδο, θα πρέπει

να αξιοποιηθεί το γεγονός ότι αποτελούν ολοκληρωμένα ψηφιακά συστήματα σχεδιασμού (Hubers, 2009).

Από τα παραπάνω διαφαίνεται ότι δεν είναι απλή υπόθεση η μεταφορά εννοιών από τα λογισμικά ανοικτού κώδικα στον αστικό σχεδιασμό. Στην περίπτωση των λογισμικών ανοικτού κώδικα ο έλεγχος των αποτελεσμάτων της διαδικασίας συλλογικής συνεργασίας είναι σχετικά απλός, καθώς το μόνο που αρκεί είναι να “τρέχει” ο κώδικας (Stalder, 2005). Ο συνεργατικός σχεδιασμός σε κλίμακα αστικού χώρου είναι εγχείρημα αρκετά πιο πολύπλοκο, απαιτώντας επικοινωνία μεταξύ πολλαπλών και διαφορετικών χρηστών μέσω ενός συστήματος διεπαφών, διασύνδεσή τους με μια βάση δεδομένων που να αφορά την αστική κλίμακα και δημιουργία ευέλικτων και προσαρμοσίμων σε αλλαγές από όλους τους χρήστες μοντέλων. Ωστόσο, η κυριότερη δυσκολία βρίσκεται στην ίδια την έννοια της συνεργασίας.

Οι Achten & Beetz επισημαίνουν ότι δεν έχει συμφωνηθεί ένας ορισμός για συνεργατικό σχεδιασμό (Achten, 2009). Ο Kvan υποστηρίζει ότι ο όρος “συνεργασία” υποδηλώνει ότι οι συμμετέχοντες θα πρέπει να συμφωνούν για τη διατύπωση του προβλήματος, να μοιράζονται τις απόψεις του καθενός ως έγκυρες, να αναζητούν καινοτόμες λύσεις και να επιδεικνύουν πνεύμα ανοικτό και διερευνητικό μέσα σε ένα κλίμα αμοιβαίας εμπιστοσύνης και αποδοχής (Kvan, 1997). Από την άλλη πλευρά, το “άνοιγμα” διαδικασιών μέχρι πρότινος “κλειστών” για τους χρήστες δίνει κίνητρα για την συμμετοχή ατόμων ή και ομάδων για την παραγωγή μιας νέας αξίας (Weber, 2004).

Συμπερασματικά, σε διεκδικήσεις δημόσιου χώρου σημαντική θα ήταν η συμβολή κατάλληλων ψηφιακών εργαλείων συνεργατικού σχεδιασμού, τα οποία θα ήταν συνδεδεμένα με διαδικασίες που αντλούν από το πνεύμα των λογισμικών ανοικτού κώδικα. Τα όρια που θα πρέπει να ξεπεράσουν τα ψηφιακά εργαλεία σχεδιασμού είναι κυρίως ιδεολογικά και όχι τεχνολογικά⁸. Η διαδικασία της ανάπτυξης των εργαλείων αυτών αποτελεί μοχλό και πεδίο έκφρασης προβληματισμών για την παρούσα κρίση και προωθεί σημαντικά την ανάπτυξη πρωτοβουλιών από πλευράς των πολιτών. Δίνει την ευκαιρία για την αντιμετώπιση του σημαντικότερου προβλήματος του συνεργατικού σχεδιασμού: την έννοια της συνεργασίας. Το εγχείρημα αυτό έχει μια σημαντική εκπαιδευτική (από κοινωνικής πλευράς) διάσταση που δεν είναι αμελητέα, καθώς καλλιεργεί πνεύμα συνεργασίας και καινοτομίας. Η κοινή διαμόρφωση θέσεων για το δημόσιο χώρο αποτελεί το ισχυρότερο πλεονέκτημα κάθε κίνησης για διεκδίκηση δημόσιου χώρου και ταυτόχρονα ένα σημαντικό βήμα αντιμετώπισης της κρίσης.

Βιβλιογραφία

Achten, H., Beetz, J., 2009. What Happened to Collaborative Design? *In*: G. Cagdas & C. Gulen (Eds.), *Computation: The new realm of architectural design - Proceedings of the 27th Conference on Education and Research in Computer Aided Architectural Design in Europe*, σ. 357-365. *Istanbul: Istanbul Technical University & Yildiz Technical University.*

---

⁸ Ο δημιουργός του Linux υποστηρίζει ότι η επιτυχία του εγχειρήματός του δεν ήταν τόσο επίτευγμα τεχνολογίας όσο ζήτημα αντίληψης. Raymond, E.S., “The Cathedral and the Bazaar”, <http://www.understein.net/su/docs/CathBaz.pdf>.

- Bauwens, M. 2009. The Emergence of Open Design and Open Manufacturing. Available from: <http://www.we-magazine.net/we-volume-02/the-emergence-of-open-design-and-open-manufacturing/#.UIKFU380RIQ>, [Accessed 6 October 2013]
- Bunschoten, R. 2004. Urban Gallery, Urban Curation. In: Schrenk, M. (ed) CORP2004 & GeoMultimedia04, 9th International Symposium in INFO- & COMMUNICATION TECHNOLOGY in URBAN- AND SPATIAL PLANNING and IMPACTS OF ICT ON PHYSICAL SPACE, Vienna, Vienna University of Technology. Available at: http://www.corp.at/archive/CORP2004_BUNSCHOTEN.pdf. [Accessed 6 October 2013]
- Castells, M. 2004. Informationalism, Networks and the Network Society: a Theoretical Blueprint. In: Castells (ed), *The network society: a cross-cultural perspective*, Northampton, MA: Edward Elgar.
- Chatelet, V., 2006. Moving Towards Control Tensegrity In: Oosterhuis, K., Fereiss, K., (eds). *Game Set Match*. Episode Publishers, Rotterdam, σ. 502-507.
- Gershenfeld, N., 2012. "How to Make Almost Anything, the Digital Fabrication Revolution", *Foreign Affairs*, Vol. 91, No 6, σ.43-57. Available, at: <http://cba.mit.edu/docs/papers/12.09.FA.pdf> , [Accessed 6 October 2013]
- Hubers, H., 2009. "Collaborative Design in Protospace 3.0." Available at: www.channgingroles09.nl/uploads/File/finla.Hubers.pdf. [Accessed 6 October 2013]
- Jaskiewicz, T. 2009. Complex Multiplayer Urban Design System – Concept and Case Studies. In: Euro-Par 2009 - Parallel Processing Workshops, HPPC, HeteroPar, PROPER, ROIA, UNICORE, VHPC, Delft, The Netherlands, August 25-28, 2009, Revised Selected Papers
- Kvan, T. 1997. But is it collaboration? In: Proceedings of the 15th eCAADe Conference Proceedings, Vienna, (Austria) 17-20 September 1997 [CD-ROM].
- Kwintar, S., 2012. "The Tragedy of the Commons?", *LOG 25*, Summer 2012, σ.141-6.
- Oosterhuis, K. Protospace 2.0_The ICT-driven Collaborative Design Working Space. In: Flachbart, G., Weibel, P. (eds), *Dissapearing Architecture*, Birkhäuser, σ. 218-235.
- Raymond, E.S., "The cathedral and the Bazaar", Available at: <http://www.unterstein.net/su/docs/CathBaz.pdf>. [Accessed 6 October 2013]
- Redi,I., Scröttner, A. 2005. The Relationship between Architecture and Virtual Media. In: Flachbart, G., Weibel, P. (eds), *Dissapearing Architecture*, Birkhäuser, σ. 162-172.
- Stalder, F., 2005. "Open Source Intelligence". Available from: http://felix.openflows.com/html/wordmatters/art_9_FS_en.html, [Accessed 6 October 2013]
- Stalder, F., 2010. Digital Commons. In: Hart, Keith; Laville, Jean-Louis; Cattani, Antonio David (eds). *The Human Economy: A World Citizen's Guide*. Cambridge, UK, Polity Press, pp. 313-324.
- Steino, N., Benbih, K., Obeling, E., 2013. Using Parametrics to Facilitate Collaborative Urban Design. An attempt to overcome some inherent dilemmas. In: Conference proceedings, "Cities to be tamed? Standards and alternatives in the transformation of the urban South". Milan 2012, *Planum*, The Journal of Urbanism, No 26, Vol. 1.
- Wagner, I., 2012, Building Urban Narratives: Collaborative Site-Seeing and Envisioning in the MR Tent, *Computer Supported Cooperative Work (CSCW)*, Vol 21, Issue1, σ. 1–42
- Weber, S. 2004. *The Success of Open Source*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Παπαλεξόπουλος, Δ., 2002. "Fab Labs: Συμπλέγματα γνώσης και τεχνολογίας." Available at: <http://www.ntua.gr/archtech/forum/dplxs%20iekem%20fablab%20teliko%20002.pdf> . [Accessed 6 October 2013]
- Παπαλεξόπουλος, Δ., 2011. "Digital Design Commons". Available from: <http://atru.arch.ntua.gr/sites/atru/files/posts/50digital-design-commons/papalexopoulosensapm2011.pdf>, [Accessed 6 October 2013]
- Παπαλεξόπουλος, Δ. 2013." Urban Hybrid networks, the Commons' Dimension". Available from: http://www.ntua.gr/archtech/forum/Hybrid_City_papalexopoulos%20final%20002.pdf [Accessed 6 October 2013]

ΑΛΛΑΓΕΣ ΣΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΧΩΡΟΤΑΞΙΚΟΥ ΚΑΙ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Κώστας Βουρεκάς

ΥΔ Σχολής Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ, kvoure@yahoo.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η προβαλλόμενη ανάγκη εξυπηρέτησης του εξωτερικού δημόσιου χρέους και της πάσης θυσία προσέλκυσης επενδύσεων σαν απάντηση στην κρίση, έχουν οδηγήσει στην έκδοση πληθώρας νόμων με χωρική διάσταση. Στο επίπεδο του χωροταξικού και πολεοδομικού σχεδιασμού, ο νόμος 3986/11 που αφορά την ιδιωτική περιουσία του κράτους που μεταβιβάζεται στο ΤΑΙΠΕΔ, οδηγεί στην κατάρτιση σχεδίων χρήσεων γης νέου τύπου, με την έγκριση των Ειδικών Σχεδίων Χωρικής Ανάπτυξης Δημόσιων Ακινήτων (ΕΣΧΑΔΑ), τα οποία μπορεί να εξειδικεύονται με αποφάσεις «χωροθέτησης επενδυτικού σχεδίου» και να καταλήγουν στην παροχή ενός νέου εμπράγματου δικαιώματος, του «δικαιώματος επιφανείας».

Στα παραπάνω διαβάζουμε την ανάδυση ενός νέου συστήματος σχεδιασμού. Επιπλέον, εξετάζεται το ερώτημα ποιες μπορεί να είναι οι πιθανές χωρικές επιπτώσεις αυτού του νέου υποδείγματος και ποιες οι διαφορές του από το συμβατικό πλαίσιο σχεδιασμού, όπως αυτό ορίζεται από τον ν.2508/97. Ελλείπει υλοποιημένων έργων, εκτός από τα κείμενα της νομοθεσίας, γίνεται αναφορά στη βιβλιογραφία, στις σχετικές μελέτες που βρίσκονται σε πιο προχωρημένο στάδιο (Κασσιώπη Κέρκυρας, Αφάντου Ρόδου, Παλιούρι Χαλκιδικής) και την περίπτωση του πρώην αεροδρομίου του Ελληνικού, η αξιοποίηση του οποίου διέπεται από τον ειδικό νόμο 4062/12.

Λέξεις κλειδιά: *ΤΑΙΠΕΔ, ΕΣΧΑΔΑ, δικαίωμα επιφανείας, ν.3986/11, ν.2508/97*

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παγκόσμια οικονομική κρίση που ξεκίνησε από την κατάρρευση των επισφαλών στεγαστικών δανείων στις ΗΠΑ το 2007 και σύντομα μετατράπηκε σε κρίση του τραπεζικού τομέα, έχει ήδη μετατραπεί με τη σειρά της σε κρίση δημόσιου χρέους στα κράτη της περιφέρειας της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στις 23 Απριλίου 2010 ανακοινώνεται η προσφυγή της Ελλάδας στον «μηχανισμό στήριξης» που συγκροτεί η τρικόα ΔΝΤ/ΕΕ/ΕΚΤ. Τις παραπάνω εξελίξεις ακολούθησε, μεταξύ άλλων, μία υπερπαραγωγή νομοθετικών ρυθμίσεων με χωρική διάσταση και άμεση ή έμμεση αναφορά στη σκοπιμότητά τους στο πλαίσιο της «αναγκαίας προσαρμογής» στις συνθήκες οικονομικής κρίσης της χώρας και της «διευκόλυνσης της ανάπτυξης» (για μία αναλυτική καταγραφή των παραπάνω νομοθετημάτων μεταξύ Απριλίου 2010 και Απριλίου 2012 βλ. Κλαμπατσέα 2012).

Από το σύνολο των παραπάνω ρυθμίσεων θα εστιάσουμε εδώ στον ν.3986/11, όπως αυτός τροποποιήθηκε και συμπληρώθηκε με πλήθος νεότερων νομοθετημάτων, ο οποίος στοχεύει στην απόδοση «επενδυτικής ταυτότητας» και στην «πολεοδομική ωρίμανση» των ακινήτων που ανήκουν στην ιδιωτική περιουσία του δημοσίου και τα οποία μεταβιβάζονται στο ΤΑΙΠΕΔ για να αξιοποιηθούν «αποκλειστικά για την αποπληρωμή του δημοσίου χρέους της χώρας» (ν.3986/11 αρ.1 παρ.2). Η χωρική έκφραση του ν.3986/11 είναι μια νέα μορφή σχεδίων χρήσεων γης, τα Ειδικά Σχέδια Χωρικής Ανάπτυξης Δημοσίων Ακινήτων (ΕΣΧΑΔΑ).

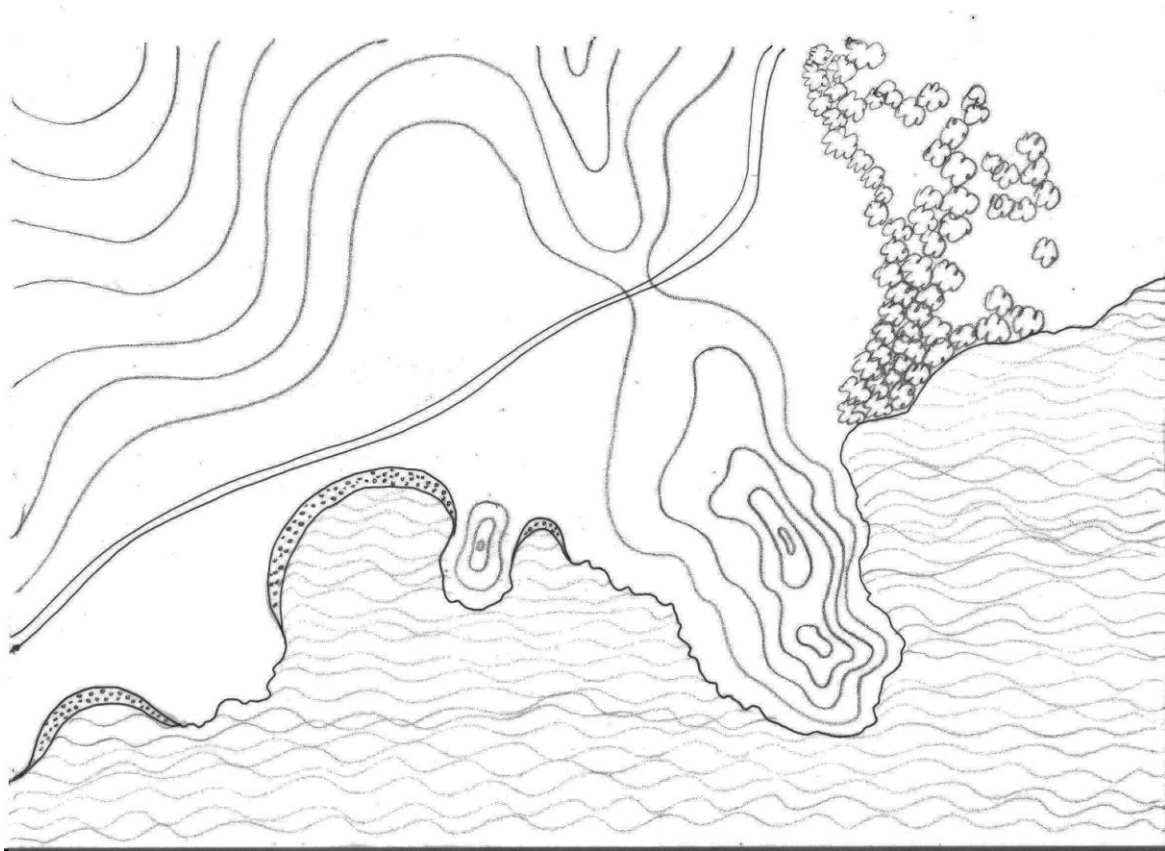
Από τις περιπτώσεις των ΕΣΧΑΔΑ που βρίσκονται αναρτημένες στην ιστοσελίδα του ΤΑΙΠΕΔ, επιλέγουμε να εστιάσουμε σε αυτές που αναφέρονται στις κλίμακες της πολεοδομίας και χωροταξίας και όχι σε μεμονωμένα κτίρια. Όχι τυχαία, η συντριπτική πλειοψηφία τους αφορά αναπτύξεις στον κλάδο του τουρισμού – παραθερισμού. Πιο συγκεκριμένα αντλούμε υλικό από τις Στρατηγικές Μελέτες Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (ΣΜΠΕ) των ΕΣΧΑΔΑ στην Κασσιώπη Κέρκυρας, στα Αφάντου Ρόδου και στο Παλιούρι Χαλκιδικής καθώς και από τον ειδικό νόμο 4062/11 που αφορά το πρώην αεροδρόμιο του Ελληνικού. Παρακάτω δεν επιχειρούμε μία εξαντλητική παρουσίαση της νέας νομοθεσίας αλλά την ανάδειξη συγκεκριμένων πλευρών της.

2. ΤΟ ΝΕΟ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Το νέο σύστημα χωροταξικού και πολεοδομικού σχεδιασμού αποτελεί τομή αλλά και συνέχεια σε σχέση με τις χωρικές ρυθμίσεις που προηγήθηκαν της κρίσης, καθώς δεν είναι η πρώτη φορά που ο σχεδιασμός επιστρατεύεται εκ των υστέρων για να ενσωματώσει ad hoc χωροθετήσεις με την επίκληση του «υπέρτερου δημοσίου συμφέροντος» (βλ. ΠΟΤΑ Μεσσηνίας, ολυμπιακές εγκαταστάσεις κ.λπ.). Σύμφωνα με την Ε.Κλαμπατσέα (2011: 8) «η παραγωγή «νέων χώρων» μέσω διαδικασιών *fast track* στρατηγικών (βλέπε σωτήριων) επενδύσεων, αποτελεί συνέχεια προγενέστερων τακτικών που κατέστησαν πολύ συχνά το σχεδιασμό μία εκ των υστέρων διαδικασία νομιμοποίησης ειλημμένων αποφάσεων προώθησης ενός φιλελεύθερου μοντέλου ανάπτυξης με ανεξίτηλα χωρικά αποτυπώματα. Η κρίση δηλαδή, χρησιμοποιείται ως «δούρειος ίππος» παρά ως η αιτία που οδήγησε σε τέτοιου τύπου χειρισμούς ανάπτυξης του χώρου». Κρατώντας την παραπάνω διαπίστωση, μπορούμε παρόλα αυτά να διαβάσουμε τις ειδικές και ευνοϊκές για τον κύριο της επένδυσης προβλέψεις στο πλαίσιο της νέας νομοθεσίας, σαν ένα νέο υπόδειγμα πολεοδομικού σχεδιασμού διαφορετικό και διακριτό από αυτό που περιγράφει ο ν.2508/97, ο οποίος τροποποίησε και συμπλήρωσε τον ν.1337/83 (νόμος Τρίτης), με στόχο τον καθορισμό των κατευθυντήριων αρχών, των όρων, των διαδικασιών και των μορφών πολεοδομικού σχεδιασμού για τη βιώσιμη οικιστική ανάπτυξη των ευρύτερων περιοχών των πόλεων και οικισμών της χώρας (ν.2508/97 αρ.1 παρ.1).

Το παλαιότερο υπόδειγμα αντιστοιχεί σε μία κατάσταση κυριαρχίας της μικροϊδιοκτησίας της γης και ανοχής της αυθαίρετης δόμησης, με βασικό χαρακτηριστικό την μικρο-υφαρπαγή της γης, η οποία όμως συντελείται «σε μικρά μεγέθη ανά οικογένεια και με μεγάλη κοινωνική και γεωγραφική διασπορά, συμβάλλοντας στην κοινωνική και γεωγραφική διάχυση των προσόδων» (Χατζημιχάλης, 2013). Ο κύριος στόχος του συμβατικού συστήματος σχεδιασμού θεωρητικά ήταν η ανασχεση της απρογραμματίστης οικιστικής εξάπλωσης, η οποία αναλώνει φυσικούς και περιβαλλοντικούς πόρους μέσω

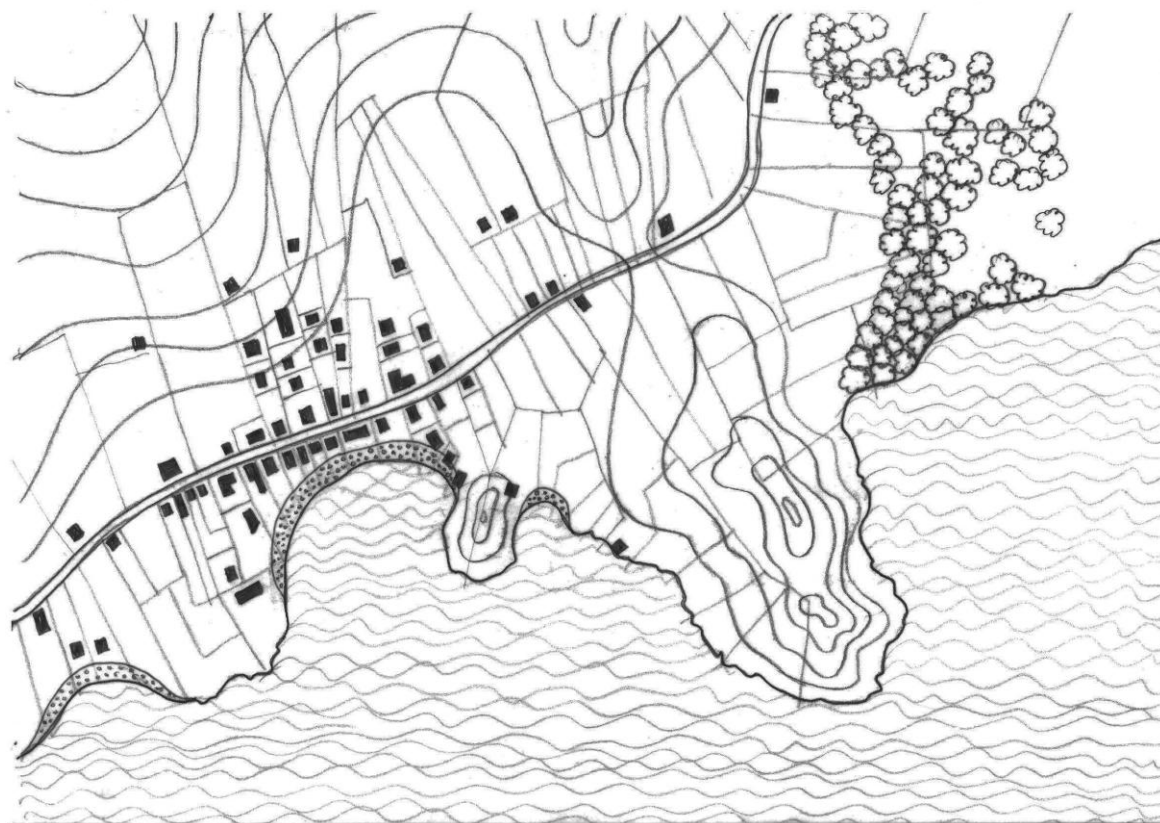
τις διάσπαρτης δόμησης. Ακριβώς γι' αυτό μεταξύ των στόχων του πολεοδομικού σχεδιασμού καθορίστηκαν η «μεγαλύτερη δυνατή οικονομία των οικιστικών επεκτάσεων», η «προστασία του περιβάλλοντος και η ανακοπή της άναρχης δόμησης», η «συνοχή και ανασυγκρότηση του περιαστικού και αστικού χώρου», η «διαφύλαξη της γεωργικής γης υψηλής παραγωγικότητας», ο «έλεγχος των χρήσεων σύμφωνα με πολεοδομικά σταθερότυπα και κριτήρια καταλληλότητας» κ.α. (ν.2508/97 αρ.1). Αντίθετα, το νέο υπόδειγμα σχεδιασμού που αναδύεται, αφορά μεγάλες εκτάσεις γης με ενιαία ιδιοκτησία, σημαντικές επενδύσεις κεφαλαίου και προσιδιάζει σε μία κατάσταση στην οποία η γαιοπρόσδοος που προκύπτει από την αστικοποίηση αδόμητων περιοχών θα συγκεντρώνεται στα χέρια ολίγων.

Διαγραμματική απεικόνιση (φανταστικής) περιοχής προς τουριστική – παραθεριστική ανάπτυξη. Με αυτή την αφετηρία θα δείξουμε παρακάτω σχηματικά τις διαφορετικές τυπολογίες ανάπτυξης των δύο υποδειγμάτων σχεδιασμού.

Εκκινούμε την εξέταση του νέου υποδείγματος σχεδιασμού από τους δύο βασικότερους παράγοντες που καθορίζουν τις δυνατότητες εκμετάλλευσης, τις χρήσεις γης και τους συντελεστές δόμησης. Σε ότι αφορά τις χρήσεις γης, στα δημόσια ακίνητα που αξιοποιούνται στο πλαίσιο των ΕΣΧΑΔΑ, είναι δυνατόν να αποδίδονται έξι «γενικές χρήσεις γης» που αποτελούν ταυτόχρονα την «επενδυτική ταυτότητα» των ακινήτων. Πρόκειται για τις εξής: 1) τουρισμός – αναψυχή, 2) επιχειρηματικά πάρκα, 3) θεματικά πάρκα - εμπορικά κέντρα – αναψυχή, 4) μεταφορικές, τεχνικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές υποδομές και λειτουργίες, 5) παραθεριστικό – τουριστικό χωριό, 6) δημόσια ακίνητα μικτών χρήσεων όπου γίνεται ανάμιξη των προηγούμενων πέντε

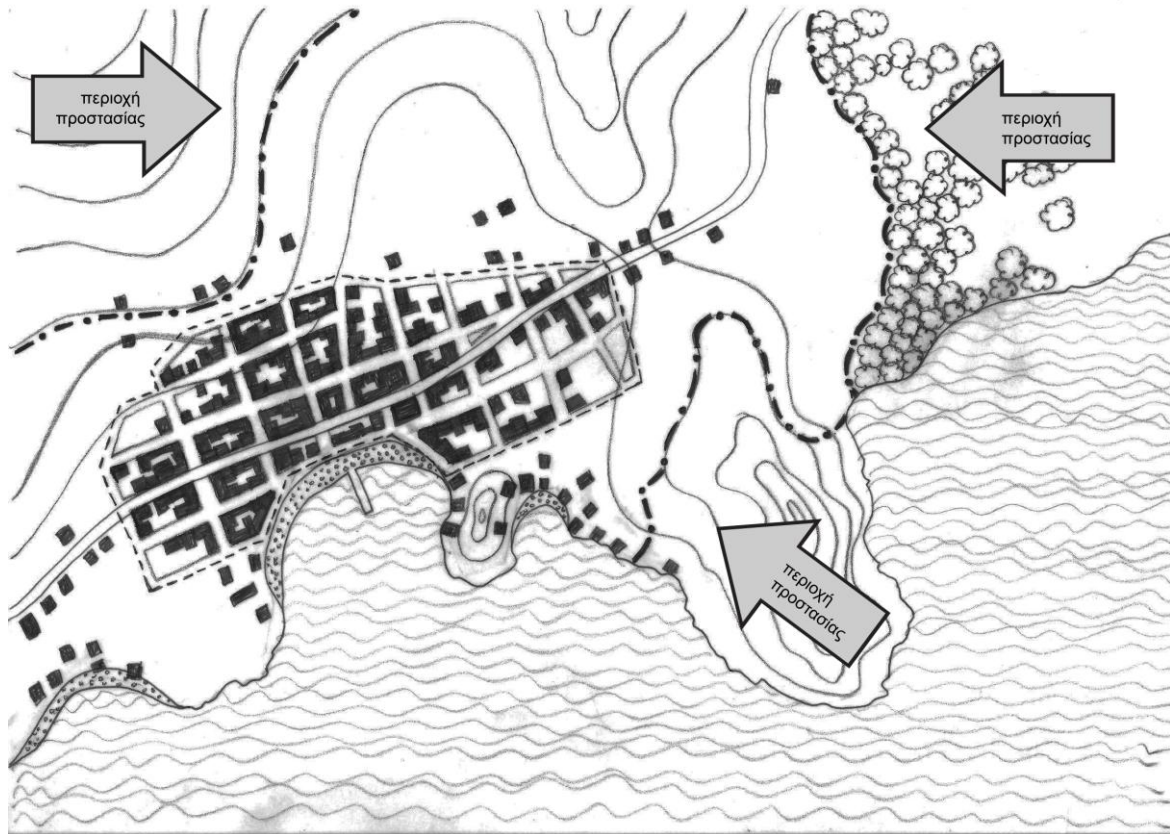
κατηγοριών (ν.3986/11 αρ.11Β, όπως συμπληρώθηκε από τον ν.4092/2012). Όλες οι παραπάνω χρήσεις περιλαμβάνουν μεγάλο πλήθος και ποικιλία ιδιαίτερα εντατικών ειδικών πολεοδομικών λειτουργιών. Στόχος είναι η εξασφάλιση της μέγιστης ευελιξίας, ώστε οι καθοριζόμενες «επενδυτικές ταυτότητες» να προσαρμόζονται στη μεγαλύτερη δυνατή ποικιλία επιχειρηματικών σχεδίων.

Υψηλή κατάτμηση της γης και (αυθαίρετη) οικιστική ανάπτυξη.

Ο ανώτατος επιτρεπόμενος συντελεστής δόμησης διαφοροποιείται ανάλογα με την γενική κατηγορία χρήσης γης που αποδίδεται στην περιοχή του ΕΣΧΑΔΑ και κυμαίνεται μεταξύ 0,2 και 0,4. Ο συντελεστής αυτός δεν είναι τόσο χαμηλός όσο φαίνεται εκ πρώτης όψης, αν συνυπολογίσουμε το γεγονός ότι «για τον υπολογισμό της μέγιστης εκμετάλλευσης και των λοιπών όρων και περιορισμών δόμησης, η έκταση του ακινήτου νοείται ως ενιαίο σύνολο» (ν.3986/11 αρ.11Γ παρ.4), σε αντίθεση με το πλαίσιο του ν.2508/97 όπου «ο μέσος συντελεστής δόμησης αφορά και υπολογίζεται μόνο για τις οικοδομήσιμες εκτάσεις που καταλαμβάνονται από τα οικοδομικά τετράγωνα της πολεοδομικής ενότητας ή τμήματός της» (ν.2508/97 αρ.4 παρ.5). Μία εφαρμογή του υπολογισμού του συντελεστή δόμησης στο σύνολο της έκτασης του ακινήτου (και όχι επί της οικοδομήσιμης έκτασής του) έχουμε στην περίπτωση του πρώην αεροδρομίου του Ελληνικού. Εδώ ο μέγιστος συντελεστής δόμησης 0,6 (ν.4062/12 αρ.2 παρ.8α) αποδίδεται στο σύνολο των περίπου 6.000 στρεμμάτων της έκτασης, συμπεριλαμβάνοντας και τα 2.000 στρέμματα του μητροπολιτικού πάρκου τα οποία δεν δομούνται αλλά όμως «μεταφέρουν» τον συντελεστή που τους αντιστοιχεί στον οικοδομήσιμο χώρο. Συνεπώς στα υπόλοιπα 4.000 στρέμματα αντιστοιχεί πραγματικός συντελεστής 0,9 ή 3.600.000 τετραγωνικά μέτρα

οικοδομημένου χώρου. Στην περίπτωση των Αφάντου Ρόδου, ο συντελεστής δόμησης υπολογίζεται επί της δομήσιμης επιφάνειας των 796 στρεμμάτων και όχι επί της μέγιστης ενιαίας έκτασης των 1706 στρεμμάτων που συμπεριλαμβάνει και το ομώνυμο γήπεδο του γκολφ (Georplan, 2013: 249), όπως επιτρέπει ο ν.3986/11, γεγονός που αποτελεί το βασικότερο επιχείρημα της ΣΜΠΕ περί του ήπιου χαρακτήρα της ανάπτυξης.

Πολεοδόμηση με τον ν.2508/97. Στην εντός σχεδίου περιοχή αναπτύσσονται οικοδομικά τετράγωνα και πολεοδομικές ενότητες. Στην εκτός σχεδίου περιοχή αναπτύσσεται μία νέα γενιά αυθαιρέτων. Επιδιώκεται η προστασία κάποιων περιοχών (λόφοι, ακτογραμμή κ.λπ.) από την οικιστική επέκταση.

Σε κάθε περίπτωση ο αυξημένος συντελεστής δόμησης σε συνδυασμό με την πρακτικά απεριόριστη δυνατότητα κάλυψης (50% επί του συνόλου της έκτασης - ν.3986/11 αρ.11B παρ.2) και τη δυνατότητα υπέρβασης του ανώτερου δυνατού ύψους που ορίζει ο οικοδομικός κανονισμός, εφόσον με την «*αρχιτεκτονική ή άλλη τεχνική μελέτη τεκμηριώνεται η παρέκκλιση*» (ν.3986/11 αρ.11B παρ.2), αφήνει μεγάλες ελευθερίες στο σχεδιασμό των νέων αναπτύξεων.

Μία ουσιαστική διαφορά του νέου καθεστώτος σχεδιασμού, σε σχέση με αυτό που παράγεται στο πλαίσιο που περιγράφει ο ν.2508/97, έχει να κάνει με τα επίπεδα πολεοδομικού σχεδιασμού. Με τον ν.2508/97 υπάρχουν δύο επίπεδα, ένα πρώτο που αποτελείται από τα ρυθμιστικά σχέδια (αν υπάρχουν) και τα Γενικά Πολεοδομικά Σχέδια (ΓΠΣ) ή τα Σχέδια Χωρικής και Οικιστικής Οργάνωσης Ανοικτής Πόλης (ΣΧΟΟΑΠ) για τον μη αστικό χώρο και ένα δεύτερο που αποτελείται από τις πολεοδομικές μελέτες και τις πράξεις εφαρμογής τους. Το δεύτερο επίπεδο αποτελεί την εξειδίκευση και εφαρμογή του πρώτου (ν.2508/97 αρ.1 παρ.3) και η έγκριση της πολεοδομικής μελέτης έχει τις συνέπειες έγκρισης σχεδίου πόλης (ν.1337/83 αρ.7 παρ.2). Στο νέο υπόδειγμα, το

προεδρικό διάταγμα έγκρισης του ΕΣΧΑΔΑ - με το οποίο μπορεί να τροποποιούνται υφιστάμενα ΓΠΣ, ΣΧΟΟΑΠ κ.λπ. (ν.3986/11 αρ.12 παρ.4) - επέχει το ίδιο θέση έγκρισης σχεδίου πόλης (ν.3986/11 αρ.12 παρ.8), επομένως δεν απαιτείται εξειδίκευσή του με πολεοδομική μελέτη. Αντί για πολεοδομική μελέτη, εκδίδεται κοινή υπουργική απόφαση «χωροθέτησης επενδυτικού σχεδίου», το οποίο αποτελεί επί της ουσίας σχέδιο γενικής διάταξης (masterplan) σε κλίμακα 1:5000 με τα δίκτυα και τους περιβαλλοντικούς όρους (ν.3986/11 αρ.13), στο οποίο γίνεται ελεύθερη τοποθέτηση των κτηριακών όγκων.

Μία ακόμα θεμελιώδης διαφορά είναι ότι ΕΣΧΑΔΑ και χωροθέτηση επενδυτικού σχεδίου δεν οδηγούν σε αυτοτελή οικόπεδα, στα οποία επιμέρους ιδιοκτήτες αποκτούν την κυριότητα αλλά σε ένα νέο εμπράγματο δικαίωμα, το δικαίωμα επιφανείας. Με το δικαίωμα επιφανείας το οποίο εφαρμόζεται μόνο επί δημόσιων ακινήτων, διαχωρίζεται η κυριότητα του εδάφους από αυτή των οικοδομημάτων επί αυτού του εδάφους. Το δικαίωμα επιφανείας μπορεί να συσταθεί για χρονικό διάστημα μέχρι 99 χρόνων και συνεπάγεται το δικαίωμα του επιφανειούχου να κατασκευάζει κτίσμα σε έδαφος δημόσιου κτήματος π.χ. καταβάλλοντας ένα περιοδικό αντάλλαγμα το εδαφονόμιο. Το δικαίωμα επιφανείας διαφέρει ουσιαστικά τόσο από την επικαρπία όσο και από την μίσθωση, καθώς ο επιφανειούχος ασκεί στο κτίσμα όλες τις εξουσίες που παρέχει το δικαίωμα της κυριότητας (ν.3986/11 αρ.18 παρ.1).

Έτσι η επιφάνεια μπορεί όχι μόνο να διαιρείται, να πωλείται και να μισθώνεται αλλά μπορεί επιπλέον να αποτελέσει αντικείμενο εισφοράς σε εταιρεία (ν.3986/11 αρ.18 παρ.1) και να υποθηκευτεί (ν.3986/11 αρ.18 παρ.2) διευκολύνοντας τον τραπεζικό δανεισμό του επενδυτή για την υλοποίηση της επένδυσης. Αξίζει να αναφερθεί εδώ ότι η διαδικασία μεταβίβασης εμπράγματων δικαιωμάτων του δημόσιου ακινήτου από το ΤΑΙΠΕΔ στον κύριο της επένδυσης, φαίνεται από τα περιεχόμενα των σχετικών εκδηλώσεων ενδιαφέροντος που είναι αναρτημένες στην ιστοσελίδα του ταμείου, να παγιώνεται στην εξής μορφή: το ΤΑΙΠΕΔ συστήνει μία ανώνυμη εταιρεία ειδικού σκοπού στην οποία μεταβιβάζει το δικαίωμα επιφανείας του ακινήτου. Ο επενδυτής αγοράζει το σύνολο ή το πλειοψηφικό πακέτο μετοχών της παραπάνω εταιρείας. Το ΤΑΙΠΕΔ σε κάθε περίπτωση εξασφαλίζει συμμετοχή στα μελλοντικά κέρδη από την υλοποίηση της επένδυσης, τα οποία μπορεί να τιτλοποιήσει. Το δημόσιο, σύμφωνα με τον ν.3986/11 αρ.26 παρ.3 *«δύνата να τιτλοποιεί παρούσες και μελλοντικές απαιτήσεις από εδαφονόμια από δικαιώματα επιφανείας που έχουν συσταθεί ή που πρόκειται να συσταθούν [...] Με την επιφύλαξη των διατάξεων για τις κρατικές ενισχύσεις το Δημόσιο δύναται να παρέχει εγγύηση για τις ομολογίες που εκδίδονται στο πλαίσιο της τιτλοποίησης»*. Με τον τρόπο αυτό, σύμφωνα και με δημοσιεύματα στον τύπο, το δημόσιο μέσω του ΤΑΙΠΕΔ σκοπεύει να χρησιμοποιήσει σήμερα για την μείωση του δημόσιου χρέους, τα μελλοντικά έσοδα που προεξοφλεί ότι θα έχει (Μανδραβέλης, 2013). Τα δημοσιεύματα αυτά δεν περιλαμβάνουν τι θα συμβεί αν δεν υπάρξουν τελικά τα προεξοφλούμενα έσοδα.

Η μεταβίβαση δικαιώματος επιφανείας και όχι κυριότητας, αφενός αντιμετωπίζει την μεγάλη ιδιοκτησία γης ως ενιαία έκταση χωρίς να καταφεύγει στον κατακερματισμό της, και αφετέρου έχει προφανή πολιτικά πλεονεκτήματα, επιτρέποντας στην κυβέρνηση να ισχυρίζεται ότι δεν εκποιεί δημόσια γη, εφόσον αυτή παραμένει στην κυριότητα του δημοσίου. Όμως όταν η επιφάνεια είναι το μοναδικό προς παραχώρηση εμπράγματο δικαίωμα της ανάπτυξης, αποτελεί σοβαρό εμπόδιο σε μία σειρά από επιχειρηματικά σχέδια και ιδιαίτερα σε ότι αφορά την παραθεριστική κατοικία, η προώθηση της οποίας

αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους στόχους. Αυτό συμβαίνει διότι παρόλο που μία σειρά εναλλακτικές μορφές εκμετάλλευσης όπως τα χρονομερίσματα κ.α. έχουν αρκετά μεγάλη διάδοση στον κλάδο της παραθεριστικής κατοικίας, διεθνώς *«αναγνωρίζεται πως το 75% της τρέχουσας ζήτησης αφορά στην παραδοσιακή αγοραπωλησία β' κατοικίας»* (Μελισσουργός, 2008: 127). Συνεπώς η ανάγκη μεταβίβασης κυριότητας και όχι επιφάνειας, οδήγησε στην συμπλήρωση και τροποποίηση του ν.3986/11 με τον ν.4092/12.

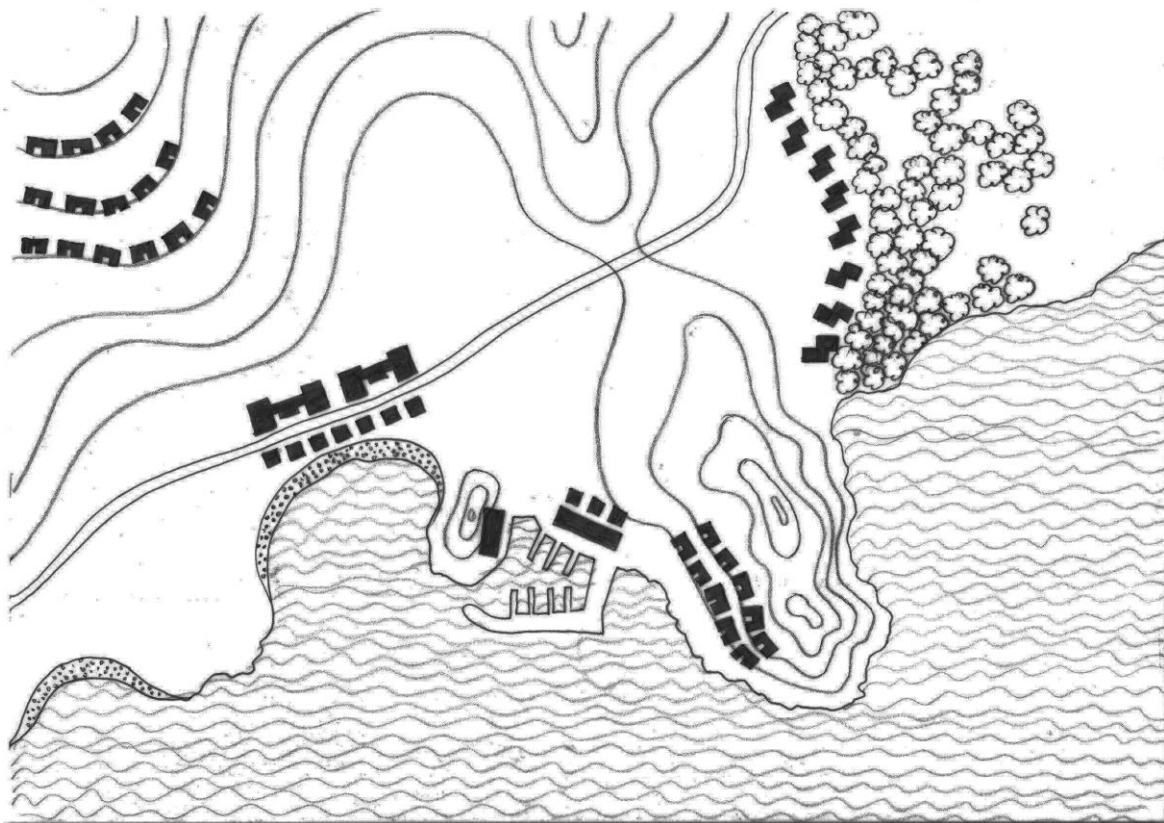
Έτσι σύμφωνα με τον ν.4092/12, όταν στο πλαίσιο του ΕΣΧΑΔΑ ορίζεται σαν γενική χρήση γης «παραθεριστικό – τουριστικό χωριό», δεν γίνεται χωροθέτηση επενδυτικού σχεδίου αλλά (ιδιωτική) πολεοδόμηση και ο μέσος συντελεστής δόμησης (0,4) δεν αποδίδεται στο σύνολο της έκτασης αλλά στο σύνολο των οικοδομήσιμων χώρων. Επιπλέον καθορίζονται κοινόχρηστοι και κοινωφελείς χώροι που πρέπει να ανέρχονται σε ποσοστό τουλάχιστον 50% της συνολικής έκτασης της προς πολεοδόμηση περιοχής (ν.3986/11 οπ. συμπλ. με τον ν.4092/12 αρ.12 παρ.7α). Με τον τρόπο αυτό δημιουργούνται αυτοτελή οικοπέδα, οικοδομικά τετράγωνα και μεταβιβάζεται κυριότητα, με λίγα λόγια το συμβατικό υπόδειγμα σχεδιασμού επανέρχεται από το παράθυρο, με μία σημαντική διαφορά: δεν εφαρμόζονται οι διατάξεις που αφορούν την εισφορά σε γη και χρήμα (ν.3986/11 οπ. συμπλ. με τον ν.4092/12 αρ.12 παρ.7β), επομένως οι κοινόχρηστοι και κοινωφελείς χώροι των νέων αναπτύξεων δεν περνάνε στη δικαιοδοσία των δημοτικών αρχών αλλά παραμένουν ουσιαστικά μέρος της ιδιωτικής ανάπτυξης.

Η εξαίρεση του ακινήτου, που μέσω του ΕΣΧΑΔΑ εντάσσεται στο σχέδιο, από οποιαδήποτε εισφορά σε γη και χρήμα σε όλες τις περιπτώσεις, αποτελεί μία ιδιαίτερα ευνοϊκή για τον κύριο της επένδυσης ρύθμιση, στο πλαίσιο του νέου καθεστώτος χωροταξικού και πολεοδομικού σχεδιασμού. Η εξαίρεση αυτή είναι ενδεικτική *«της χρήσης του σχεδιασμού ως μέσο διαχείρισης της κρίσης με συστηματική απουσία κάθε κοινωνικής διάστασης, υπό την έννοια της διασφάλισης του δημόσιου (κοινού) οφέλους»* (Κλαμπατσέα, 2012). Η εξαίρεση αυτή αποτελεί επίσης τομή σε σχέση με όλο το προηγούμενο νομοθετικό πλαίσιο. Ακόμα και ο σχετικά πρόσφατος ν.4002/2011 για τα σύνθετα τουριστικά καταλύματα, περιλαμβάνει εισφορά σε γη και είναι λιγότερο ευνοϊκός για τον επενδυτή (NCC, 2013: 87-90). Εκτιμούμε ότι η σκοπιμότητά της ρύθμισης, εκτός από την αντικειμενική λειτουργία της ως κίνητρο προσέλκυσης επενδυτών, εντάσσεται σε μία λογική σύμφωνα με την οποία οι νέες αναπτύξεις που θα παράγονται με το νέο υπόδειγμα σχεδιασμού να εξελίσσονται σε θύλακες με ειδικό καθεστώς. Έτσι κι αλλιώς, οι σύνθετες τουριστικές αναπτύξεις που περιλαμβάνουν κατοικία και ξενοδοχεία, διαθέτουν εγγενώς την τάση να αποτελούν αυτόνομες θύλακες, καθώς αξιοποιούν οικονομίες κλίμακας, τα ξενοδοχεία παρέχουν υπηρεσίες σίτισης, αναψυχής και άλλες ανέσεις, και επιπλέον απευθύνονται προνομιακά σε συγκεκριμένα υψηλά εισοδήματα και κατηγορίες του πληθυσμού (ευκατάστατοι νέοι συνταξιούχοι από τις ανεπτυγμένες χώρες, ελίτ των αραβικών χωρών και της ανατολικής Ευρώπης, κ.λπ.). Το νομικό πλαίσιο του νέου συστήματος χωροταξικού και πολεοδομικού σχεδιασμού εντείνει αυτή την κατεύθυνση.

Είναι ενδεικτικό ότι ο επενδυτής μετά την έγκριση της πολεοδομικής μελέτης που εξειδικεύει το ΕΣΧΑΔΑ του «παραθεριστικού – τουριστικού χωριού», αναλαμβάνει μία σειρά από ρόλους που μέχρι σήμερα ανήκαν στις δημοτικές αρχές. Όχι μόνο *«προβαίνει στην εκτέλεση των έργων διαμόρφωσης του χώρου, καθώς και στην εκτέλεση των έργων υποδομής»* (ν.3986/11 οπ. συμπλ. με τον ν.4092/12 αρ.12 παρ.7γ) αλλά επιπλέον *«η*

συντήρηση, καθαριότητα και ανανέωση του κοινόχρηστου τεχνικού εξοπλισμού, καθώς και η συντήρηση των έργων υποδομής, του κυκλοφοριακού δικτύου και των χώρων πρασίνου, γίνεται αποκλειστικά με επιμέλεια, ευθύνη και δαπάνη του κυρίου της επένδυσης κατά παρέκκλιση κάθε σχετικής διάταξης» (ο.π.). Επίσης ο επενδυτής «κατανέμει με συμβατικούς όρους αναλογικά το κόστος συντήρησης του κοινόχρηστου τεχνικού εξοπλισμού, των έργων υποδομής, του κυκλοφοριακού δικτύου και των χώρων πρασίνου» (ο.π.) στους κατοίκους της νέας ανάπτυξης, οι οποίοι με αυτόν τον τρόπο πληρώνουν στον επενδυτή οιονεί δημοτικά τέλη. Ταυτόχρονα όμως δεν απαλλάσσονται από τα δημοτικά τέλη που μέσω της ΔΕΗ πληρώνονται στον Δήμο που τυπικά υπάγονται. Κατά την εκτίμησή μας, μία πιθανή λύση αυτής της αντίφασης, θα είναι κάποιας μορφής διοικητική αυτονόμηση των νέων αναπτύξεων, που θα εντείνει τον χαρακτήρα ιδιωτικού θύλακα. Και μπορεί το πληθυσμιακό μέγεθος κάποιων παραθεριστικών – τουριστικών χωριών να αντιστοιχεί σε αυτό μια κοινότητας - π.χ. στην περίπτωση της Κασσιώπης Κέρκυρας αναμένεται ένας πληθυσμός 1.470 κατοίκων σε πλήρη ανάπτυξη (NCC, 2013: 18) - όμως στην περίπτωση π.χ. του Ελληνικού, ο πληθυσμός των δεκάδων χιλιάδων κατοίκων που αντιστοιχεί στο μέγεθος της νέας ανάπτυξης, συγκροτεί ακόμα και καλλικρατικό Δήμο.

Πολεοδόμηση με τον ν.3986/11, πρώτη φάση της ανάπτυξης. Αστικοποιούνται πρώτες οι πιο προσοδοφόρες περιοχές με όρους κτηματαγοράς (περιοχές που εξασφαλίζουν καλή θέα, παράκτιες, στα όρια με δάση / πάρκα / γήπεδα γκολφ κ.λπ.)

Οι επενδύσεις σε γη και ακίνητα έχουν την εγγενή δυσκολία ότι απαιτούν τοποθέτηση σημαντικών κεφαλαίων και η απόσβεση αυτών των τοποθετήσεων είναι γενικά μακροχρόνια. Ειδικά στη σημερινή συγκυρία στην Ελλάδα της κρίσης, υπάρχουν

σημαντικοί ανασχετικοί παράγοντες που αυξάνουν ιδιαίτερα το ρίσκο και τη δυσκολία αυτών των επενδύσεων. Η πολιτική αστάθεια είναι ο κύριος παράγοντας που αποθαρρύνει τις ξένες επενδύσεις, ενώ η κακή κατάσταση του ελληνικού τραπεζικού συστήματος δυσκολεύει τη χρηματοδότηση των εγχώριων επενδυτών και γενικά λόγω της κρίσης οι επενδυτές, έλληνες και ξένοι, είναι υποχρεωμένοι πλέον να βασίζονται σε μεγαλύτερο βαθμό σε ίδια κεφάλαια. Ένας σημαντικός μηχανισμός μείωσης του ρίσκου είναι η υλοποίηση των νέων αναπτύξεων σε φάσεις, με στόχο με τα κέρδη κάθε προηγούμενης φάσης να χρηματοδοτείται η επόμενη, καθιστώντας τις αναπτύξεις υπό αυτή την έννοια αυτοχρηματοδοτούμενες. Φυσικά, σε πρώτη φάση θα επιδιώκεται η υλοποίηση του οικονομικού φιλέτου της επένδυσης, επομένως οι περιοχές που θα αστικοποιούνται πρώτες θα είναι οι πλέον προνομιακές με όρους κτηματαγοράς (παράκτιες, παρόχθιες, σε εδαφικές εξάρσεις που εξασφαλίζουν προνομιακή θέα, στο όριο με το πράσινο, κ.λπ.).

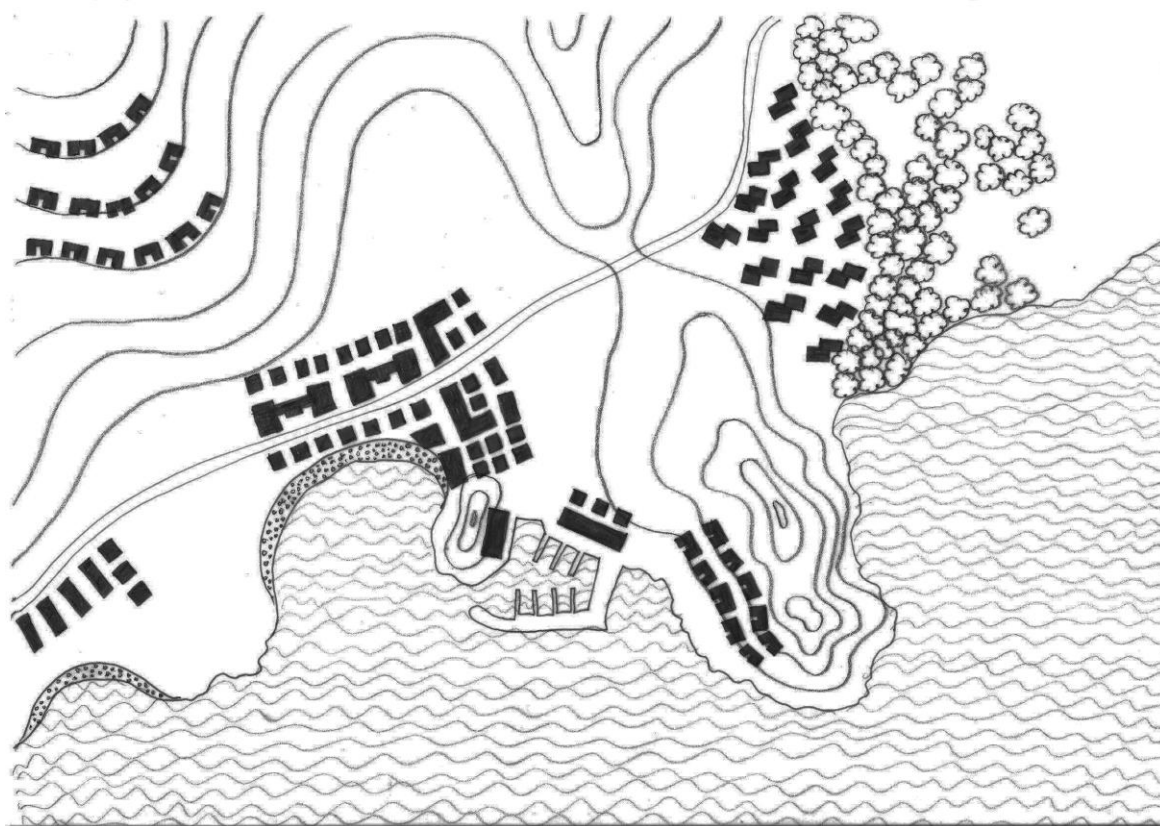
Σοβαρές ενδείξεις για τα παραπάνω προκύπτουν κατ' αρχήν από τη διεθνή εμπειρία. Παραδείγματος χάριν, στην περίπτωση των σύνθετων αναπτύξεων που συνδυάζουν γήπεδα γκολφ με παραθεριστική κατοικία στην ισπανική Costa del Sol, χαρακτηριστικό της εμπορικής στρατηγικής των επενδυτών ήταν *«η τμηματική κατασκευή του συνολικού έργου, αρχίζοντας από το γήπεδο γκολφ και έναν ορισμένο αριθμό κατοικιών, συνήθως αυτών που γειτνιάζουν άμεσα και που έτσι είναι περισσότερο προσοδοφόρες, με σκοπό την κατά το δυνατόν ταχεία κάλυψη του επενδυτικού κόστους. Έτσι ο ρυθμός αποπεράτωσης του συνολικού συγκροτήματος καθορίζεται εν πολλοίς από τον ρυθμό πώλησης των κατοικιών»* (Μελισσουργός, 2008). Επιπλέον, το ίδιο το κείμενο της νομοθεσίας προβλέπει ρητά την τμηματική κατασκευή, καθώς *«είναι δυνατόν να προβλέπεται στην οικεία πολεοδομική μελέτη η δυνατότητα τμηματικής ολοκλήρωσης των βασικών κοινοχρήστων έργων υποδομής κατά φάσεις, υπό την προϋπόθεση ότι η κάθε, αυτοτελής χρονικά, φάση εκτέλεσης των έργων υποδομής θα αντιστοιχεί σε πολεοδομική ενότητα επιφάνειας πενήντα (50) στρεμμάτων τουλάχιστον»* (ν.3986/11 οπ. συμπλ. με τον ν.4092/12 αρ.12 παρ.7δ).

3. ΚΑΤΑΛΗΚΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Προς το παρόν δεν έχουμε υλοποιημένα έργα που θα έχουν σχεδιαστεί με το νέο σύστημα πολεοδομικού και χωροταξικού σχεδιασμού. Όμως το θεσμικό πλαίσιο πραγματοποίησής τους, σε συνδυασμό με τη διεθνή εμπειρία, μας επιτρέπουν κάποιες πρώτες εκτιμήσεις για τις χωρικές επιπτώσεις. Μία από τις βασικές τρέχουσες αναπτυξιακές επιλογές είναι η ανάπτυξη του κλάδου του τουρισμού και των κατασκευών, μέσω της κατασκευής κυρίως σύνθετων τουριστικών καταλυμάτων και παραθεριστικής κατοικίας στα πιο προνομιακά δημόσια ακίνητα. Η επιλογή αυτή δεν συνάδει με καμία έννοια αειφορίας όπως και αν την ορίσουμε, καθώς αντί να δοθεί προτεραιότητα στην ανάπλαση – επανάχρηση κ.λπ. του κενού ή/και απαξιωμένου οικιστικού αποθέματος των υφιστάμενων οικισμών στις τουριστικές περιοχές, οι τελευταίες φαίνεται να αφήνονται στην τύχη τους για να αναπτυχθούν οι νέοι αυτοτελείς θύλακες, αναλώνοντας πολύτιμους φυσικούς και περιβαλλοντικούς πόρους. Ενδεχόμενη αποτυχία των νέων αναπτύξεων θα καταλήξει στην παραγωγή παραθεριστικών πόλεων – φαντασμάτων, στις οποίες πιθανόν να έχει υλοποιηθεί μόνο μία φάση του αρχικού σχεδιασμού στις πιο προνομιούχες περιοχές, αφήνοντας επιπλέον πίσω της και νέα χρέη στο δημόσιο που θα έχει τιτλοποιήσει τα μελλοντικά έσοδά του. Ενδεχόμενη επιτυχία θα καταλήξει στην

παραγωγή αυτοτελών πολυτελών ιδιωτικών θυλάκων, μιας νέου τύπου αστικοποίησης για τα ελληνικά δεδομένα, με μικρή έως ελάχιστη κοινωνική και γεωγραφική διάχυση της αναμενόμενης προσόδου. Μάλιστα όλα τα παραπάνω τοποθετούνται στο ευρύτερο πλαίσιο της υφαρπαγής της δημόσιας γης για την εξυπηρέτηση του δημόσιου χρέους.

Είναι εμφανές ότι στο νέο υπόδειγμα σχεδιασμού η αστικοποίηση δεν θα εκφράζεται χωρικά με τη διάσπαρτη δόμηση σε κατακερματισμένες ιδιοκτησίες που όταν πυκνώνει αποκτά τη μορφή του συμπαγούς κανάβου οικοδομικών τετραγώνων αλλά θα σχεδιάζεται από την αρχή σε μεγάλες εκτάσεις με υψηλούς βαθμούς συνθετικής ελευθερίας. Βέβαια η συνθετική αυτή ελευθερία είναι τελικά ελευθερία σχεδιαστικής έκφρασης των στενών συμφερόντων της κτηματαγοράς, καθώς ενώ στο παρελθόν ο πολεοδομικός σχεδιασμός προσπαθούσε θεωρητικά, με μικρότερη ή μεγαλύτερη επιτυχία, να προστατέψει π.χ. τα σημαντικά στοιχεία του τοπίου όπως π.χ. οι εξάρσεις του εδάφους, η ακτογραμμές κ.α., στόχος του νέου υποδείγματος είναι η μέγιστη εκμετάλλευση αυτών των στοιχείων, ώστε να δημιουργηθούν οικιστικές αναπτύξεις όσο το δυνατόν μεγαλύτερης εμπορικής αξίας. Η μέγιστη αυτή εκμετάλλευση θα λαμβάνει βέβαια χώρα σε ένα γενικότερο περιβάλλον πιο πολυτελούς δόμησης με επαρκείς ελεύθερους χώρους πράσινου, υψηλή ποιότητα των κατασκευών κ.α., που κάποιοι θα προσλαμβάνουν ως «αναβάθμιση». Υπό αυτή την έννοια μπορούμε να κατανοήσουμε την άποψη του Ντέιβιντ Χάρβεϋ ότι «στην προσπάθεια των πόλεων και των περιφερειών για χειραγώγηση της κινητικότητας των επενδύσεων στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης, δεν υπάρχει πια πολεοδομία ούτε χωροταξία, αλλά μόνον αρχιτεκτονική» (Ε.Κλαμπατσέα, 2012).

Η δεύτερη φάση της ανάπτυξης του παραθεριστικού – τουριστικού οικισμού που χρηματοδοτείται από τα έσοδα που προκύπτουν από τις πωλήσεις της πρώτης. Η αστικοποίηση της περιοχής επεκτείνεται.

4. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Κλαμπατσέα Ε., 2011. «Χωρικά αποτυπώματα και προκλήσεις σχεδιασμού σε συνθήκες κρίσης: η ελληνική περίπτωση». 9^ο εθνικό συνέδριο της Ελληνικής Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (ERSA-GR).
- Κλαμπατσέα Ε., 2012. «Ο σχεδιασμός του χώρου ως μέσο διαχείρισης της κρίσης στην Ελλάδα». 3^ο πανελλήνιο συνέδριο πολεοδομίας, χωροταξίας και περιφερειακής ανάπτυξης.
- Μανδραβέλης Β., 2013. «Σχέδιο για τιτλοποίηση μελλοντικών εσόδων από ακίνητα του Δημοσίου». Εφημερίδα «Καθημερινή», φ.15/8/2013
- Μελισσοουργός Γ., 2008. «Τοπική – περιφερειακή ανάπτυξη και η γεωγραφία των χωροθετικών αντιθέσεων: Μελέτη δύο περιπτώσεων τουριστικής ανάπτυξης σε Ελλάδα και Ισπανία». Διδακτορική διατριβή, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο – Τμήμα Γεωγραφίας.
- N.1337/83 (ΦΕΚ 33Α' – 14/3/1983) *Επέκταση των πολεοδομικών σχεδίων, οικιστική ανάπτυξη και σχετικές ρυθμίσεις.*
- N.2508/97 (ΦΕΚ 124Α' – 13/6/1997) *Βιώσιμη οικιστική ανάπτυξη των πόλεων και οικισμών της χώρας και άλλες διατάξεις.*
- N.3986/11 (ΦΕΚ 152Α' – 1/7/2011) *Επείγοντα Μέτρα Εφαρμογής Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2012 – 2015.*
- N.4062/12 (ΦΕΚ 70Α' – 30/3/2012) *Ενότητα Α: «Αξιοποίηση του πρώην αεροδρομίου Ελληνικού και άλλες διατάξεις».*
- N.4092/12 (ΦΕΚ 220Α' – 8/11/2012) *Άρθρο 3: «Ρυθμίσεις για την αξιοποίηση της ακίνητης δημόσιας περιουσίας».*
- Χατζημιχάλης Κ., 2013. «Η υφαρπαγή της γης στην Ελλάδα της κρίσης». Εφημερίδα «Εποχή», φ.24/3/2013
- Georplan – Π. Δεληκούρας Δ. Παναγιώτου Ο.Ε., 2013. «Επικαιροποίηση Σ.Μ.Π.Ε. Αφάντου Ρόδου».
- Global Challenges Γ. Κ. Καζαντζόπουλος Ε.Π.Ε., 2013. «Στρατηγική Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (Σ.Μ.Π.Ε.) – ΕΣΧΑΔΑ Παλιούρι Κασσάνδρας».
- NCC Σύμβουλοι Περιβαλλοντικού Σχεδιασμού Ε.Π.Ε., 2013. «Στρατηγική Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων Ειδικού Χωροταξικού Σχεδίου Αξιοποίησης Ακινήτου Περιοχής Ερημίτη Κασσιώπης Νήσου Κέρκυρας».